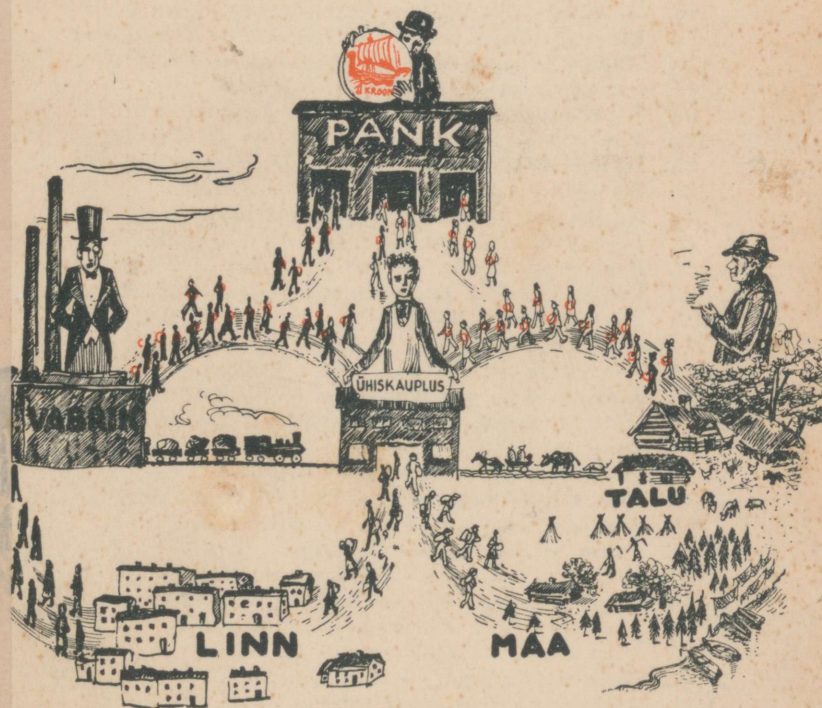

G. W. SILVERSTOLPE

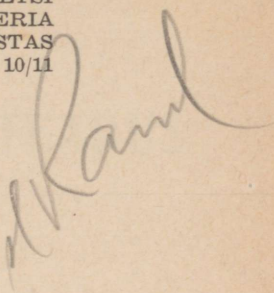
RAHVAMAJANDUSTEADUS KÕIGILE

ELAV TEADUS NR. 1—44

- Nr. 1. Suur maailmasõda. — *H. G. Wells.*
- „ 2. Uued teed tervisele. — *Dr. C. Thomalla.*
- „ 3. Esimene teekond ümber maailma. — *A. Pigafetta.*
- „ 4. Otstarbekohane ja ilus kodu. — *A. Remmel.*
- „ 5. Vana-maailma hukkumine. — *Prof. G. Ferrero.*
- „ 6. Moodne töötehnika ja majanduskriis. — *E. Poom.*
- „ 7. Okultism ja teadus. — *Prof. A. Messer.*
- „ 8. Sissejuhatus poliitikasse I. — *Hearnshaw ja Cole.*
- „ 9. Jeesuse elu ja õpetus. — *Prof. W. Bousset.*
- „ 10. Energia. — *Prof. Oliver Lodge.*
- „ 11. Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti. — *Prof. A. Piip.*
- „ 12. Eesti rahvausundi maailmavaade. — *Dr. O. Loorits.*
- „ 13. Kehaehitus ja iseloom. — *Dr. med. K. Lellep.*
- „ 14. Tehnika võidukäik I. — *Dr. J. Kranig.*
- „ 15. Elu ja inimese põlvnemine. — *H. G. Wells.*
- „ 16. Eesti kroonika 1932. — *Tammer, Ein, Poom jt.*
- „ 17. Parlamentarism ja Eesti Põhiseadus. — *E. Madisson.*
- „ 18. Iluaiad ja kodu ümbruse kaunistus. — *Dr. J. Port.*
- „ 19. Lapsepõlv ja iseloom. — *A. Elango.*
- „ 20. Rõivastuskunst ja mood. — *A. Remmel.*
- „ 21. Enesearendus ja edasiõppimine. — *A. Kurvits.*
- „ 22. Itaalia renessanss I. — *Prof. W. Söderhjelm.*
- „ 23. Sissejuhatus kunstivooludesse. — *A. Aspel.*
- „ 24. Romantika ja realism. — *H. Paukson.*
- „ 25. Lühike eesti kirjanduslugu. — *Fr. Tuglas.*
- „ 26. Erakonnad Eestis. — *Ed. Laaman.*
- „ 27. Uni ja unenäod. Loomade mõtlemine. — *K. Ramul.*
- „ 28. Eesti Kroonika 1933. — *H. Tammer, J. Taklaja jt.*
- „ 29. Kaugenägemine. — *V. Koern.*
- „ 30. Raamat ja tema sõbrad. — *Fr. Puksov.*
- „ 31. Alateadvus ja psühhoanalüüs. — *K. Holtzmeyer.*
- „ 32. Aine saladused. Aatomid ja molekulid. — *W. Bragg.*
- „ 33. Uued teed toidluses. — *O. Kesk.*
- „ 34. Elekter igapäevases elus. — *A. Põdrus.*
- „ 35. Aur, tuli ja vesi. Jõumasinad. — *E. Kokker.*
- „ 36. Mis on „hing“? — *Prof. dr. Eino Kaila.*
- „ 37. Uuem eesti kunst. — *R. Paris.*
- „ 38. Nõukogude Vene. — *Ed. Laaman.*
- „ 39. Eesti kroonika 1934. — *A. Elango, O. Urgart jt.*
- „ 40. Prantsusmaa ja Euroopa. — *A. Aspel.*
- „ 41. Vana-Eesti rahvakultuur. — *G. Ränk.*
- „ 42. Meie metsloomad. — *K. A. Hindrey.*
- „ 43. Tõutervishoid ja rahva tulevik. — *H. Madisson.*
- „ 44. Mis on elu? Bioloogia põhiküsimusi. — *V. Lao.*

ELAVTEADUS NR. 94/95
EESTI KIRJANDUSE SELTSI
POPULAARTEADUSLIK SEERIA
ILMUB 12 NUMBRIT AASTAS
TARTUS, 10. NOV. 1939, NR. 10/11

RAHVAMAJANDUSTEADUS
KÕIGILE

21

G. W. SILVERSTOLPE

RAHVAMAJANDUSTEADUS KÕIGILE

TÕLKINUD NEEME RUUS

REDIGEERINUD K. KONGO

E E S T I K I R J A N D U S E S E L T S

TARTU, 1939

TOIMETUS: A. ANNIST — TEGEV TOIMETAJA,
D. PALGI — VASTUTAV TOIMETAJA, J. KÖPP,
J. LANG, J. ROOS, P. TARVEL, F. TUGLAS,
J. ULUOTS, F. PUKSOO

Toimetuse aadress: Eesti Kirjanduse Selts, Tartu

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

S A A T E K S.

Rootsi rahvamajandusteaduse professori G. W. Silverstolpe' populaarteaduslik „Rahvamajandusteadus kõigile” on leidnud kultuurmaailmas haruldaselt sooja vastuvõttu. Autori kodumaal on see teos ilmunud kümne aasta jooksul seitsmes trükis ja levinud 40 000 eksemplaris. Sama aja kestel on ilmunud selle taani-, soome-, norra- ja saksakeelne tõlge. Hoolimata oma rahvamajandusteadusliku kirjanduse suurest valikust Sak-sas soovitatakse G. W. Silverstolpe' „Rahvamajandusteadust kõigile” esialgse õpperaamatuna (vt. Machlup, F., Führer durch die Krisenpolitik, Wien 1934, lk. 218), sest see ühendab üldiselt arusaadava lihtsa käsitlusega tõsist teaduslikkust. Eeltähen-datud maades on see teos aidanud kaasa huvi äratamisele rah-vamajandusteaduslike küsimuste vastu ja rahvamajandustea-duse õppimise levimisele. Loodame, et see raamat neid üles-andeid ka Eestis täidab ja aitab hajutada rahvamajanduslik-kude küsimuste väärkäsitusi. Rootsikeelses väljaandes, alates viiendast trükist, on iga peatükk küsimusse süvenemise või-maldamiseks varustatud rootsikeelse rahvamajandusteadusliku kirjanduse nimestikuga. Need nimestikud on eestikeelses tõl-kes välja jäetud, kuna lugejail pole võimalik kasutada rootsi-keelseid teoseid. Nimestikke polnud võimalik asendada ka eestikeelsete teostega viimaste puudumise tõttu. Palju raskusi valmistas majandusteaduslike oskussõnade määratlemine, sest majandusteadus kuulub nende teadusalade hulka, mille kohta pole meil ilmunud oma oskussõnastikku. Neil põhjusil tuli kaastöö saamiseks pöörduda paljude isikute poole, kellest siin-kohal tänan rootsikeelsete küsimuste lahendamise eest härra dr. phil. P. Ariste't ja korrektuuride lugemise ning mitmesu-guste nõuannete eest härrasid E. Just'i, V. Linask'it, F. Lokk'i, J. Madisson'i, T. Melse't ja E. Rodima't, kellest viimane abis-tas ka redigeerimisel.

Tartus, oktoobris 1939. a.

R e d i g e e r i j a.

AUTORI EESSÕNA ESIMESELE TRÜKILE.

Käesolev raamat, mille kolmteistkümmend peatükki aval-dati esialgu sama paljude artiklitena Rootsi Ühistegeliku Liidu ajakirjas, pöördub nende poole, kes soovivad saada lühikest ning kergesti arusaadavat esitist rahvamajandusteaduse põhi-alustest, esitist, mis ei nõua lugejalt mingisuguseid eelteadmisi, vaid üksnes huvi majandusteaduslike küsimuste vastu. See pöördub noorsoo poole, kes kasvab ajajärgus, mis on täis ma-janduslikke murranguid; see pöördub üha laienevate töölisrin-

gide poole, kes püüavad endale hankida teadmisi ühiskonna majanduslikust elust; see pöördub praktilise majanduselu tegelaste, ärimeeste, pangategelaste ja tehnikute poole, kes meeldi tahaksid võrrelda oma majanduslikke vaateid rahvamajandusteaduse teooriaga, kuid kes rahvamajandusteadust uurides peavad leppima õige lühikese ja ülevaatliku esitusega. Kui see raamat suudab tuua kasvavale põlvele lisandeid rahvamajandusteaduslikus koolituses õppeainena, millele varem on pööratud väga vähe tähelepanu, kui ta tuleb vastu teadusjanustele töölisele iseõppimise vaevarikkal teel, kui ta suudab praktilises inimeses süvendada arusaamist rahvamajandusteaduslike teadmiste tähtsusest, siis oleksid autori lootused täidetud.

Abiks nendele, kes pärast selle raamatu lugemist süvenevad veel põhjalikumasse rahvamajandusteaduse uurimistesse, samuti rahvamajandusteaduses juba kodunenud lugejale — muud lugejad võivad vahele jätta järgnevad laused — tahaksin siin esitada mõningaid märkmeid raamatu koostamis- ja esitusviisist. Nagu näitab peatükk hinnakujunemisest, olen ma püüdnud populaarsel kujul edasi anda prantsuse rahvamajandusteadlase Walras' võrratut hinnakujunemiseõpetust, moodsa rahvamajandusteaduse tugevat nurgakivi, ja olen seejuures läinud kaugemale kui teised elementaarsete rahvamajandusteaduslike raamatute autorid. Kirjeldus põhimiku seisundist hinnakujunemises põhjeneb Walras' õpetusel ja kriitikal inglise rahvamajandusteadlaste põhimikurendise õpetuse kohta. Käsitledes kapitalikasumi seisundit majanduslikus elus on mul olnud mõttes Böhm-Bawerk; kuid ma ei pidanud võimalikuks rakendada tema „ajaproduktiivsuse teooriat“ populaarses käsitluses. Olin vaid sunnitud peatuma mõnedel tühistel viidetel, mis vahest on lihtsamaid produktiivsusteooriaid. Edasi tahan nimetada, et tehnika sai omaette peatüki ja et lõpp-peatükk on pühendatud rahvastikuküsimusele, mis heidab tugevat valgust rahvamajandusteaduse põhialustele.

Uuesti pöördudes lugejate suure hulga poole tahan lõpuks väljendada lootust, et seda raamatut loetakse, pliiats käes. Alles siis, kui raamat täitub allakriipsutusist, küsimärkidest, hüüumärkidest, vastuväiteist, pooldamistest ja mitmesuguseist muist märkusist, võib öelda, et lugeja on süvenenud oma teadmiste tagavarasse.

A u t o r.

Stokholm, veebruaris 1922. a.

* * *

Võrreldes esimese trükiga on autor järgmistes trükkides põhjalikumalt käsitlenud Walras' hinnakujunemis- ja Böhm-Bawerk'i kapitali- ja kapitalikasviku-õpetust ning Wicksell'i teooriat kapitalikasviku mõju kohta pangakrediidile ja seega hinnatasemele.

R e d i g e e r i j a.

Esimene peatükk.

RAHVAMAJANDUSE PÕHIALUSED.

Tarbimine on iga majandusliku tegevuse eesmärgiks. Vanas merelinnas Breemenis ühe hoone seinal võime lugeda lauset, mis tõlkes kõlab järgmiselt:

Meresõit on vajalik — elamine aga mittevajalik.

Ei leidu kedagi, kes nõustuks sellise poeetilise ja uhkesõnalise liialdusega. Kui aga igapäevases elus kohataks vaadet, mida võidaks võtta kokku lauses „tootmine on vajalik — tarbimine aga mitte“, siis peaks sellesse vaatesse samuti suhtuma. Pealegi pole siin enam tegemist poeetilise liialdusega, vaid eksiarvamusega, mil on suur mõju inimestele.

Tootmine, müük, võistlus ei ole inimeste majandusliku tegevuse eesmärgiks. Selleks on kas praegune või tulevane tarbimine ehk tarvete rahuldamine. Tootmine on ainult vahend selle eesmärgi saavutamiseks. Tarbimisele on suunatud iga majanduslik tegevus ja tootmine on tarbimise teenija.

See tõde ei ole uus ega ka tähelepanuväärne — tähelepanuväärne on vaid tõsiasi, et seda nii sageli

unustatakse. Selleks üks näide: Kord 1921. aasta kevadel teatas telegramm, et Põhja-Ameerika Ühendriikide majanduslik elu on valmis tegema uut hiigledusammu: nimelt olid otsustanud töölised leppida tugeva palgakärpimisega, ettevõtete juhid ohverdada osa oma palkadest ja aktsionärid osa oma dividendest — seda kõike selleks, et Ühendriigid võiksid pakkuda kaupu odavamini kui Euroopa ja neid välja vedada rohkem kui kunagi varem. Sellisel teel taheti veelgi kindlustada Ühendriikide majanduslikku üleolekut Euroopast.

Tõesti arukas töötasu- ja tark dividendijaotuspoliitika — kuid sealjuures on siiski kindel, et majanduslik üleolek, mis tugineb halvendatud elatusstandardile, on sisemise vastuoluga ja pole mingi tõeline üleolek. Üks rahvas pole teisest rahvast majanduslikult võimsam mitte seepärast, et ta palju kaupu välja veab, vaid seepärast, et ta elatusstandard on kõrge. Eesmärk on hästi elada, aga mitte palju välja vedada.

Tähtsaimad tarbed. Kõik inimesed — hällilap-
sest täiskasvanu ja raugani — evivad arvutat hulka
tarbeid seni, kui nad elavad. Elu säilitamiseks va-
jab inimene toitu ja jooki, kehakatet ja ulualust.
Sellele tarveterühmale on areng aastatuhandete jook-
sul lisandanud arvutu hulga teisi: tarbe mugava ko-
dukolde järele, tarbe valgustuse järele pikil talve-
õhtuil, tarbe mööbli, iluasjade, muusikariistade, raa-
matute järele, tarbe hüviseid koguda tuleviku kind-

lustamiseks, ühise tarbe teede, sildade, hariduse, avaliku korra säilitamise ja palju muu järele.

Teatavat tarvet võib rahuldada küllastuseni, kuid enamal jaol inimestel esineb tarbeid lõpmatul hulgal. Kui kreeka filosoof Diogenes, kes elas tünnis ja toitis end leiva ja veega, sai kuningas Aleksander Suurelt võimaluse paluda talt midagi tarvilikku, vastas Diogenes: „Isand, astu vaid vähe kõrvale päikese eest!“

Diogenes elas rahulolevalt, seni kui ta võis rahuldada oma tagasihoidlikke tarbeid toidu ja elamu suhtes. Meie aga pole kõik sellised filosoofid kui tema. Tänapäeva kultuurriikides on suuremal osal inimestest võimalus kustutada oma nälga jämeleivaga, aga ainult leivaga ei ole me rahul. Iga tarbe kõrvale, mida võib rahuldada küllastuseni, tekib terve hulk teisi tarbeid. Suurem osa inimesi kannab oma seismuses pikka nimestikku rahuldamatute soovide sarjast, sellest hoolimata, kui suureks on kasvanud juba rahuldatud tarvete nimestik.

Arvudega, mis on koostatud vastavalt 1913.—14. aastal Rootsis peetud 908 majapidamisraamatule, võib näidata, kuidas sissetulekute suurenemise tõttu üks või teine tarve rahuldatakse või kaob tagaplaanile.

Mitte-jõukate perekondade väljaminekud Rootsi linnades 1913.—14. a.

	Majapidamine aastase väljaminekuga kroonides		
	alla 1250	1750—2000	2500—4000
Toit ja jook	50%	45%	39%
Elamu	15 „	13 „	14 „
Küte, valgustus	6 „	5 „	4 „
Rõivastus	10 „	12 „	14 „
Pesemine, tervishoid, puhastus	2 „	3 „	3 „
Muud kulud	17 „	22 „	26 „
	100%	100%	100%

Me näeme, kuidas sissetulekute kasvamise puhul kulub järjest väiksem osa toitumiseks. Isik, kes teenib 4000 kr. aastas, ei söö ju kaks korda nii palju kui 2000-kr. aastapalgaga isik, olgu siis, et ta kulutab pisut rohkem paremate toitude saamiseks. Me näeme, et ka korterikulud kujunevad vastupidiselt sissetulekuile; vastasel juhul oleks pidanud jõukamate perekondade korteriüür a. 1913 tõusma kuni 14, 15, 16% väljaminekute kogusummast. Lõpuks näeme, kuidas sissetulekute tõus suurendab „rõivastuse“, „pesemise, tervishoiu, puhastuse“ ja „muude kulude“ osatähtsust. Viimasesse rühma mahutatakse ka väljaminekud kultuurilisteks otstarveteks, laste koolitamiseks jm.

Tarvete hulka, mis sissetulekute kasvamise puhul nihkuvad rohkem esiplaanile, kuulub ka tuleviku-

kindlustamise vajadus, tarve rajada kindlamale alusele oma ja perekonna tulevik. See toimub kas suurema või vähema varanduse säästmise teel või jälle vanaduse- või elukindlustuse kaudu.

Tootmisvahendite nappus seab pürid rahva tarbimisvõimalustele. Peamise osa rahva majanduslikest ressursest neelab kõige „hädavajalisemate“ tarvete rahuldamine. Söögi ja joogiga, hädavajalise ulu-alusega, rõivastega kehal, puusületäiega õues, talveõhtul lambiga laual või laes peavad rahulduma laialdased rahvakihid. On ju küll tõsi, et suur sissetulek, mis võimaldab arvutu hulga tarvete rahuldamist, ei ole veel õnneliku elu põhieelduseks, aga vastuvaidlematu on, et sissetuleku suurenemine muu soodsa olundi juures teeb elu rikkamaks ja helgemaks.

Miks ei saa siis iga perekond elada sama lahedais tingimustes, nagu sellega on harjunud „jõukas“ perekond? Et sellele küsimusele vastust leida, peame püstitama teise küsimuse, ja nimelt: milliseid vahendeid omab rahvamajandus tootmiseks?

1) Esimeseks on meil inimeste töö — käte kui ka ajude töö. Teatava täiskasvanute arvuga, teatavate töötundide arvuga päevas, tööpäevade arvuga aastas ja teatava töö intensiivsusega saadakse kindel tööhulk. Seda tööhulka võib suurendada, kuid ainult piiratud määral. Varem või hiljem muutub tööaja või töö intensiivsuse suurendamine füsioloogiliselt võimatuks. Siin põrkame esimese piirjoone vastu, mida tuleb arvestada rahvastiku varustamisel tarbimishüvistega.

2) Teiseks omame loodusvarasid: põlde, metsi, aasu, heinamaid, veekoski, kaevandusi jm. Loodusvarad on tootmiseks sama tarvilikud nagu inimese töögi; siin rakendatud järjekord ei tähenda veel nende rühmade astendumist nende tähtsuse ja väärtuse järgi. Kuid ka looduse heldekäelisusel on lähemal vaatlemisel oma piirid. Loodus ei reageeri oma tootsuses piiramatult inimeste tööpingutustele. Meil esineb vaid piiratud hulgal head põllupinnast, piiratud hulgal tookiandvat metsa, piiratud hulk võimsust koskedes jne. Parim võetakse kasutamisele esijoones, ja kui inimene rakendab oma tööjõu järjest kehvemate loodusvarade kasutamiseks, muutuvad ka tagajärjed üha kehvemaks. Nõnda leiame siin teise piiri, mis tootmisvõimalustele takistusi seab.

3) Laevaõnnetuse tõttu üksikule saarele sattunud Robinson pidi algul enesele elatust hankima kahe palja käega tundmata saare loodusvaradest. Aga ta asus kohe valmistama lihtsaid tööriistu, vibu ja nooli, kivist ja kalapüügivõrku. Võttis pikka aega, enne kui need valmisid. Palju aega tuli ohverdada nende valmistamiseks ja seega tuleviku kindlustamiseks. Ent kui tööriistad kord juba olid valmistatud, kergendasid nad tunduvalt toiduhankimistööd.

Meie kaasaegses majanduselus vastab Robinsoni kivitööriistadele suur hulk mitmelaadseid tootmiseks vajalikke esemeid: vabrikud, masinad, tööriistad, kariloomad, kaubalaod — kõik, mida tähistatakse rahvamajandusteaduses sõnaga „reaalkapital“. Reaalkapital moodustab erirühma tootmisvahendeist,

kolmanda rühma töö ja loodusvarade kõrval, sest reaalkapital ei ole ainult loodusesemete ja töö ühend, vaid midagi hoopis rohkemat. Ta sisaldab nimelt teatava ohvri, mis olevik toob tulevikule. Rahvas piirab olevikus oma tarbimist ja säästab rikkalikuma tootmise kasuks tulevikus. Mesilane ei saaks valmistada oma vahakärgi, kui ta terve päeva jooksul aasadelt koguks ainult mett. Kui meie, inimesed, tahame omada rohkem vabrikuid, masinaid, tööriistu jne., siis peame osaliselt loobuma tarvete rahuldamisest olevikus. Töö, loodus- ja masinajõud, mis kasutati tarbimishüviste tootmiseks, lähevad siis uue reaalkapitali muretsemiseks.

Osaline loobumine terve sissetuleku tarbimisest ongi see, mida nimetatakse säästmiseks. Ja nagu teame, pole säästmisharjumust sugugi kerge omandada. Lühema ajavahemiku kohta peame arvestama reaalkapitali püsimist peaaegu muutmatus suuruses. Aja jooksul võib tekkida sellele märgatav juurdekasv, kuid suurt reaalkapitali juurdekasvu pole võimalik kiiresti esile manada. Siin olemegi põrganud kolmanda piirjoone vastu.

4) Neljandasse ning viimasesse rühma võime kokku võtta ühe osa tootmise eeldusi, mida ka ei saa kujundada soovi kohaselt, ja nimelt: töötehnika, majanduselu organisatsiooni, omandiõiguslikud vahekorrad, õigusliku korra kindluse ja palju muud. Kui vaid rajada parem rahvamajanduse organisatsioon ning otstarbekohasem, parem töötehnika, siis võiks toodangut kahtlematult mõjutada tõusu suunas. Kuid

sellelaadseid muudatusi ja parandusi ei võeta riiulilt. Nad on aegade kestel välja kujunenud, ilma et võidaks täpselt öelda, millisel viisil nad on tekkinud. Me ei saa neid oma soovi kohaselt esile manada. Võtab ütlematu palju aega, enne kui nende mõju täiele maksvusele pääseb. Pole võimalik tänasest homseni ümber kujundada neid tootmise eeldusi, millest siinkohal on jutt. Kui me just ei arvesta liiga pikka ajavahemikku, peame seega veel konstateerima rahvamajandusliku tootmise neljanda piirjoone olemasolu.

Nõnda on igal pool piirid — olgugi sellised, mida teatavas ulatuses võib muuta, aga siiski piirid! On ju hoolitsetud selle eest, et puud ei kasvaks taevani, ja sama on kehtiv ka inimeste tootmistegevuse suhtes. Tootmine tugineb teatavaile tootmisvahendele, mille rohkendamine pole üldse võimalik või on võimalik ainult väga aeglaselt. Tootmise eeldusi pole meil võimalik kiiresti muuta ja seepärast on võimatu, et maa võiks muutuda tänasest homseni paradiisiks, kus näljasele lendavad suhu praetud tuvid ja kus iga väljendatud soov täitub juba järgmisel hetkel.

Inimese majandusliku tegevuse põhiprintsiibiks on suurima tulemuse saavutamine antud tootmisvahenditega. Kuna tootmisvõimalused on piiratud, siis osutub seda tähtsamaks võimalikust parima saavutamine. See ongi juhtmõtteks kõiges, mida nimetatakse inimeste majanduslikuks tegevuseks. Kui me ütleme,

et mingit ettevõtet „juhitakse majanduslikult“, siis mõtleme sellega, et ettevõtte juhatus kasutab kõige otstarbekamalt neid jõude, mis seisavad tema teenistuses. Iga isik on asetatud sellisele kohale, kuhu ta sobib kõige paremini. Tehnilised abivahendid on korraldatud nii, et nad abistavad inimest tema töös kõige täielikumalt. Samuti taotleb kogu rahvastik võimalikult suurima toogi saavutamist esinevate tootmisvahenditega kas kohase kutsevaliku, loodusvarade parima ekspluateerimise või otstarbeka reaalkapitali (vabrikute, masinate, transpordivahendite jne.) kasutamisega, et saada suurimat võimalikku tooki oma tarvete rahuldamiseks.

Rahvamajandusteaduse ülesandeks on teadmiste ammutamine inimeste majandusliku tegevuse sõltumusest. Poisike, saanud mingi mehaanilise mänguasja, on üheksal juhul kümnest võlutud soovist purustada see, et aga saada teada, „kuidas ta näeb välja seestpoolt“. See, mida ta tahab tundma õppida, on mehhanismi ehitus ja töötamisviis.

Sama tung esineb paljudes vormides ka täiskasvanute juures, muuseas ka majanduselu mehhanismi tundmaõppimise soovis, tungis tunnetada põhjuslikku sõltumust rahvaste majanduslikus tegevuses. See tung on andnud tõuke rahvamajandusteaduse tekkimiseks. Rahvamajandusteadus vaatleb neid seadusi, mis reguleerivad tootmisvahendite koostööd tarbimise teenimisel.

See teadus on vaevalt jõudnud kaugemale kui

ainult majandusliikkude nähtuste suuremate sõltuvate ja tähtsamate jõudude vaatluseni, mis esinevad majandusliikkude päevasündmuste näilikus korratuses. Aga hea seegi! Nii mõnigi maadeavastaja peab leppima sellega, et saab kaasa tuua ligipääsmatust maast ainult kaardivisandi, kuhu on märgitud ligikaudse täpsusega ainult maastiku tähtsamad jooned, kõrgemad mäeahelikud, suuremad jõed. Samas olukorras oma aine suhtes on ka rahvamajandusteadus, kuid sellegipärast on tal öelda inimestele suur hulk väärtuslikku, mille teadmine on vajalik. Tihti võib näha, kuidas igapäevane majanduspoliitika pimesi põrkab majandusliikkude põhiseaduste kaljuseinte vastu ja püüab tõkestada majandusliikkude jõudude vastupanematult edasitõttavaid vooge. Igaühele peab jäetama vabadus avaldada oma arvamust rahva majanduselu korraldamise kohta. Rahvamajandusteadusel pole õigust ega võimalustki hakata kohut mõistma erinevate majanduspoliitiliste vaadete või ideaalide üle. Kuid see, kes ei tunne majanduselu põhjuslikku sõltumust, suudab vähe korda saata selle heaks, mille huvides ta soovib töötada. Teda ähvardab samasugune hädaoht nagu autojuhti, kellele mootori konstruktsioon osutub veel enamvähem peidetud saladuseks.

Kinnine kodumajandus ja vahetusmajandus. Vana ajal moodustas talu omaette terviku, väikese suletud riigikese. Seal külvati ja lõigati, seal jahvatati ja kooti oma elanike elutarvete rahuldamiseks.

Elati kinnises kodumajanduses, arvestus rahas ei olnud tarvitusel, sest raha üldse ei kasutatud.

Meie päevil on majanduselu korraldatud teisiti. Paljud üksikmajandid on liitunud ühiseks suureks vahetusmajanduseks. Vaba toodete vahetus, vahetus raha vahendusel, on järgnenud tootmisele ainult omavarustuseks. Me kõik oleme tootmisvahendite müüjad. Töölised müüvad oma tööjõudu, põhimiku-omanikud oma põllu- ja metsapinnase tootlikkust, reaalkapitali — vabrikute, masinate jne. — omanikud müüvad nende jõudlusi. Ja kui me oleme müünud oma tootmisvahendeid raha eest, muutume kohe elatusvahendite, riiete ja kõigi muude elamiseks vajalikude või seda mugavdavate hüviste ostjaiks. Raha astub nende vahetustehingute vahele nii nagu äritsev maakler, kes ühegi juurde püsima ei jää. Samuti on lugu ka meie valduses olevate tootmisvahendite vahetamisega valmissaaduste vastu, kusjuures kogu hüviste liiklus toimub teatud hindadega vastastikku arvestades.

**Rahvamajandusteadus on valdavas osas hinnaku-
junemise seaduste selgitamine.** Vaatamata sellele, et inimesed ei ela mitte hüviste hindadest, vaid hüvistest, ei muuda see põrmugi tõsiasja, et hinnakujunemine on rahvamajandusteadlaste peamiseks huviobjektiks. Tootmisvahendeid ja kaupu võrreldakse üksteisega nende hindade, mitte nende koguse abil. „Mis on raskem,“ kõlab vana naljatlev küsimus, „kas 1 kg rauda või 1 kg villa?“ Vahetatagu sõna „ras-

kem“ sõnaga „rohkem“ ja vastus kõlab: „1 kg villa on palju rohkem kui 1 kg rauda, sest vill on palju kallim kui raud.“ Hinnad moodustavad majandusliku tõelikkuse füüsilise tõelikkuse kõrval, nad kujundavad erilise maailma, kust niidid hargnevad füüsilisse maailma, tootmisvahendite ja kaupade juurde. On vajalik leida, kuidas niidid hargnevad, kuidas tootmisvahendid ja kaubad on seoses nende hindadega ja hindade kaudu omavahel. Hinnakujunemise selgitamine ongi rahvamajandusteaduse tähtsaimaks ülesandeks.

Me asusime vaatlema inimese majanduslikku tegevust nii-öelda väljaspool maakera asetsevast punktist seepärast, et omandada ülevaatlikku perspektiivi sellest, kuidas meie põlv võitleb, et maakamarast ja maale langevaist päikesekiirtest saada enamvähem rahuldavat eluüalpidamist. Nüüd osutub vajalikuks teha rännakuid põldudel ja metsades, astuda vabrikuisse ja töotehastesse, jälgida kaupu nende reisidel merel ja maal — kõik selleks, et otsida majanduselu peidetud põhjuslikku sõltumust.

Teine peatükk.

TOOTMINE.

Loodus annab ainult üksikuid kasulikke hüviseid muidu — ülejäänud osa peab inimene tööga soetama. Õhu hapnik on hüvis, milleta keegi ei saa elada, ent mida kellelgi pole tarvis majandada, sest loodus annab meile seda küllaldaselt. Veega on juba teine lugu. Linnades hoolitsevad kulukad veevärgid selle eest, et igaüks võiks saada küllaldaselt vett, ja esineb maakohti, kus eriti põua ajal ollakse sunnitud vee saamiseks pikki teid sõitma ja palju kulutama.

Kõiki teisi elu säilitamiseks vajalikke hüviseid peab inimene saavutama looduselt „oma palgehigis“. Oma mõistuse ja käte tööga ning varem soetatud tööriistade ja abivahenditega püüab inimene saavutada looduselt selle igapäev uuenduvaid jõude (pinnase-, vee- ja tuulejõudu) ja ürgajast saadik ladustatud mineraalide tagavarasid.

See ongi nähtus, mida nimetatakse tootmiseks.

Tootmises on arvutu hulk tegureid, aga neid võib liigitada teatavaisse suurtesse rühmadesse. Võetagu mingi hüvis, mingi saadus ja jälgitagu mõttes tagasi

tema sügenemist, samuti nagu kaardil jälgitakse jõge tagasi tema allikateni. Võetagu näiteks tükk leiba. Leivakaupmees müüs leiva, pagar valmistas selle, mölder jahvatas jahu, põllumees kasvatas vilja. See on peajõgi, kuid peale selle on ju olemas palju harujõgesid ja neisse suubuvaid veesooni. Juba saias leiduval pärmil ja piimal on oma ajalugu. Vabrikust on hangitud pagari leivaahi, tema muudki tööriistad ja samuti ka põllumehe masinad ja tööriistad.

Arvutat hulka tootlikke jõudlusi võib liigitada teatud rühmadesse, mida rahvamajandusteadlane nimetab „tootmistegureiks“. Esimesse rühma eraldame inimeste omad jõudlused, inimeste töö, töö ajude ja käte abil. Teise rühma eraldame looduse jõudlused — põldude viljakuse, tuule mõju tuulikuile, kose mõju turbiinidele, mitmesugused maa-aarded ja palju muud. Kolmanda rühmana esineb „reaalkapital“ — masinad, tööriistad jne., s. o. kõik need abivahendid, mida inimene valmistab enesele ja mis toetavad tema puudulikku lihasejõudu või teenivad teda kuidagi teisiti.

Nendesse kolme rühma võime mahutada kõik jõudlused, mis on tootmiseks vajalikud, — olgu meil siis tegemist leiva või mõne teise hüvisega. Ent siiski pole võimalik nõnda hõlmata kõiki jõudlusi. On olemas veel midagi, mida ei saa liigitada loeteldud kolme rühma, ja see on nimelt tehnika, töö meetodid, ühiskonna organisatsioon. Siin on tegemist nii-öelda tootmise vaimu ja hingega, tolle arusa-

matu ja ligipääsmatu vaimuga, vastandina materiaalseile töö, loodusvarade ja reaalkapitali jõudlustele.

Järgnevalt vaatleme lähemalt tootvate jõudude rühmitusi ja jälgime iga rühma eraldi. Algame seekord loodusvaradega, mis esinesid ennem, kui esimene inimesesarnane olevus algas tootmist.

Loodusvarade osa tootmises. Tootmisele asuva inimese esimene nõue loodusele on — tükk maad, kusta võiks ehitada, elada ja töötada.

Sama tähtis tootmises on looduse tegevus taimede ja puude võrsumisel maast, tema võime vee ja tuule jõuga korvata inimeste lihaste tööd ja veel palju teisi omadusi. Taimekasv põldudel uueneb igal aastal, vesi ja tuul liiguvad igaveses ringvoolus. Loodusvarade hulka kuuluvad ka maagid, kivisüsi, maaõlid ja paljud teised tähtsad loodushüvised, mida inimene toob päevavalgele ja kiiremalt või aeglasmalt tarbib.

Inimtöö. Inimese kehalist tööd eristatakse vaimsest tööst. Ent ka kehalise töö tegija peab pingutama aju, ja vaimutööline ei saa läbi lihasteta. Vahe on ainult ulatuses, kui palju kumbki neist kasutab aju või lihaseid.

Eristatakse ka oskustööd lihttööst. Peale tähen-datud erinevuste on veel tuhat teist. Töö intensiivsus erineb sama rahvuse eri indiviididel ja veelgi rohkem eri rahvuste eri indiviididel. Põhjamaades on tegevustahe juurdunud tugevasti inimloomusesse, lõunamaade palava päikese all tihti ainult häda sun-

nib inimest töötama. Võib juhtuda, et reisija, kes mingis lõunamaises linnas hüüab pakikandjat oma kohvreid kandma, saab vastuseks: „Ei, tänan väga, ma olen juba einestanud.“

Reaalkapitali osa tootmises. Tööstusettevõtte kohta öeldakse tavaliselt, et nii või nii palju tema kapitalist on paigutatud vabriku krunti, nii ja nii palju vabriku hooneisse, nii ja nii palju masinaisse ja tööriistadesse, nii ja nii palju kaubaladudesse ja tagavaradesse.

Põhimik, millel vabrik asub, on osa loodusest, puhas loodusvara vastandina vabriku hooneile, masinaile ja inventarile, mis on inimtöö ja loodusvarade ühtum. Kui rahvamajandusteadlane hakkab rühmitama tootmisjõudlusi erinevaiks „tootmistegureiks“, siis ei tunne ta kuigi palju rõõmu igapäevases elus esinevast mõistest „kapital“, kuna see väljend, nagu äsja nägime, vahel hõlmab puhtaid loodusvarasid ja vahel selle sõnaga mõeldakse esijoones raha või teatavat raha väärtussummat, mitte aga reaalseid tootmisvahendeid, milledest nende väärtussumma kujutab vaid peegelpilti. Pole mingit põhjust nimetada sellist sõna kasutamist ebaõigeaks, kuid teisest küljest tuleb tõmmata piirjoon loodusvarade ja selliste asjaliste tootmisvahendite vahele, milliseid ei leidu looduses valmina. Peale selle sõna „kapital“ juhib mõtte üht või teist liiki väärtussummadele, aga meie ei ole veel jõudnud asja selle külje juurde. Nagu sissejuhatavas peatükis on mainitud, oleneb majan-

duslik elu hindade kujunemisest, väärtustest ja väärtussummadest, kuid igal juhul on tarvis kõigepealt konkreetsemat mõistet tootmistegurile, mida praegu vaatleme. Rahvamajandusteadlane vajab väljendit, mis haaraks enesesse ainult edaspidise tootmise jaoks toodetud vahendeid, asetaks raskuspunkti asja reaalsele küljele ja seega välja lülitaks igapäevase väljendiga „kapital“ mõistetavad loodusvarad. Parema väljendi puudusel on jäädud peatuma sõna „reaalkapital“ juurde.

Kui me liidame kõik mingi maa hooned, masinad, raudteed, tööriistad, poolvalmis- ning valmis- kaupade laod ja tagavarad ja kõik muu, mis on juba kord toodetud ja määratud edaspidiseks tootmiseks, siis saame maa kogu reaalkapitali. On kerge mõista, et suurem osa meist hääbuks nälja ja külma kätte, kui me reaalkapital ühel päeval täiesti häviks. Terve meie tootmisviis tugineb põhimõttele, et on vajalik teatav hulk suuremaid või vähemaid eeltöid, enne kui võidakse asuda tootmisele. Milliseid suuri seadistusi tuleb teha, enne kui uus puuvillavabrik võib hakata turustama puuvillriiet! Kui pikk on tee rauamaagi lahtimurdmisest leivatüki tarbimiseni, mis võlgneb tänu oma olemasolu eest ka raudlabidale! Ent kui pikaldased eeltööd kord on lõpule jõudnud, siis tasuvad nad kulutatud vaeva seda rikkalikumalt. Selles peitubki reaalkapitali saladus.

Tehnika ja organisatsioon. Et tehnika — aastatuhandete tehnilised leiutised — ja organisatsioon — aastatuhandete ühiskondliku arengu tulemus — on tootmise hingeks ja vaimuks, seda on juba mainitud. Leiutised on nägematud, mitteisikulised abilised, teenivad vaimud, kes abistavad inimesi tootmises. Nad ei nõua kas üldse midagi või nõuavad kõige enam, et inimene neile vastu tuleks seega, et ta paigutab tootmisse reaalkapitali. Tavaliselt leiutusvaim vajab elamiseks ja tegutsemiseks reaalkapitali keha. Aurumasina või plahvatusmootori idee üksi ei suuda käima panna tööstusettevõtteid ja laevu. Idee peab saama kehastuse rauas ja terases, enne kui ta suudab käima panna rattad.

Tööjaotus suurendab suurel määral tootmisvahendite võimet. Ka lihtsaimgi üksiklane vajab oma olelu säilitamiseks kolme tootmistegurit: loodusvaru, tööd ja reaalkapitali; tuletatagu vaid meelde Robinson Crusoe'd, tema saart, tema tööd ja tööriistu. Kuid üksiklane, kes kõike ise peab valmistama, ei jõua kaugele. Tööjaotus toob kaasa ühiskonna kasutada olevate tootlikkude jõudude imesteldava tugevnemise. Seda saladuslikku abilist kasutasid juba ühiskondlikult elavad loomad. Mesilas tegutseb üks osa mesilasi kärgedega, teised seisavad vahtidena usteavaustel, kolmandad koguvad mett ja õietolmu. Seetõttu, et igaüks katkestamatult ühte ning sama tööd teeb, võidab töö tootlikkus, kuna tegevuse vahetamisega läheks aega kaduma. Kuid inimesed võivad

saada tööjaotusest veelgi suuremaid eeliseid, kuna nende sobivus ja kalduvus teatud töödeks on väga erinevad. Kui mesilane vaevalt suudab midagi õppida kogemusest, võib inimene üht ning sama asja harjutades omandada suuremat oskust ja töövõimet, mis mõnikord võib ulatuda otse uskumatuseni. Edasi oleme meie, inimesed, võrreldes loomadega, varustatud äärmiselt erinevate võimete ja omadustega. Ühel on andeid loomade kasvatamiseks, teisel oskus puusepatööks, kolmandal raamatute kirjutamiseks. Kahjuks ei olda veel nii õnnelikus seisukorras, et iga inimene võiks alati sattuda oma õigele kohale elus, kuid siiski tuleb kutsejaotuses nentida tendentsi arvestada vastava isiku võimeid ja kalduvusi. Kui igaüks võib teha seda, mis sobib talle kõige paremini, siis on ta töö took, niihästi tema enese kui ka ühiskonna kasuks, nii suur, kui see veel vähegi võimalik.

Et suurettevõtte paljudel majanduselu aladel viib paremaile tagajärgedele kui väike-ettevõtte, on tingitud sellest, et suurettevõtte pakub paremaid võimalusi ulatusliku tööjaotuse teostamiseks ja reaalkapitali tõhusamaks kasutamiseks.

Iga tootmisteguri koostöös kahe teise tootmisteguriga on kehtiv, et ühe tootmisteguri „liiga palju või liiga vähe“ halvendab üldtulemusi. Oletame, et käitises lastakse iga masinat käitada ainult ühel töölisel ja mitte mitmel seepärast, et sel viisil saavutada kõige soodsamaid tulemusi. Kui aga igal töölisel tuleks

käitada mitmeid masinaid, siis mõjutaks see kogu tegevust halvavalt. Asetataks aga iga masina juurde kaks töölist, raisataks asjatult palju tööjõudu.

Sama olukord ilmneb kõigil tootmisaladel. Kui teatavat liiki tootmisvahendit alatasa suurenevas hulgas tootmisse lülitatakse, teiste liikide hulka sealjuures mitte muutes, siis osutavad talle need teised järjest halvenevat „abi“. Kui põllumees igasse põllulapikesse mahutab viis korda niipalju tööd kui varem, siis ei saa ta ometi viis korda suuremat saaki. Pinnas reageerib ikka halvemini ja halvemini tööhulga suurendamisele. See majanduslik loodusseadus, mida on hakatud hüüdma langeva pinnasetoogi seaduseks, evib eriti määratu suurt tähtsust inimeste varustamisel elatusvahenditega ja muude hüvistega. Iga uus inimene toob ju enesega kaasa kaks uut kätt, kuid kätest üksi ei piisa — tootmiseks on vaja ka loodusvarasid. Kust neid ammutada? See on nn. rahvastikuprobleemi põhiküsimuseks, mille arutlemisele asume lõpp-peatükis.

Tootmine teostub tänapäeval spetsialiseerunud ettevõtteis, mis koondavad enestesse erinevaid tootmisvahendeid ja toodavad „turu jaoks“. On juba varem mainitud, et rahvastik jagunes kord arvukaisse majanduslikult iseseisvaise väikestesse ühiskondadesse, nimelt suuremaisse ja väiksemaisse talundesse või mõisadesse, mille elanikud ise tootsid kõik, mida nad vajasid.

Tänapäeval on aga lugu hoopis teisiti. Nüüd

leiame loetlematu hulga suuri ja väikesi ettevõtteid, mis toodavad kas ainult ühte või paari eriartiklit ja müüvad neid suurele hulgale ostjaile, tuttavaile ja võõrastele, nad „turustavad“ neid, nagu öeldakse. Talu linna läheduses on ettevõtte, kus toodetakse piima sadadele linlastele. Saapavabrik on ettevõtte, kus valmistatakse saapaid tuhandeile isikuile. Linnade suured ajakirjandus-ettevõtted varustavad sadu tuhandeid lugejaid teadetega kõigest sellest, mis toimub laias maailmas.

Seejuures tuleb tähele panna, et ettevõtted ise on ka ostjad ja nimelt tootmisvahendite ostjad. Töölisi töösse palgates ostavad nad tööd, nad ostavad toor- ja küttaaineid, nad rendivad põhimikku, üüri-avad hooneid jne. Küll võib juhtuda ka nii, et ettevõtja ise omab nõutavat loodusvara ja tarvilikku reaalkapitali — aga see ei muuda olukorda. Kõigil juhtudel moodustavad ettevõtted terve maa tootmisvahendite tihendpunktid. Iga ettevõtte sisaldab teatava hulga loodusvaru, tööd ja reaalkapitali. Kui liidame kõik eespool mainitud tootmisvahendid, mis kuuluvad ühel maal asuvaile tööstus-ettevõtetele, saame rahvamajanduse tootmisvahendite kogumi.

Tootmine hõlmab peale kaupade valmistamise ka muid tegevusalasid, näit. kaubandust. Et teraviljakasvatus ja laevaehitus kuulub tootmise hulka, sellega nõustub igaks. Kui aga on tegemist alaga, mis ei tegele otseselt uute toodete valmistamisega, näit.

kaubandusega, siis arvavad paljudki, et väljend „tootmine“ sel juhul pole enam sobiv. Ja teatava ebamäärase opositsiooniga kõige vastu, mida nimetatakse „vahenduskaubanduseks“, arvatakse, et kaubandus tungib vajaduseta tootjate ja tarbijate vahele, taotledes kasumit tarbijate kulul.

Kuid kaupade hankimine ja ostjale valmishoidmine on ju iseenesest hädavajaline lüli tootmises, selle viimne lüli. Tootmise juurde tuleb edasi arvata ka kõik isiklikud teenusjõudlused, näit. ametnike, advokaatide, arstide ja kirjanike omad. Ei tohi ka unustada, et isegi kodus toa nelja seina vahel tehakse suur hulk tootlikku tööd. Meenutagem vaid pere-naiste ja teenijate tööd toiduvalmistamisel, pesupesemisel, õmblemisel jms.

On olemas lõpmatu palju võimalusi olemasolevate tootmisvahendite rakendamiseks, kuid mida tegelikult toodetakse, seda määrab kindlaks hinnakujunemine. Oleme vaadelnud mitmesuguste tootmistegurite mõjundeid tootmises, oleme uurinud nende tähtsamaid omadusi, aga oleme peatunud ainult tootmise puht-tehnilisel küljel. Tehniliselt vaadatuna võidakse olemasolevaid tootmisvahendeid kasutada väga paljudeks eriülesanneteks: püramiidide ehitamiseks ja õmblusnõelte valmistamiseks, fantastiliste paabelitornide püstitamiseks ja rooside kasvatamiseks. Miks me ei ehita püramiide ja paabelitorne? Miks toodame aasta-aastalt teatava kindla koguse tsementi, kaeru jm.? Vastus: sellepärast, et püsivalt esineb

ligikaudu sama ostuvõimeline nõudmine nende hüviste järele, kuna paabelitornide ja püramiidide ostjad puuduvad. Oleme niisiis jõudnud sissetuleku ja ostujõu, hindade ja hinnakujunemise küsimusteni, kust peame leidma lõpliku lahenduse tootmise suurele probleemile. Seda me asumegi vaatlema järgnevas peatükis.

Kolmas peatükk.

HINNAKUJUNEMINE.

Hinnakujunemine on tootmist ja tarbimist korraldav ning siduv jõud. Oleme vaadelnud inimeste tarbeid ja leidnud, et need on inimeste iga majandusliku tegevuse lähtepunktiks. Edasi oleme õppinud tundma tootmist ja üksikuid tootmisvahendeid. Nüüd siis jõuame küsimuseni, kuidas võib toimuda tootmine selliselt, et ta suudab varustada tarbimist vajalike hüvistega sellest hoolimata, et rahvamajanduses puudub keskne instants, kes välja arvestaks, milliseid hüviseid vajab ühiskond. Rahvamajanduses ei leidu kedagi, kes otsustaks, mida nimelt oleks vaja toota. Selle asemel on nende küsimuste otsustamine jäetud suurele ettevõtjate hulgale. Millega seletada siis nähtust, et sellest ei teki kaost? Milline on see nägematu käsi, mis korraldab tootmist tarbimise teenistuses?

Me vastus: See on võim või jõud, mida nimetatakse „hinnakujunemiseks“. Omapärane, mitteiskuline võim, mis töötab omaenese seaduste järgi, mis on keerulised, kuid siiski mitte täiesti selgitamatud. Mõjuv mehhanism, milleta ühiskondlikul

tööjaotusel ei oleks kunagi olnud võimalik arendada tootmist praeguse täiuseni.

Hinnakujunemise tavalistes selgituskatseis on tõtt, kuid mitte kunagi täit tõtt. Juba lapsepõlves küsib igaüks imestusega, miks mõned kaubad maksavad palju ja teised vähe. Kuid pole kerge saada selget ülevaadet selle kohta. Isegi sellele, kes on juba alanud iseseisvat elu ja kel enda elatamiseks tehtavas kutsetöös on olnud võimalik tutvuda suuremal või vähemal määral hinnakujunemisega, tekitab raskusi tungida selle küsimuse tuumani. Suurem osa aga loobub vahest igasuguseist selgituskatseist ja püüab kohaneda majandusliku elu rohkem või vähem valju sundusega, ilma et hakkaks üldse järele mõtlema selle üle, mis õieti peitub kõige selle taga. Teised jälle katsuvad leppida mingi ebamäärase teooriaga hinnakujunemise käigust. Kui imelik see ka ei kõla, siiski jääb tõeks, et ei jätku ainult äritegemise ja praktilise majanduselu kogemusest selge pildi saamiseks kaupade liikumisest ja hindade suurest sõltumusest.

Sellepärast on tarvis peatuda mõningate tavalisemate hinnakujunemise selgituskatsete juures, kuigi nad on silmanähtavalt puudulikud ja ebaselged. Siin, nagu alati, peavad olema praktikud ja teoreetikud üksteisele nii vastutulelikud kui vähegi võimalik. Mis on tõtt populaarseis selgituskatseis, väärrib esiletoomist; puuduva täiendamine on rahvamajandusteadusliku analüüsi ülesanne.

Lause „hinnad kujunevad kaupade pakkumise ja nõudmise järgi“ ei aita meid kunagi kaugele. Esi-
neb üks kõnekäänd, mis läbistab kõiki vaidlusi hin-
dade ja nende muutumise üle. Öeldakse, et lõppude
lõpuks oleneb ju iga kauba hind selle „pakkumisest
ja nõudmisest“. Majandusteadlasel on seda enam
põhjust peatuda selle väljendi juures, kuna see on
laenatud just rahvamajandusteaduse enese tõdede
hulgast; kuid nii, nagu teda kasutatakse tavaliselt,
ütleb ta õige vähe või mitte midagi tõelisest
sõltumusest hinnakujunemisel. Esialgu näib, nagu
oleks võimalik vaadelda iga kaupa omaette ja määrata
kindlaks selle kauba hind pakkumise ja nõudmise
järgi, tootjate pakkumise ja tarbijate nõuete vahe-
lise pinge kaudu. Kui ühel ilusal hommikul ilmneb
kuskil kalaturul heeringate üliküllus, siis langeb
heeringate hind. Kas pole see nähtus täielikult selgi-
tatud viitega järsule pakkumise suurenemisele? Kui
talv on väga külm, siis tõuseb nõudmine küttemater-
jali järele ja samuti puidu hind. Kas pole siis puidu
hind lihtsalt tulenev üldisest tarbest sooja elamu
järele ja metsaomanike võimeist või soovist — muret-
seda puitu metsast? Siiski mitte; nii ühel kui ka
teisel juhtumil ei taba me küsimuse tõelist põhja,
kui me vaid mõtleme vastavale kaubale ja selle eri-
listele turustamistingimustele. Pole võimalik eral-
dada üht või teist kaupa terviklikust hinnakujune-
mise protseduurist ja omaette üksikult vaadelda.
Kaubaturg ei koosne tervest reast eriturgudest, mis
üksteisega üldse seoses pole. Käesoleval juhul pole

tervik ainult osade summa, vaid pisut rohkem. Et selliste kaupade nagu või ja juustu, leiva ja liha hinnad on üksteisest sõltuvad, seda pole raske mõista. Või ja juust võistlevad omavahel piima saamiseks; leib ja liha võistlevad teataval määral üksikuis majapidamistes. Kuid need pole üksnes sugulaskaubad, mis mõjutavad üksteise hinnakujunemist. Kõik kaubad võistlevad niihästi tootmisvõimaluste kui ka tarbijate nõudmise pärast ja seepärast on ka kõik kaubahinnad teataval viisil seotud üksteisega. Ka heeringa- ja puuhindadel on üksteisega midagi ühist, kui imelik see ka ei näi. Niihästi heeringate püüdmiseks merest kui ka puude väljavedamiseks metsast on tarvis tööd ja hinnakujunemine hoolitseb teataval viisil selle eest, et kalastamisele ei satuks liiga palju tööjõudu ja metsatöödele liiga vähe, või jälle vastupidi. Pikapeale peab lihtsa päevatöö eest maksetama võrdselt niihästi ühes kui ka teises majandusharus.

Ei aita üksnes sellest, kui peatume eri kaupade pakkumise ja nõudmise juures. Nende taga asuvad tootmistegurid — põhimik, töö, reaalkapital — ja neid võib ühendada eri proportsioonides, koostada mitmekesisteks kaubaliikideks ja nihutada ühest majandusharust teise. On tõsi, et tarbijate nõudmine suundub valmiskaupadele. Meis kõigis peituvad pikad soovinimekirjad, kuhu me oma maitse ja kalduvuste kohaselt oleme üles märkinud mitmesuguseid toidu- ja maitseaineid, toredamaid või lihtsamaid rõivaid, jalatseid, raamatuid, teatrikülastusi, reise jne. Iseenesest mõistetatavalt mõjutavad meie soo-

vid teataval viisil hinnakujunemist ja tootmist. Kuid küsimus, kuidas tootmistegurid hinnakujunemise kaasmõjul jagunevad soovitud kaupade kohaselt, ei ole sellega veel vastatud.

Väide, et valmiskaupade hinnad kujunevad nende tootmiskulude kohaselt, aitab meid ainult vähe kaugele. Mingi ettevõtte — ütleme näiteks saapavabrik — juhtija leiab turul kindlad toorainete hinnad, tööpalgad, kapitalikasvikumäära jm. Ta nimetab neid tootmiskuludeks ja võtab neid möödapääsmatutena, mida ta ei saa muuta või mõjutada. Kas siis seega valmiskaupade hinnakujunemine ei olene tootmisvahendite hindadest? Klaver on kindlasti palju kallim kui lihtne puust sulekarp. Kas see pole seepärast nii, et klaveri valmistamiseks on vaja märgatavalt enam ja paremat puumaterjali, märgatavalt rohkem töötunde, märgatavalt suuremat töökojasisseaset jne. kui sulekarbi valmistamiseks.

Neile küsimustele vastab ettevõtja „jaa“-ga. Ta näeb asju just sellistena. Tema arvamise järgi on tootmiskulud — ja esijoones töökulud — need, mis määravad valmiskaupade hinnad. Ja teataval määral on selles vastuses tõtt; kuid mitte täielikult. Seepärast ei piisa paljast viitest tootmisvahendite hindadele.

Kõik oleks ilus ja hea, kui meil oleks tegemist ainult üheainsa ja pealegi täiesti ühtlase tootmisteguriga, näiteks teatavat liiki tööga. Kui lugu oleks nõnda, siis kaupade hinnad silmanähtavalt ku-

juneksid nende valmistamiseks kulunud töö hulga järgi. Ese, mille valmistamiseks kulus 90 töötundi, maksaks kolm korda nii palju kui teine ese, mille valmistamiseks kulus ainult 30 töötundi. Nojah, teatava õigusega võib öelda, et turul kaubad on odavad või kallid selle järgi, kui palju neisse on mahutatud tööd. Kui 6-aastane laps küsib, miks klaver maksab 1000 kr., kuna sulekarpi ainult 1 krooni, siis võib talle vahest kõige lihtsamini ja paremini vastata, et klaveri valmistamine nõudis 1000 korda nii palju tööd kui sulekarbi valmistamine. Kuid see vastus pole täiesti õige, sest oluline tähtsus on ka asjaolul, et klaveri valmistamisel tarvitati haruldasemat puusorti ja tervet hulka erilisi tööriistu või masinaid, mida ei tarvitatud sulekarbi valmistamisel.

Siin seisame uue raskuse ees. Moodsas suurveiskis teevad masinad kõik ära ja inimestele ei jää teha kuigi palju. Kivimurrus tähendavad inimkäed peagu kõike. Jahu koosneb niisiis toormaterjalist ja masinatööst, tänavakivid aga toormaterjalist ja inimtööst. Kuidas tuleks õieti võrrelda üksteisega eri tootmistegureid? Milline saadus peab kujunema kallimaks, kas see, mis nõuab 10 töötundi ja rohkesti masinate kaasabi, või see, mis vajab 100 töötundi, aga esitab ainult õige väikesi nõudeid masinaile, s. t. reaalkapitali kaasabile.

Vastata sellistele küsimustele pole kerge. Ettevõtja, kes arvestab turul valitsevaid materjalihindu, töötasu ja kapitalikasvikumäära, võib tõesti silmapilkselt öelda, milline inim- ja masinatöö kombinat-

sioon tuleb talle kõige odavam. Ent mis meid huvitab, on just see, kuidas turg teostab erinevate tootmistegurite hinnamäärangu. Siinjuures jääme peatuma vastusele, mis esimesel vaatlusel näib vaid tühja valemina. See vastus ütleb, et arvesse tulevad otsustajaina tootmistegurite vastastikused jõusuhted. Teatava tootmisteguri, näit. töö, pakkumise ühekülgne juurdekasv nõrgendab tema positsiooni võrreldes teistega. Tootmistegurid vajavad ju üksteist, suureski masinad vajavad töölisi samuti kui töölised masinate abi. On ju arusaadav ja loomulik, et see partner, kes otsib kaaslast kõige agaramalt ja kartlikumalt, on temaga arvepidamisel kõige halveemas olundis.

Umbes selliselt võib enesele ette kujutada vahetussuhteid erinevate tootmistegurite vahel. Kui tootmistegurid on juba esile tulnud ja jõudu katsumud, kui kapital on leidnud, kui hädavajalik ta on tööle, ja kui töö on kogenud, kui palju kapitali on nõudmas tema abi, kui põhimik samal viisil on mõõtnud oma tugevust tööga ja kapitaliga, siis on ka tootmistegurid andnud lisandi kõigi kaubahindade määrangule. Me oleme nõnda erinevate tootmistegurite suhtelises hulgas leiutanud võtme mõistatusele, mille ette asetab meid väide, et tootmiskulud on valmiskaupade hinnakujunemise alus ja põhjus.

Hinnakujunemisel on ka tootmistehnikal sõnake kaasa rääkida. Eelnevas oleme leidnud, et ühelt poolt tarbijate nõudmine kaupade järele — või nagu mugavama väljendiga öeldakse — nende „soovinimekirjad“ — ja teiselt poolt eri tootmistegurite tugevussuhe mõjutavad hinnakujunemist. Kuid need mõjutused pole veel ainsad. Oleme juba kõnelnud selliseist tootmistegureist nagu põhimikust, tööst ja kapitalist, kuid veel pole juttu olnud tootmistehnikast. Ka sel on mingisugune mõju. See on ju tehnika, mis määrab kindlaks, milliseid tootmisvahendeid tuleb tarvitada ühe või teise toote valmistamiseks. Pole võimalik kasvatada nisu kaljudel, võimatu on ka muuta savitükki portselantaldrikuks. Tehnika seadused ütlevad meile, et ühe tonni nisu kasvatamiseks on vaja teatavat hulka põllupinnast, inimeste ja masinatööd kindlas vahekorras jne. On ju tõsi, et need vahekorrad pole täpselt kindlaks määratud. P.-Am. Ühendriikides on väga palju põllupinda ja seal saadakse nisu, ilma et oleks tarvis mahutada nii suurt kapitali ja töö hulka pinnasesse, nagu teeme seda meie Euroopas. Ühes portselanivabrikus kasutatakse vahest enam masinaid ja vähem käte tööd kui teises jne. Kuid tehnilise arengu igas astmes on enamvähem siiski kindlaks määratud erinevate kaubasortide valmistamiseks vajalikud põhimiku, töö ja reaalkapitali hulgad. Ja see evib oma mõju hinnakujunemisele. Tarbijate soovid dikteerivad, mida oleks tarvis valmistada, tootmisvahendite hulk määrab ära, kui

palju on võimalik toota, ja tootmistehnika õpetab, kuidas seda tuleb teha. Kui tehnika ütleb, et teatava kauba valmistamiseks on vaja palju üht haruldast tootmisvahendit, siis on sellega öeldud, et see kaup muutub suhteliselt kalliks. Kui keemik tahab saada kõigile hapetele vastupidava anuma, siis peab ta selle valmistama platinast, nagu õpetab talle seda tehnika. Kuna plaatina on väga haruldane hüvis, peab ta maksma valmis-anuma eest väga kõrget hinda.

Hinnakujunemise eri tegurid on alati seoses üksteisega. Pilt, mille saime tootmises ja hinnakujunemises tegutsevaist jõududest, pole kaugeltki veel valmis. Esijoones peab pildi loomutruuks saamiseks juurde lisama asjaolu, et mainitud jõud suuri-
mas mõeldavas ulatuses mõjutavad ja muudavad üksteist. See vastastikune mõjutamine on kõige raskem komistuskivi sellele, kes tahab luua enesele ettekujutust majanduselu sõltumusest. Näib, nagu poleks hinnakujunemisprotsessis ühtki kindlat toetuspunkti, ühtki iseseisvat põhjust, ühtki algust ega lõppu. Teatava õigusega võib ka öelda, et olukord on tõesti selline, aga seal on siiski olemas teatav seesmine tasakaal — tasakaalustumine jõudude vahel, mis hoiavad üksteist vaos. Analoogia astronoomia vallast suudab vahest teha esitatud mõttekäigu selgemaks. Kaksiktähes — tähes, mille lähemal vaatlemisel selgub, et ta koosneb kahest päikesest, mis pöörlevad teineteise ümber, — pole ühtki kindlat

punkti. Üks taevakeha pole teise liikumise põhjuseks. Mõlemad kehad mõjutavad teineteist, nad moodustavad süsteemi, milles võimsad jõud hoia-
vad üksteist tasakaalus. Samuti on lugu ka hinna-
kujunemisega. Jõud võitlevad omavahel, mõjutavad
üksteist, seovad üksteist, ja võitlusest tuletuvad nii-
hästi tootmistegurite kui ka valmiskaupade hinnad.

Võib ju väita, et sellist asjade sõltumust ei suu-
deta kunagi purgivald kirjeldada tavalises keeles.
Kuid on olemas eri keel, mille ka astronoom võtab
tarvitusele juhul, kui tal on vaja kirjeldada vastas-
tikuseid liikumisi kahe päikese vahel kaksiktähes
või jälle taevakehade vahel me oma päikesesüsteemi-
mis. See on matemaatika, võrrandite, tasakaaluvale-
mite keel; ja seda keelt võib kasutada ka rahvama-
jandusteadus, kui ta tahab näidata, kuidas nähtused
sõltuvad hinnakujunemisel. Sellises esitluses nagu
käesolev ei kasutata seletamiseks matemaatika kaas-
abi. Selle asemel aga selgitatakse tegeliku elu näi-
dete abil, kuidas hinnakujunemise erijõud mõjuta-
vad üksteist, kuidas ühe muutus kutsub esile terve
rea muutusi, kuni tekib tasakaal hinnakujunemises.
On võimalik esitada midagi vastavat botaaniku ek-
samiskeemile, skeemile, kuhu peab mahtuma sisse
iga tõelikkuses esinev kaubahindade muutus. Olles
saanud sellise skeemi, oleme omandanud ka ühe sel-
gituse sellest, kuidas töötab hinnakujunemise meh-
hanism.

Kuidas mõjuvad tarbijate „soovinimekirjade“ muutused. Kui meil inimestel tekib soov süüa rohkem aedvilja ja vähem liha, mis toimub siis aedvilja ja liha hinnaga? Kes on jäänud peatuma tolle lihtsa mõttekäigu juurde „pakkumisest ja nõudmisest“, vastab võib-olla, et aedvili muutub kallimaks ja liha odavamaks. Tegelikult võib aga olukord kujuneda just vastupidiseks. Kui tekib suurem nõudmine aedvilja järele, hakatakse seda kasvatama rohkem. Tekivad suured aedviljade väljad pisikeste aiakeste asemele. Ent suurkäitis annab palju suuremat tooki antud töö ja teiste tootmisvahendite hulga vastu, kui seda suudavad toota palju väikekäitisi sama suure tootmisvahendite hulgaga. Muudatus tarbijate nõudmises mõjub tootmistegurite kasutamisse ja selle tulemuseks on muutus hinnakujunemises ja lõppeks ka aedviljahindades. Banaanihindade langus viimase kahekümne aasta kestel on parimaks näiteks eeltoodu kohta. Kahekümne aasta eest oli see toitev puuvili kallis luksuskaup, nüüd müüakse seda aga kättesaadava hinna eest kauplustes ja turgudel. Käsikäes nõudmise kasvamisega on teostunud hinna langus, mis on osutunud võimalikuks just seepärast, et banaanide tootmist ja kaubandust on hakatud harrastama järjest suuremal määral, s. t. järjest vähema ja vähema tööjõu ja teiste tootmisvahendite hulga ohverdamisega iga tarbijani jõudva banaani kilogrammi kohta.

Kuid nõudmise kasvamine teatud kauba järele võib loomulikult viia ka selleni, et kaup muutub

kallimaks. Terves maailmas on inimestel viimastel aegadel tekkinud suurem lugemistarve — kuigi mitte alati väärtuslike raamatute järele, siis vähemalt ajalehtede ja illustreeritud ajakirjade jm. lugemiseks. Nõudmine paberi järele on seepärast tugevasti tõusnud. Kui see tõus jätkub senises tempos, siis tugevneb erakorraliselt paberivalmistamiseks vajalise metsamaterjali nõudmine Soome, Rootsi, Norra, Kanada ja teiste maade okasmetsavarude suhtes. Niisuguse puidu kasvatamiseks sobiva pinnase positsioon tugevneb hinnakujunemise võitluses, paberipuit muutub kallimaks ja samuti ka paberimass ja valmispaber. Kuid hindade tõus ei piirdu mitte üksnes paberipuiduga. Ka ehituspuidu ja paljude teiste materjalide hinnad tõusevad. Muudatused kodanike tarvete „soovinimekirjades“ mõjuvad esijoones erisuguste tootmisvahendite tugevussuhetesse ja siis hargnevad uued mõjutused paljudes erisuundades.

Kuidas mõjuvad tootmistegurite hulga muutused.

Pole raske leida näiteid hindade nihkumistest, mis on tingitud ühe või teise tootmisteguri — põhimiku, töö või reaalkapitali — hulga muutustest. Kui Prantsusmaa jätkab sadade tuhandete poola, galiitsia ja itaalia tööliste sissevedamist, peab töötasu (s. t. tööjõu hind) muutuma madalamaks, kui ta seda muidu oleks. Kes palumata tuleb, tänamata läheb, ütleb rootsi vanasõna. Ja kui järjest suurem arv töölisi sama põhimiku ja reaalkapitali hulga

juures tegevust otsib, siis võivad need teised tootmistegurid end näidata järjest tagasihoidlikumaina tööjõu pakkumise suhtes ja omaks kasuks töötasu alla suruda. Tagajärjeks on suuremad või vähemad nihkumised kaubahindades. Kui töötasu langeb, siis muutuvad kõik need kaubad odavamaks, mille valmistamiseks vajatakse suhteliselt palju tööjõudu. Aga samal ajal muutuvad teised kaubad kallimaks, nimelt need, mille valmistamiseks vajatakse suurel määral põhimikku ja reaalkapitali, mis aga nüüd — töö kulul — on muutunud hinnalisemaks.

Äsja koloniseeritud uuel maal on suhteliselt palju loodusvarasid ja suhteliselt vähe kapitali. Varem rääkisid reisijad, et Argentiinas ratsutab isegi kerjus. Määratus rohtlaantes maa südames toodeti hobuseid peagu muidu, ja nii siis tuligi, et see, mida mujal peeti suureks toreduseks — oma isiklikku ratsahobust —, võis siin endale lubada isegi kõige vaesem. Ent kui Argentiina asunik soovis laenata enesele reaalkapitali tööriistade ja masinate kujul põlluharimiseks, siis pidi ta maksma suure osa oma aastasissetulekust kasvikuna võlausaldajaile. Kapitali oli väga vähe võrreldes määratu suure põlluharimiseks kõlvulise neitsiliku pinnasega ja seepärast oli kapital kõrges hinnas. Hiljem on aga sinna ka kapitali kogunenud ja seepärast on tekkinud teatav tasakaal, nii et sealgi sarnanevad erinevate tootmistegurite jõuvahekorrad, nende kui ka valmiskaupade hinnad enamvähem sellega, millega oleme harjunud meie.

Täielikkuse mõttes peaks siia juurde lisama, et muudatused ühe või teise tootmisteguri varus ühes sellest tingitud hinnakujunemise muudatusega peavad omakorda esile kutsuma nihkumised tarbijate „soovinimekirjades“, enne kui saabub hindade täielik tasakaal. Siin satume jälle vastastikuse kohanemise põhimõttele. Kui töötasu, kaasa arvatud ka naiste töötasu, jätkab tõusutendentsi, siis loobutakse paljudes perekondades majateenija palkamisest. P.-Ameerika Ühendriikides on sellel teel jõutud juba nii kaugele, et seal võivad ainult tõesti rikkad isikud mõelda võõra tööjõu kasutamisele oma kodus. Selle asemel kapitali abi võidakse aga saada suhteliselt odavalt. Seepärast on seal võimalik realiseeritavate soovide hulgas muretseda tolmuimejaid, elektripõrandapoonijaid, majapidamismootoreid ja muid töövahendeid, mis aitavad kergendada perenaise tööd. Teisest küljest peab aga töötasu tõus tekitama muudatusi tööliste endi tarbimisharjumusis, näit. paremate ja ruumikamate korterite ja palju muu näol, mis kuulub kõrgema elatustaseme hulka. Järelikult mõjub iga ühe või teise tootmisteguri positsiooni muutus hinnakujunemises väga mitmel kujul tarbijate kaubanõudmisse.

Kuidas mõjuvad tootmistehnika muutused. Kui mingis tootmise osas ilmneb muudatus tehnikas, siis tekib jälle küsimus mõjudest ja tagasimõjudest, mis annavad end tunda igale poole. Ei öelda asjata, et autoliiklemise järjekindel kasvamine toob ene-

sega kaasa maailma õliväljade tühjenemise, mille tulemusena tõusevad maaõli ja bensiini hinnad. Aga kui õpitakse lihtsate vahenditega kivisöest vedela küttematerjali valmistamist, on selle tulemuseks vahet nähtus, et mootorikäitamine muutub veelgi odavamaks, kui ta on seda tänapäev. Säärane tulemus avaldaks mitmel viisil tagasimõju tootmisvõimalustele ja tarbimisharjumustele. Kui keegi leiutaks hea meetodi, kuidas paberit valmistada õlgedest, espartoheinast või troopilistest puusortidest, siis muutuks võib-olla praegu oodatav okaspuumetsade väärtuse tõus, millest kõnelesime vähe eespool, jälle illusoorseks. Arenenud tootmisviisid on viimase kahekümne aasta kestel muutnud alumiiniumi väga odavaks metalliks. See muutus ei põhjusta ainult tavalistel köögiriistade hindade alanemist, vaid ulatub oma mõjuga ka terve rea teiste kaupadeni.

Hea näite sellest, kuidas tehniline leiutis võib mõjutada tarbimisharjumusi, annab meile kunstiindustri areng. Siidiuss on pidanud välja andma oma saladuse. Pole vaja enam mooruspuud, pole tarvis palju vaeva ja kauast ootamist siidi saamiseks. Selle asemel toodetakse nüüd siidi kiiresti, kergesti ja odavasti puumassist. See odav siid on kujunenud naiste sukkade ja rõivastusesemete kujul väga nõutavaks kaubaks. Puumassi tarviduse kasvamise tulemuseks on aga puidu ja metsade hinna tõus. Siiski tuleb kunstiind odavam looduslikust siidist ja muutused tarbijate „soovinimekirjades“ jäävad seepärast suuremal või vähemal määral püsima.

Hinnakujunemine tootmisvõimaluste piiramise puhul. Me oleme terve rea näidete varal osutanud, milleks on „eksamiskeem“ kasulik hinnakujunemise selgitamisel, ja huvitatud lugeja peab ise katsuma seda edasi kasutada, et sinna mahutada omaenese kogemusi kaubahindade vastastikusest mängust. Kuid see skeem pole veel kaugeltki täielik. See, mis on ülal öeldud hinnakujunemise kohta, on keh-tiv eeldusel, et vastastikune kohanemine tarbijate soovide, tootmistehnika ning tootmistegurite vahel võiks toimuda igal ajal ja ilma suuremate raskus-teta. Teatava õigusega võib väita, et see kohanemis-võime esineb ka tegelikult suuremas osas majandus-elus. Rauatööstusel pole raske kohaneda kruvide ja mutrite kasvava nõudmisega. Mitmekülgne võistlus tuleb omakorda vahele ja hinnad ei näita järske vön-kumisi. Kuid teistes majandusharudes võivad toot-mise suurendamise võimalused olla piiratud või täiesti suletud ja siin tulevad esile erilised hinna-liikumised. Kui Ameerika puuvillalõikus ebaõnnes-tub, siis ei suuda ükski võim maailmas seda tööka muuta. Puuvillahind tõuseb ja jääb püsima kõrgele tasemele niikauaks, kuni jälle on saadud paremat lõikust.

Seda hinnakujunemise komplikatsiooni, mis te-kib, kui toodangu suurendamiseks esialgu puuduvad võimalused, vaatleme üksikasjalisemalt järgmises peatükis, sest see nähtus etendab majanduselus kül-laltki tähtsat osa. Seal osutub võimalikuks kõnelda ka nn. monopolihindade kujunemisest, ühest teisest

komplikatsioonist, mis on lähedases suguluses esimesega, sest mõlemal juhtumil on tegemist piiramisega — esimesel juhtumil loomuliku, teisel kunstliku piiramisega.

Üldist hinnatõusu ja langust pole seni veel käsitletud. Käsitlemist hinnakujunemise sõltumusest raskendab asjaolu, et ka väärtustemõõtja ise — hinnaskaala — vahepeal muutub, ja see annab end tunda üldises hinnalanguses või üldises hinnatõusus. Kui kõik hinnad ühe aasta kestel kahekordistuvad või jälle sama lühikese aja kestel sama palju langevad, siis pole mõtet otsida selle põhjust tarbijate nõudmisest, tootmistegurite tugevussuhetest või tootmistehnikast. Üldine hinnatõus näitab, samuti nagu üldine hinnalanguski, et midagi on korrast ära rahaühikus, milles leiavad väljendusvormi kõik hinnad.

Kuid me ei hakka siinkohal käsitlema raha ja rahaväärtuse muudatusi; seda teeme hiljem omal kohal. Tuleb rõhutada, et selle peatüki ülesanne on nii nagu järgnevalgi — käsitleda hindade vastastikuseid nihkumisi, mitte aga nende ühiseid liikumisi üles või alla. Neid küsimusi peab eristama, samuti nagu astronoom meie päikesesüsteemi kuuluvate kehade liikumisi üksteisesuhtes eristab terve süsteemi liikumisest mõne kauge tähtkuju suunas. Kui keegi peaks teiskordselt lugema seda, mis eespool on öeldud hinnakujunemisest, siis peaks ta oma fantaasias minema tagasi

aega enne a. 1914, s. o. aega, millal raha väärtus ei teinud läbi kuigi suuri segavaid muutusi. Kui tolleaegne alumiiniumi hind langes, siis langes see suurema osa teiste hindade suhtes; ja kui tolleaegsed korterite üürid tõusid, siis tõusid nad samuti suurema osa teiste hindade suhtes. Niisuguseist vastastikuseist hinnakõikumistest oleme kõnelnud, maalides pildi rahvamajandusest kui ainsast suurest turust, kus toimub alatine hinnavõitlus tootmisvahendite ja nendest valmistatud kaupade vahel.

Neljas peatükk.

JUHUSLIKUD HINNAKÕIKUMISED JA MONOPOLIHINNAD.

Kaubahindade puudulik tasakaal. See, kes tahab mõõta teatava järve veesügavust, valib aja, mil vee-pind on peegelsile. Kui lained kerkivad meetrikõrgu-seni, näitab mõõtpuu kord liiga suurt, kord liiga väi-kest arvu.

Hinnakujunemise käigu uurimiseks on kõige pa-rem kujutleda rahvamajandust, mis alati oleks sama-sugune, milles inimeste soovid ja tarbed ei muutuks, kus aasta-aastalt valmistatakse ikka samu kaupu ja kus kõik töötavad inimesed kui ka kõik teised toot-misvahendid alatiseks oleksid paigutatud oma õige-tele muutumatutele kohtadele. Sellises rahvamajan-duses oleksid kõik hinnad juba ammu leidnud oma „loomuliku“ taseme ja nad püsiksid muutumatult selle juures.

Kõige selle järgi aga, mida on rõhutatud eelne-va is peatükkides, ei juhtu tegelikkuses õieti kunagi, et kauba hinnad saavutaksid täieliku tasakaalu.

Eelmises peatükis käsitleti selliseid hinnamuu-tusi, mis on tingitud muudatustest erinevate toot-

mistegurite hulgas, tarbijate soovinimekirjades või tootmismeetodeis. Käesolevas peatükis tutvume nende teguritega, mis võivad avaldada muutvat mõju kaubahindadele, samuti nagu seda teevad eespool mainitud üldist hinnakujunemisprotsessi mõjutavad tegurid.

Teatavaid esemeid saadakse valmistada ainult kord; nende hinnad võivad seepärast hiljem alistuda suurtele kõikumistele. Juhtub vahel, et maalikunsti suurmeistrite maalinguid müüakse poole miljoni krooni eest ja et nende väärtus teatava aja järel veelgi kahekordistub. Kui kunstnik saatis maalingu müügile, sai ta võib-olla ainult tuhandiku selle hilisemast müügihinnast. Tähendatud asjaolu põhjuseks on maali „haruldus“. Maale ei saa paljundada hoolimata muuseumikopeerijate daamide võimeist. Nende hind sõltub sellest, kui palju rikkad rahamehed tahavad maalingu eest maksta — kas siis selleks, et nautida maalingu ilu või tunda mõnu niisuguse väärtusliku eseme omamisest.

Paljude kaupade omapäraks on asjaolu, et neid saab toota ainult teatavail aastaegadel; vaheaegadel tekivad kergesti hinnakõikumised. Põllumajanduslikku toodangut tuleb ette plaanitseda terveks aastaks. Põllumees mahutab oma kapitali ühe või teise vilja kasvatusse lootusega saada saaduste müümisel tagasi tehtud kulutised ühes vastava tasuga oma töö ja kohase kasvikuga kapitali eest; ja kui ta sissetulek on

pisut suurem kui tehtud kulud, siis pole see talle vastumeelne.

Kuid — inimene mõtleb, ilmastik juhib; võib juhtuda, et tuleb normaalne saak, mida on võimalik müüa arvestatud normaalhindadega. Aga pole kindel, et see ka tõesti nii toimub. Kui heinasaak osutub väga väikeseks, tõuseb heina hind tugevasti. On võimalik, et põllumees saab väikese saagi eest rohkem sissetulekut, kui mõnel aastal sai normaalse saagi eest. Kui saak kujuneb väga suureks, langevad hinnad võib-olla niivõrd, et põllumees saab kahju. Aja jooksul saab ta muidugi tagasi oma tootmiskulud kohase kasumiga. Aeg tasakaalustab erakordsed kasumid ja kahjumid. Ent kui vaadelda iga lõikusaastat kui omaette tervikut, siis näib side tootmiskulude ja müügihindade vahel väga lõdvana.

Eeltähendatud nähtus on tingitud asjaolust, et tootmine toimub hooti. Tootmise vaheaegadel peab tekkima tasakaal hindade tõusu ja languse abil. Pole võimalik korrastada mingit võistlevat tootmist, kui kõrgele ka hind ei tõuseks. Katse kasvatada talvel heina kasvuhooneis ei annaks mingeid majanduslikke tulemusi. Ainult kaugeist maadest võime kõrgemate kuludega vilja kohale toimetada.

Sel viisil kujunevad hinnad kõigil neil majandusaladel, kus tootmine toimub looduse enese poolt määratud hooaegadel. Ja niiviisi mitte ainult põllumajanduses ja aianduses, vaid ka kalanduses, metsanduses ja teistel aladel. Mõne aja eest transporteeriti Venes Uurali rauatoodang mägedes asetse-

vaist leiupaikadest kevadise suurvee ajal jõgede kaudu alla; reisi lõpul purustati praamid ja müüdinad küttepuudena. Looduse enda rütm tuli sel teel nähtavale ka raua turustamisel.

Looduse tujud võivad ka teistel juhtumitel esile kutsuda juhuslikke hinnakõikumisi. Sellise majandusala nagu kalanduse toogid on olenevad loodustingimustest, mis pole sõltuvad mitte aastaegadest. Kord tulevad kalurid merelt rikkaliku saagiga, teine kord ebaõnnestub aga püük täielikult. Tulemuseks on kalahindade kõikumine. Halb kalasaak tähendab kõrgeid hindu, kalade üliküllus aga madalaid hindu. Viimasel juhtumil räägitakse kalamehi „laostavaist“ hindadest, kuid mitte need hinnad ei määra kindlaks kalanduse olundit. Keskmised hinnad on need, mida peame arvestama. Pikema aja kestel esinenud hindadest tuletatud keskmised hinnad peavad sobima hinnakujunemis-süsteemi ja andma kaluritele küllaldaselt sissetulekuid, et kalandus üldse võimalik oleks.

Mõnikord tootmine suudab ainult aeglaselt täita lünka kauba nõudmise ja pakkumise vahel. Selle tulemuseks on hinna tõus vastavalt nõudmise tõusule. Siinkohal jätkub ainsast näitest: korteripuudus — üüritõus! Kui on head ajad, valgub palju rahvast linnadesse. Peagi tõusevad üürid. Korterinõudmine kasvab, kuid elamuid ei suudeta ju nagu Aladdini lossi manada esile ühe öö kestel. Ehitustegevus suudab ainult aeglaselt rahuldada uut korterite

tarvidust. Vaheajal lõikavad olemasolevate majade omanikud suuri erikasumeid.

Teisi põhjusi juhuslikeks hinnakõikumisteks. Kaubahindade kõikumised võivad tekkida ka paljudel siin mainimata põhjustel.

Muudatuseks annab põhjust sageli ka moodide vaheldus. Seda, mis on moodne, müüakse kõrge hinnaga vaid selleks, et teatava aja järel sedasama artiklit kõrvaldada kaltsuhindadega. Hindade tõusu toovad kaasa ka suured streigid nende kaupade alal, mille valmistajad streigivad. Veel suuremaid vapustusi esineb kaubahindades sõja puhkemisel. Need, kes elasid kaasa Maailmasõja puhkemise, meenutagu vaid, kuidas jahu ja teiste toiduainete hinnad järsku otse lendasid kõrgele. Ent tõik, et kõnesolev hinnatõus jättis kaugelt varju enamvähem normaalse hinnatõusu rahuajal, on nähtus, mida vaatleme edaspidi.

Ajutiste hinnakõikumiste ülesanne on pakkumise ja nõudmise tasakaalustamine. Kokkuvõtlikult võiks öelda, et kui mingi kauba hind juhuslikult kõigub, siis on tekkinud tarve luua tasakaalu selle kauba pakkumise ja nõudmise vahel. Tasakaalu taastumine toimub nii, et nõudmine väheneb hindade tõusu tõttu, kui pakkumine on väike (üüride tõus), või jälle suureneb hindade languse puhul, kui pakkumine on rikkalik (madalad kalade hinnad hea saagi puhul). Kui nähtub, et pakkumine jääb kestvalt väikeseks või suureks võrreldes nõudmisega, siis tu-

leb mõelda toodangu ümberkujundamisele, tuleb kas tootmist suurendada (elamute ehitamine hindade tõusu puhul), või jälle vähendada (kalalaevastiku vähendamine, kui kalahinnad püsivad aastate kestel madalatena). Sel kombel muutuvad kaubahinnad signaaliks, mis reguleerivad meie majandust kaupade ja tootmisvahendite liikumisega.

Oleme seega jõudnud eelmises peatükis arutatud väite „hinnad määratakse kindlaks pakkumise ja nõudmise järgi“ tuumani. See lause jääb lõplikult õigeks ainult siis, kui sinna juurde arvestatakse veel rohkesti lisatingimusi; see juhib mõtte jutukesele kirvest, millest saab väga hea supi, kui talle keetmisel juurde lisada õige palju muid aineid. Tarbijate nõudmine valmiskaupade järele ja erinevate tootmisvahendite suhteline hulk tootmistehnika kõrval määravad pikapeale kindlaks kaubahinnad. Kuid need „kestvad“ ehk „normaalhinnad“ alluvad ka ise kõikumistele, mida põhjustab asjaolu, et teatava kauba pakkumine või nõudmine on kaldunud kõrvale seni püsinud keskmisest tasemest, s. o. vahekorrast, mis aegade kestel on olnud kooskõlas teiste teguritega hinnakujunemissüsteemis.

Erikasumid, mida toob enesega kaasa hinnakuju-
nemine, on sageli riisikopreemiaks. Juba varem esitatud mõttekäigu järgi võime väita, et hinnakujunemise tõttu tekkiv erikasum on sageli riisikopreemiaks tuleviku jaoks, mis hiljem võib hävida kahjumi kaudu. Ühel aastal annab nisukasvatus ilusa ka-

sumi, teisel aastal aga võib nisuhind olla nii vilets, et sissetulekust ei jätku isegi töökulude katteks, rääkimata kasumist. Pikema aja jooksul peavad head ja halvad aastad tasenduma (nagu seitse lihavat ja seitse kõhna lehma piibli jutustuses). Kui vaadelda mingi kauba tootmist pikema aja kestel, siis leitakse tavaliselt, et see hind, mida üldsus on maksnud nende kaupade eest, ühtib enamasti tootmiskuludega, kaasa arvatud ka tarviline kapitali kasv.

Konjunktuurikasumid on ettenägematud kasumid. „Riisikopreemiaist“ viib pikk rida vahevorme puhta „konjunktuurikasumini“, kasumini, mille hinnakujunemine annab tema saajale ilma mingi vaevata. Maailmasõja ajal nägime selliste kasumite kuhjumist endi ümber, kasumite, mida täie õigusega nimetatakse „sõjakonjunktuurikasumeiks“. Unustusse jäetud varu vanavaske võis teha omaniku jõukaks meheks. Tinast purjeka kiil andis valusal metallipuuduse ajajärgul kümneid tuhandeid kroone — see oli konjunktuurikasum, mitte aga riisikopreemia, sest siis õnnelik müüja ei olnud kandnud mingit riisikot.

Ka normaalsemail aegadel saavad mõnikord samalaadseid kasumeid isikud ja ettevõtted, kes sellest ei osanud undki näha. Aga õnn pole kunagi täiuslik. Kui konjunktuur on teinud mingi saaduse valmistamise hästi tasuvaks, siis kerkib harilikult igalt poolt esile kadedaid ja ahneid võistlejaid. Suur hulk ettevõtteid asub valmistama sama kaupa ja sel

kombel surutakse hinnad jälle sedavõrd alla, et kaovad erikasumid ja järele jääb ainult nii palju, kui palju läheb „tarvilikuks“ tootmistegurite hüvituseks.

Erinevusi ärikasumi suuruses. Siin vaadeldud kasumite ja kahjumite liigid kutsuvad esile erinevusi ettevõtte-kasumis, mis arvestatakse protsentides ettevõttesse paigutatud kapitalilt.

Rahvamajandusteadlaste „ideaalühiskonnas“, mida on kirjeldatud sissejuhatavas peatükis, oleks kapitalilt protsentides arvestatud kasum sama suur kõigis majandusharudes. Aja jooksul vallutaks võistlus suurt kasumit andvad majandusharud ja nõnda toimuks üldine tasastus.

Kuid, nagu igaüks teab, pakub tõelisus teissugust pilti. Kui võiks ühe teatud aasta kohta püstitada skaala kõigist ettevõtete kasumitest, mis on arvestatud kasutatud kapitali kasvikuks protsentides, siis algaks see mõne üksiku tohutu suure kasumiga ja läheks järjest allapoole kuni ettevõtteni, mille kasum oleks ainult null protsenti. Jah, selles oleks isegi ettevõtteid, mille kasum oleks allpool nulli, sest on ju olemas üritusi, mis töötavad kahjumiga, kuid mis hoitakse elus lootuses paremaile aegadele.

Kuid mitte üksnes riisikopreemiad ja konjunktuurikasumid resp. -kahjumid ei ole need, mis mõjutavad kapitalikasviku määra kõrgust. Paljudel juhtumel on selleks mõjukas *monopol*, mis annab asjaomasele ettevõttele eelistatud seisundi kapitalikasviku pikas skaalas. Sellele olundile peame pühendama erilist tähelepanu.

Mida mõeldakse sõnaga „monopol“? „Ainus isand majas“ pole küll eriti hea, kuid on siiski küllalt väljendusrikas tõlge kreekakeelsest laensõnast „monopol“. Kui öeldakse, et üks ettevõtte või üks ettevõtete grupp omab monopoli mingis tegevusharus, siis mõeldakse sellega, et hindade määramine selles majandusharus on täiesti olenev mainitud ettevõttest või ettevõtete grupist. Kui esinebki mingi võistlus, siis on ta selleks liiga nõrk, et avaldada otsustavat mõju valmistatava kauba hinna määramisel. Nii on näiteks laialt tuntud Ameerika õlitrust „Standard Oil Company“ Põhja-Ameerika Ühendriikide petrooleumi- ja bensiihindade isand. Kuigi ta ei valda kõiki petrooleumi tootvaid ettevõtteid Ameerikas, omab ta neid siiski küllaldaselt palju selleks, et suuta kontrollida petrooleumiturgu.

Kuidas tekivad monopolid? Võib näida, nagu oleksid tähtsad loodusvarad, näit. kivisöe- ja maagilademed, eriti kohased võimaldama tootmise monopolistlikku organisatsiooni. Mõningail juhtudel tõesti tuginevad eksisteerivad monopolid tähtsate toorainevarude valdusele. Kuid peaaegu sagedamini moodustavad transpordivahendid monopolide tekkimise lähtepunkti. Kõige tuntum näide sellest on äsjamainitud Ameerika trust „Standard Oil Company“, maailma omaaegse jõukaima mehe J. Rockefelleri looming. „Standard Oil Company“ toetus oma võimuse petrooleumikaubanduse üle mitmelaadsete transpordivahendite omamisele — torustikud, mille kaudu pumbatakse õli õliväljadelt eksport-

sadamaisse, tanklaevad, millega veetakse õli üle mere — ja peale selle hiiglaslikule äriorganisatsioonile, mis teostab petrooleumisaaduste jaotust.

Edasi leiame monopolistlikke koondisi paljudes tööstusharudes, kus pole tegemist ei toorainevarude ekspluateerimisega ega ka transpordivahendite monopolistliku kasutamisega. Kui üksikettevõtete omanikud näevad, et nad ühise esinemisega turul saavad lõigata suuremaid kasumeid kui vaba võistlusega, siis otsivad nad meelsasti üksteisega kontakti. Asjaosalised võivad näit. arvestada laostavate reklaamikulude ärajäämist; tänapäeva reklaamikulud tõusevad määratute summadeni. Kui teostub mitme ettevõtte ühinemine, siis selgub sageli, et tootmine võib teostuda nüüd palju odavamini kui vaba võistluse puhul. Huvitav näide sellest (mis leidub tavaliselt kõigis rahvamajandusteaduse õpperaamatuis) olgu esitatud ka siinkohal. Kui omal ajal asutati suur Ameerika piiritustrust, siis suleti 80-st olemasolevast piiritusvabrikust 68. Ülejäänud 12 tootsid kõik tarviliku.

Monopolistlike ühtumite vormid vahelduvad eri maades ja eri majandusharudes. P.-A. Ühendriigid on trustide — s. t. paljude ettevõtete liitumine üheks uueks ettevõtteks — kodumaaks. Saksamaalt põlvnevad „kartellid“, milledega mõeldakse ettevõtete gruppi, kes kaotavad iseseisvuse ainult hinna- ja müügitingimuste reguleerimises; muidu aga säilitavad ettevõtted täiesti oma iseseisvuse. Praegu on ka Saksa majanduselus trustid väga levinud. Sa-

muti on lugu ka Rootsis, kus varem valitses kartellivorm. Viimastel aegadel on tekkinud suuremal arvul ka rahvusvahelisi truste ja kartelle. Kui jõutakse kord niikaugemale, et rahvusvahelised kokkulepped ümbritsevad oma võrguga tervet maailma, on monopolistlik organisatsioon jõudnud oma arengu tippu.

Ühiskond asutab ise teatavaid monopole. Patendiõigus, samuti nagu kirjanduslik või kunstialaline autoriõiguski, on ühiskonna poolt loodud monopol. Patendiõiguse eesmärgiks on soodustada leiutamist, kirjandusliku ja kunstialalise autoriõiguse eesmärgiks on aga vaimse loomingu elustamine. Maksu-monopolidel, nagu riigi tubaka- ja piiritusmonopolidel, on puht-riigifinantsilised ülesanded.

Kuidas määrab monopolist hinna? Vastamine sellele küsimusele näib olevat lihtne. Kas monopolist ei võta mitte kõige kõrgemat võimalikku hinda?

Jah, teatavas mõttes on see õige; ses mõttes nimelt, et ta võtab hinna, mis talle võimaldab suurimat võimalikku netokasumit. „Standard Oil Company“ ei määra petrooleumihinnaks mitte 10 krooni liiter, nagu tegi P.-Am. Ühendriikide esimene petrooleumiväljade kasutaja, kes müüs 1850. a. paiku õli nagu arstirohtu, niihästi sissevõtmiseks kui ka pealtmäärimiseks. Sellise kõrge hinna puhul aga ei tarvitatud kuigi palju liitreid petrooleumi. Ei, monopolist peab tundma kunsti, kuidas hoida hinda mitte liiga kõrgel ega ka mitte liiga madalal, vaid nii, et ta saaks suurima netokasumi. Selle oskuse oman-

dab monopolist jälgides sooritatud müügitehingute aruandeid ja võrreldes neid tehinguid müügihinnaga. Vanast Rockefellerist jutustati, et ta igal nädalal teataval päeval, olles läbi vaadanud petrooleumi-müügi statistika, määras kindlaks järgmise nädala petrooleumihinna, arvestades kümneid miljoneid petrooleumitarbijaid. Võib-olla on see väljamõeldis, ent — „kui see pole tõsi, siis on see vähemalt hästi välja mõeldud“.

Alljärgnevad arvud toodud tabelis illustreerivad äsjust mõttekäiku. Oletame, et monopolistlik tootja on katsetanud kõiki vasakus reas olevaid hindu 22 kr-st 6 kr-ni ühiku kohta, kuigi ta tõeliselt püsib piiratumal alal.

Kõige kasulikumad monopolihinnad.

Müügi- hind à kr. tükk	Võimalik läbimüük tükk	Müügi- summa kr.	Materjali-, töö- ja kapitalikulu		Võimalik mono- polisti kasum kr.
			kr. tükk	summa kr.	
22	—	—	6	—	—
20	200	4000	6	1200	2800
18	400	7200	6	2400	4800
16	600	9600	6	3600	6000
14	800	11200	6	4800	6400
12	1000	12000	6	6000	6000
10	1200	12000	6	7200	4800
8	1400	11200	6	8400	2800
6	1600	9600	6	9600	0

Teine rida vasakult näitab, missugune on läbimüük eri hindade puhul. Materjali-, töö- ja kapitalikulud

on arvestatud 6 kr. tükk ja olukord on siis järgmine: hind 14 kr. tükk annab suurima monopolikasumi, nimelt tervelt 6400 kr. Monopolistil ei ole kasulik kõrgema hinna võtmine, kauba tarvitamine jääb siis ju väiksemaks ning kasum kahaneb. Tulus pole ka hindade alandamine, sest siis annab vähendamine end tunda müügisummas, olgugi et nõudmine muidugi tõuseb.

Monopolide rahvamajanduslik tähtsus. Suurtes tootmismonopolides peitub majanduslik mõistatus. Väide, et monopoliseerimine tähendab hindade kõrgendamist, pole alati põhjendatud. Monopoliettevõtte püüab vähendada tootmiskulusid kõigi mõeldavate tehniliste uuenduste kaudu. „Standard Oil Company“ on teinud sel alal imestusväärset tööd. Alandatud tootmiskulude korral võib hinnaalandus anda monopolistile suurima kasumi. Üldiselt saab aga ühiskond vaid väikese osa tehniliste parandustega saavutatud kasumist; monopoliettevõtte võtab loomulikult kõrgema hinna, kui see vastab vähenenud tootmiskuludele.

Sellise olundi juures on kergesti mõistetav, et kõik need, kes taotlevad tootmisvahendite sotsialiseerimist, jälgivad eriti hoolsalt tänapäeva monopolistlikkude moodustiste arenemist. Vihjatakse tehnilisele soodustusile tootmise koondumisel üksikute hiiglaettevõtete kätte ja öeldakse: ärgem jäägem seisma poolele teele, muutkem ühiskond ainsaks monopoliettevõtteks! Tehnilised soodustused jäävad

alles, kuid monopolikasumid, mis tänapäeva ühiskonnas lähevad üksikuile, kuuluvad siis tervele ühiskonnale. Selle vastu väidetakse teiselt poolt, et just üksikute kasumitaotlus ongi see, mis tekitab kasumit monopolistlikus kontsentratsioonis, et kasumitaotlus hävitatakse tootmise sotsialiseerimisega ja et selle asemel sotsialistliku ühiskonna bürokraatia ja organisatsioon langetaks suurel määral tootlikkust.

Kellel on õigus? Küsimus jääb tuleviku vastata.

Tagasivaade hinnakujunemisele. Alltoodud ülevaade sisaldab kõigi hinnakujunemisel kaasamõjuvate tegurite loetelu, niihästi eelmises peatükis käsitletud „põhitegurid“ kui ka käesolevas arutatud „modifitseerivad tegurid“.

Hinnakujunemise alused.

Põhitegurid	1. Tarbijate „soovinimekirjad“. 2. Erinevate tootmistegurite suhtelised hulgad. 3. Tootmistehnika.	
Modifitseerivad e. muundavad tegurid	4. Kõikumised selliste kaupade pakkumises ja nõudmises, mille tootmist ei saa kergesti suurendada või vähendada. 5. Tootmise monopolistlik organisatsioon.	Üldine eeldus: rahaväärtus, s. o. kauba-hindade keskmine, jääb muutmatuks.

See ülevaade täiustab ülalnimetatud „eksami-skeemi“. Iga võimalik hinnamuutus peab mahtuma skeemi viide rubriiki. See on kehtiv seni, kuni pole tegemist sellise hinnamuutusega, mis väljendab nihkumisi rahaväärtuses, s. o. kõigi kaubahindade muutumises ülenevas või alanevas suunas. Hindade kõikumise viimatimainitud põhjust vaatleme ühes järgnevas peatükis (Rahandus). Oletades, et rahaväär-tus on muutumatu, on meil terve hinnakujunemis-protsess ülaltoodud skeemis nagu väikeses karbikes. Kuid me pole siiski veel valmis hinnakujunemise analüüsimisega. Me võime veel kasulikult jätkata oma uurimist majanduselu sõltumusest sel teel, et vaatleme hinnakujunemist niihästi ühe kui ka teise tootmisteguri seisukohalt. See on, nagu edaspidi näeme, sama kui tänapäeva ühiskonna sissetulekute jagunemise vaatlemine.

Meie sissetulekud võrduvad meie poolt tootmisse paigutatud panuste koguhinnaga. Sissetulekute jagunemine ja tootmistegurite hinnakujunemine on sama küsimus vaadelduna eri seisukohtadest. Igaüks tuleb turule oma panustega tootmisele, oma tööga, oma põllupinnasega või oma masinatega ja tööriistadega ja hinnakujunemisest tuletub tasu, mille vastav isik peaks saama oma töö, põllupinnase või kapitali eest. Meie „sissetulekud“ lihtsalt võrduvad teatava aja — näit. ühe aasta — kestel meie poolt müüdüd tootmisvahendite koguhinnaga. Käskjala aastasissetulek võrdub tema poolt aasta kestel toimetatud ülesannete

hinna summaga. Põllumehe sissetuleku kindlaksmääramisel peame vaatlema tervet hulka hindu; ta paigutab tootmisse niihästi oma töö kui ka pinnase ja hooneisse ja masinaisse mahutatud kapitali. Kõigil neil jõudlustel on oma hind turul. Sissetulekule vastab hiljem kui „väljaminekud“ nende valmiskaupade hindade kogusumma, mida vastav isik tarbib.

Üksikute tootmistegurite osast hinnakujunemisel annavad ülevaate järgnevad kolm-neli peatükki. On tarvilik senisest põhjalikumalt selgitada, kuidas terve tootmistulemus jaguneb sissetulekuna põhimikurendiseks, tööpalgaks ja kapitalikasvikuks. Ekstrakasumeid, mis võivad osaks langeda üksikuile tootjaile ja mis ei kuulu ühtegi äsjamainitud liiki, oleme vaadelnud juba käesolevas peatükis ja nende suhtes võime jääda seni-öeldu juurde.

Viies peatükk.

PÕHIMIK JA PÕHIMIKURENDIS.

Väljendiga „põhimik“ mõeldakse siinkohal kõiki loodusvarasid. Juba varem nägime, et midagi ei saa toota looduse abita. Iga tükk leiba, iga riidehilp, iga telliskivi on osalt puhas loodussaadus.

Neid loodusjõude ja -varu, mida inimene rakendab oma teenistusse, on mitut liiki: põldude ja metsade taimekasv, tuule ja vee jõud, merede kalasaak, kaevanduste varud — maagid, kivisüsi — ja tuhat muud hüvist. Rahvamajandusteadus püüab hoida ühtlust ka mitmekesisuses, kuna ta võtab kokku kõik loodusjõud ja loodusvarad ühisesse tähistisse „põhimik“. Seda tähistist kasutame ka siin. Kui siin esinevad väljendid „põhimik“ ja „põhimikurendis“, siis ei ole tegemist ainult põllupinnasega, vaid ka metsadega, koskedega, maakidega ja teiste loodusvaradega.

Asustamata kohas on põhimik vaba hüvis, kuid kasvava asustamise puhul omandab ta väärtuse. Mees tuleb rännates asustamata paika, seljas mõningad tööriistad. Ta tõuseb mäeseljandikule, asetab käe

silmade ette ja vaatleb tähelepanelikult ümbrust; ta otsib ja otsib, kuni lõpuks leiab üksiku, põlluharimiseks kõlvulise viljaka oru, kus põhimik töötab talle soodsat elatist. Põhimik on vaba hüvis, see kuulub temale; kõik, mis ta aga soovib siin enesele saada, on tema päralt — aasad, puud, kalad ojas, loomad ja linnud metsas.

Paari aastakümne möödumisel on vaatepilt muutunud; on tulnud palju sisserändajaid, ehitatud palju maju, haritud palju maad. Endine tühi lagendik on tükeldatud ja muudetud tundmatuseni; kui keegi tahab asuda sinna elama, peab ta selleks tüki maad ostma või rentima. Ütleme, et uustulnuk võtab maa rendile ja peab andma rendikoha katteks ühe kolmandiku lõikusest, raiutud puudest, püütud kaladest jm. Nüüd on silmanähtav, et põhimik on omandanud majandusliku väärtuse, hinna. See, kes omab küllaldaselt põhimikku, võib elatuda ainult omandiõigusest. Ta ei tarvitse ise töötada, kui ta seda ei soovi.

Loodusjõudude ja inimtöö asendil tootmises ning hinnakujunemisel on teatavad sarnasused. Vanad kreeklasted arvasid, et looduses elavad inimesesarnased olendid; iga voolavat jõge valitses jõejumal, igas allikas elutses allikanäkk, igas puus elutses nümf. Võib näida, et poeesiaküllasest looduse käsitlemisest on palju maad rahvamajandusteaduse mõistete tekkimiseni; kuid majanduslikult seisukohalt on tootmises kaasatöötavad loodusjõud õige suu-

rel määral võrreldavad töötavate inimestega! Vee langemine veskis jahvatab leivajahu — millalgi jahvatasid inimesed käe jõul. Tuul pumpab vett tallu — teistes taludes kantakse vett kaelkookude ja pangedega. Iga tükike põllupinnast, iga aiamaalapike, iga hektaar metsa on inimese kaastööline ja hea või natuke halvem abistaja tootmise juures, mida seetõttu suuremal või vähemal määral otsitakse täpselt samuti, nagu otsitakse ka töötavat inimest olenevalt ta võimeist ja tublidusest. Jah, ka põllupinnas ja aed, ka mets ja veskiratast liikuma panev veejuga töötavad tasu eest, tasu eest, mis muidugi läheb vastava põhimiku omanikule, aga mil on sama seisund hinnakujunemisel nagu töötasulgi. Ja seda tasu nimetataksegi põhimikurendiseks.

Põhimikurendis on tasu põhimiku kaastöö eest tootmises. Põhimiku kaastöö eest tootmises tuleb tasuda hinda, niipea kui ühiskondlik areng on jõudnud niikaugele, et pole olemas enam ülearuseid vabu loodusjõude. Põhimiku kaastöö eest peab makstama hinda seepärast, et võimalduks loodusvarasid jaotada kõigi nende vahel, kes soovivad neist osa saada; ja teatava hinna maksmine moodustab lihtsaima jaotusvahendi. Põhimikurendis, hind maa osa eest tootmises, saab sel kombel tootmiskuluks tööpalga ja kapitalikasviku kõrval.

Kas põllumajanduses rentniku poolt makstav rent on põhimikurendis? Vastus on eitav, sest tavaline rent moodustab enesest teatava segu põhimikuren-

disest ja kapitalikasvikust. See, kes rendib talu, maksab rendist looduse kaastöö eest teravilja, piima, puude jm. tootmisel, kuid ta maksab ka veel millegi muu eest. Pinnasesse on paigutatud väga palju tööd uudismaade harimise, kuivendus- ja muude maaparandustööde näol. Kõik need maaparandused moodustavad teatava reaalkapitali. Reaalkapitali hulka kuuluvad ka aidad, laudad ja muu inventar. Maaomanik pole ainult tükikese looduse omanik — ta on ka reaalkapitali omanik ja nõuab selle laenu- tamise eest tasu, nõuab endale kapitalikasvi- kut. Rendisummasse kuulub niihästi põhimikuren- dis kui ka kapitalikasvik ja puhta põhimikuren- dis arvutamine pole sugugi kerge töö.

Juhul, kui maad kasutab selle omanik ise, on mitmesuguste sissetulekute liikide segunemine veelgi suurem. Netotook sisaldab siis niihästi põhimiku- rendise kui ka kapitalikasviku ja veel tasu maa- omaniku töö eest. Väiketalu omanik elatub oma tööst. Põhimikurendis, mida ta omand annab, ei tõuse kõrgele; ta saaks selle eest vaevalt paari saapaid oma noorimale lapsele.

Erinev pinnase kvaliteet — erinev põhimikuren- dis. Kümme hektaari head huumusrikast põllupin- nast ning kümme hektaari liivast või kivist pinnast pole võrdsed. Viljakusejumal, kes elab heas pinna- ses, on palju vägevam tema vaesest ametivennast, nagu see nähtub vastavate pinnaste toogist. Sellest järeldub, et üks hektaar huumusrikast pinnast annab

suuremat põhimikurendist kui üks hektaar kivist pinnast.

Põllupinnase normaalse viljakuse skaala on väga pikk. Põllulapid kõrges mäestikus annavad asunikule vaevalt tema töö palga. Mägedel viljeluse piiril on põhimikurendis võrdne nulliga. Kui me aga rändame mäestikust jõeorgu, siis võime põhimikurendise kõrgust näha haljendavaist aasadest, mis aitavad toota rikkalikult piima ja võid. Ja suuril laiul tasandikel, kus viljaväljad ägavad saagirohkuse all, tuleb kõrge põhimikurendis veelgi selgemalt esile. Mäest orgu minek on ühtlasi alt üles tõusmine mööda pikka põhimikurendise skaalat.

Linnalik põhimikurendis on maalise põhimikurendise liik, mis sageli väga kõrge. Sealt, kus lõpeb põllumajandusliku põhimiku rendise tõus, algab linna ehituskruuntide rendise tõus. Põhimik teenib inimest ka tema tegevuse ja asukoha alusena. Inimene elab asulais, ja peagu meelsamini tihedais asulais. Kaasaja inimsoo elu koondub suurlinnadesse ja suurlinnade elu omakorda — linna keskusse, kus asuvad suurärid. Mida tugevam koondumine, seda suurem on võitlus iga ruutmeetri põhimiku pärast. Nii tekib põhimikurendiste pikendatud skaala alates põhimikutüki madala rendisega külas ja lõppedes ülikõrge rendisega suurlinna keskosas. Pööraselt kõrge on põhimikurendis miljonitelinna, näit. Londoni või New Yorgi keskosas. On selge, et tükike maad Londoni City's, kus toimuvad maailma suurimad

börsitehingud, jõudleb majanduselule märksa rohkem teenuseid kui sama suur maatükk mingis Inglise väikelinna ääres. Ka linnaliku põhimiku kohta on kehtiv asjaolu, et tema jõudlusvõime on väga erinev. Ühel kohal tehakse miljonilisi äritehinguid minuti jooksul ainult üheruutmeetrilisel maa-alal, teisel kohal aga kannab ruutmeeter maad ainult mõningate lihtsate inimeste argielu saatust.

Pilvelõhkujad New Yorgis ja teistes suurlinnades on ilusaks illustratsiooniks põhimikurendise vaatlustele. Kus põhimikutükk ärielu koondumise tõttu on kõige kallim, seal püütakse teda kõigi abinõudega võimalikult täielikult ära kasutada, ehitades hooneid kolmekümne- ja neljakümnekordseiks. Võrreldagu ainult mingit New Yorgi ülesvõtet pildiva mõnest Eesti väikelinnast. Väikelinn oma madalalt jooksva katuste joonega näitab ühtlasi madala põhimikurendise joont.

Põhimikurendis evib tõusutendentsi koos majandusliku arenguga. Kui majanduslik areng on muutnud tühja maa-ala rahvastatud asulaks, siis tekib põhimikurendis. Ja kui hõredalt asustatud maa-ala muutub tihedalt asustatuks, kui põllumajanduse kõrval hakkab kasvama tööstus, siis tõuseb põhimikurendis. Maa peab andma leiba ja liha, kütte- ja tarbepuitu, kuid maa vastab järjest väheneva lahku-sega katseile suurendada tema tooki rohkenenud inimtöö, tööriistade ja masinate abiga. Sellest järeldub, et looduse abi tootmisele muutub aja jook-

sul üha hinnalisemaks võrreldes teiste tootmistegurite jõudlustega. Põhimikurendis tõuseb.

Linnaliku põhimikurendise tõus koos rahva koon-
dumisega tihedalt asustatud asulaisse ei vaja enam
erilist selgitust.

Tehnika edusammud võivad mõneks ajaks peatada põhimikurendise tõusu. Põllumajandusliku tehnika edusammud võivad mõjuda nagu maapinnase suurenemine. XVIII saj. lõpul ja XIX saj. algul mindi üle nn. viljusevaheldus-süsteemile põllunduses, s. o. õpiti vahetama viljaliike igal põllulapil, selle asemel et kasvatada põllul alati ühte ning sama vilja. Kui nii lihtsa toiminguga saadi kaks kõrt sealt, kus varem kasvas ainult üks, siis oli sel sammul sama tähtsus, nagu oleks olnud põllupinnase kahekordistumiselgi. Sama suure tööhulga ja samade tööriistadega toodetakse märgatavalt suu-
rem saak. Sellelaadsed tehnilised edusammud mõjuvad põhimikurendise langetamise suunas või vähemalt takistavad selle tõusu.

Äsjamainitud viljusevaheldus-süsteemi seadistusel võistleb iga maa põllumajandus iseendaga. Kuid esineb ka liik tehnilisi edusamme, mis mõjustavad maa põllumajandust seega, et nad avavad ukсед teiste maade võistlusele. Sellega on mõeldud liiklemistehnika edusamme.

Kui 1860.—70. aastate paiku jõuti niikaugele, et võidi transporteerida nisu Ameerikast Euroopasse väheste kuludega — tänu raudteede ja aurikute

täiustumisele —, siis algas raske ajajärk Euroopa põllumajandusele. Ühe koti nisu vedu üle Atlandi ookeani ei maksnud sugugi rohkem kui sama raske nisukoti vedamine lühikesel maanteejupil Euroopas! See tähendas ju, nagu oleks toodud Ameerika farmeri nisuväljad Euroopa talupoegade elamute kõrvale! Tugev võistlus tõi enesega kaasa Euroopa põhimikurendise suure languse. Selle tagajärjeks oli suur põllumajanduskriis, mis 1870.—80. aastate paiku rõhus raskelt kogu Euroopa põllumajandust. Kriisi tagajärjeks oli elav kihutus põllumajanduse kaitsetollide kasuks ja möödunud sajandi lõpul oli see kihutus paljudes Euroopa maades lõppenud võiduga. Praegu on olukord selline, et tuleb arvestada Euroopa maades edaspidist põhimikurendise tõusu võimalust. Nisu ja rukkitootmismaa, nagu P.-Am. Ühendriikide ja Argentiina rahvastiku tugev kasvamine suurendab pidevalt nende maa lõikuse tarbimist sisemaal. Võib tulla aeg, kus Euroopa, kelle majandus põhjeneb tööstussaaduste vahetamisel ookeanitaguste maa teravilja ja toorainete vastu, peab soetama endale uusi võimalusi elatusvahendite ja toorainete tarviduse katmiseks. Ja kui juba ostja on sunnitud otsima müüjat, siis tõuseb kaubahind — käesoleval juhtumil põhimikurendis.

Maaväärtus on kehtiva kasvikumäära järgi kapitaliseeritud põhimikurendis ühes võimaliku lisandiga tulevikus oodatava väärtuse tõusu eest. Oletame, et mingi talund annab 10 000 kr. põhimikurendist.

Arvestades kapitalikasvikuks 5%, on maa väärtus 200 000 kr., sest 10 000 kr. võrdub ju 5%-ga 200 000 kroonist. Ei ole siiski kindel, et talund müüakse selle hinna eest. Loomulikult võib juhtuda, et müügihind on palju kõrgem. Sest nii müüja kui ka ostja arvestavad kas teadlikult või teadmatult põhimikurendise edaspidist tõusu, ja see võimalus annab müüjale aluse nõuda kõrgemat hinda ja ostjale — maksta rohkem, kui see vastab praeguse põhimikurendise kapitaliseeritud väärtusele. Kiiresti kasvavais linnades ja linna lähisalades etendavad sedalaadi ootused väga tähtsat osa niihästi asustatud kui ka asustamata kruntide väärtuse hindamisel. Ehitusteta krundid ei anna ju veel mingit sissetulekut, kuid siiski võib nende väärtus tõusta miljoni-teni ajal, mil nad ise on täis umbrohtu ja ootavad asustamist.

Põhimikurendis ja sissetulekujaotus — sotsiaalne vaatekoht. A. 1869 tuli lääneriikidest New Yorki mees, 29 a. vana, vaene ja tundmatu. Kutselt ajakirjanik, taotses ta mõtiskella kõige üle, mida ta siin elus nägi. Iseäranis ei andnud talle kuidagi rahu mõte mõningate väheste jõukuse ja suurte masside vaesuse vastuolust. Lõppeks arvas ta olevat leidnud sellele mõistatusele lahenduse: Üksikute omandiõigus maale on kõige sotsiaalse viletsuse tekkimise põhjuseks. Maa oli ju algul inimeste ühisomand ja alles siis, kui hakati lubama maad üksikuile eraomandiks, tuli ilmsiks vastuolu rikkuse ja vaesuse vahel ja teenimatu rikkus sai alguse.

See mees oli Henry George; oma mõtteid esitas ta raamatus „Edu ja vaesus“. Raamat on kirjutatud hiilgavalt, kuigi seal leidub ka liialdusi ja väärkäsitusi.

Ka paljud teised on pühendanud tähelepanu üksikisikute maaomandiõiguse probleemile. Paljud on, samuti nagu Henry George, leidnud üksikute maaomandiõiguse olevat põhjendamatu ja moraali-vastase, kuigi nemad ega ka Henry George ei eita üksikisikute eraalgatust ega omandiõigust reaalkapitalile. Töötasu meelitab inimesi tööle, kapitalikasvik meelitab juurde uut kapitali — aga mida teeb põhimikurendis tootmise suurendamiseks? Loodusvarade hulka ei saa ju ometi suurendada ja see pärast on põhimikurendisel ainult negatiivne siht — piirata loodusandide tarbimist. See eesmärk saavutatakse siis, kui põhimikurendis on ühiskonnaliikmete poolt harilikus hinnakujunemise korras tasutud ja pärast seda neile tagasi läheb ühiskonna maaomandiõiguse põhjal.

„Üks maks“ ja teised kavad põhimikurendise siirmiseks ühiskonnale. Henry George'i arvates saab kõrvaldada maa-eraomandiõigust põhimikurendise maksustamise teel kogu ta väärtuses. Selline maks tooks sisse nii palju, et kõik teised maksud võidaks kaotada. Siis jääks ainult üks maks, kuid see oleks ka hiigelmaks!

On selge, et põhimikurendis niisugusel viisil läheks tagasi ühiskonnale. See oleks ju ükskõik,

kas vabanetaks 100-kroonise maksu tasumisest või saadaks selle tasumiseks 100 kr. kingiks.

Selle ettepaneku vastu on toodud palju vastuväiteid. Väidetakse, et ühiskond talitab õiglusetult oma liikmete suhtes, kui ta võtab põhimikurendise ja maa väärtuse isikult, kes reaalkapitali asemel on saanud maa pärandina eelmiselt sugupõlvelt. Kaks venda jaotavad pärandi nii, et üks omandab isa talu, mille väärtus on 10 000 kr., ja teine saab isa veski, mille väärtus on sama suur. Ühiskond, jättes reaalkapitali veski näol puutumata, ei tohiks ka maad võõrandada. Täpselt samane oleks ülekohus selle vastu, kes oma säästetud summade eest on ostnud tüki põhimikku, s. o. vahetanud säästetud reaalkapitali põhimiku vastu. Mitmed reformistid on seepärast jäänud peatuma nõude juurde, et ühiskond peaks vaid omandama põhimikurendise edaspidise juurde kasvu.

Aga ka sellisel probleemi lahendamisel on raskusi. Paljud maad on teinud sellesuunalisi katseid, kuid seni on need jäänudki ainult ettevalmistusiks ja katsetusiks. Tulevik peab näitama, kuidas tuleb toimida üksikisikute maaomandiõigusest tulenevate pahede ja õiglusetuse kõrvaldamiseks. Ent kui see ka peaks olema teostatav, jääksime siiski veel kaugel unistatud ideaalühiskonnast. Alatasa kerkib esile uusi ühiskondlikke probleeme. Ühiskonna korraldusega on lugu samuti nagu mõne suure katedraali ehitamisega: teda ehitatakse ja parandatakse aastasadu, ent ta ei saa kunagi valmis — ikka on veel midagi, mis puudub täiuslikkusest!

Kuues peatükk.

TÖÖ JA TÖÖTASU.

Töö seisund tootmises ja hinnakujunemises. Paljudele näib töö olevat tootmise ainsaks allikaks. Kuigi on tõsi, et töö on vajalik igaks tootmiseks, pole siiski õige, et ainult töö üksinda loob hüvised. Nagu nägime, moodustub toodang kolmest allikast: põhimikust, tööst ja reaalkapitalist. Küll on aga töö kõige ulatuslikum neist allikaist. Praegustes tööstusmaades tuleb töö arvele kirjutada 60—65% rahvuslikust sissetulekust, kuna ülejäänud 35—40% jaguneb põhimiku ja reaalkapitali omanike vahel, kaasa arvatud igat liiki ettevõtjad. Nüüdisaja ühiskonnas elatub suurem osa inimesist ainult oma tööst. See tähendab, et tavaline töötasu on mingi maa üldise majandusliku olukorra tähtsaim mõõdupuu. See tähendab ka, et tööpuudus on paljude ühiskondlike probleemide hulgas tähtsaim, mis on tingitud nüüdisaegsest tootmisviisist.

Töö eri kujud. Inimese tööjõudlused esinevad väga mitmesugusel kujul ja neid võiks liigitada väga mitmeti. Tavaline töö liigitamine kehaliseks ja

vaimseks tööks ei ole täiesti loogiline, kuna igasugune töö vajab keha ja vaimu koostööd. Aga meie otstarbeks jätkub sellest liigitusest siiski, kui me seda vähe edasi arendame ja eristame: 1) „õppimata“ kehaline töö, 2) kvalifitseeritud kehaline töö, 3) automaatne vaimne töö, 4) vastutav vaimne töö. Paljudel juhtudel on väga raske tõmmata piire üksikute rühmade vahele, aga selline raskus esineb ju enamasti kõigi liigituste juures. Mainitud nelja rühma tüüpilisiks esindajaiks võiks nimetada: 1) puulõhkujat, 2) rätsepat, 3) lihtsat kontoriametnikku, 4) vabrikujuhatajat.

Keele arenemine on viinud selleni, et ainult 1. ja 2. rühma kuuluvaid isikuid nimetatakse töölisteks. Saksa revolutsiooni ajal 1918. a. tehti katseid valandada lööksõna „vaimutööline“ mõningate kodanlike rühmade märkimiseks, kes tahtsid saada kaasarääkimisõigust ühiskonna ümberkujundamisel. Aga neil katseil polnud tulemusi. „Tööline“ tähendab ikkagi kehalise töö tegijat. Ja töötasu probleem jääb ikka esijoones kehalise töö seisundi probleemiks hinnakujunemises. Ametnikkude ja direktorite palgad ei tule kõne alla, kui puudutatakse kapitali ja töö vahelise võitluse küsimust. Nad tulevad seda vähem kõne alla, et suurema palga saajad on ju sageli kapitalistid või põhimikuomanikud ja samal ajal ka „vaimutöölised“.

Sissetulekujaotuse alused töö seisukohast: rikkalik põhimiku ja kapitali tagavara tähendab kõrgeid töötasusid, rikkalik töötavate käte tagavara põhimiku ja kapitali suhtes — madalaid töötasusid. Kes pakub vahetusel mingit haruldast hüvist, võib arvestada häid vahetustingimusi, aga kes pakub midagi sellist, mida kõigil on olemas külluses, see peab leppima sellega, mida talle võimaldatakse. See on seadus, millega tutvusime juba õpilastena kirjamarkide, juturaamatute jm. vahetuse puhul. See seadus kehtib, nagu on väidetud hinnakujunemist kirjeldavas peatükis, ka töö kohta põhimiku ja kapitali suhtes. Miks kiskus Ameerika enese poole XIX sajandil miljooneid väljarändureid? Paljudel põhjustel, kuid peamiselt seepärast, et Ameerikas oli ülikülluses neitsilikku põhimikku, mida tööga vahetades hinnati väga odavalt. Põhimik võistles töötavate käte pärast, ja töötasu tase püsis palju kõrgemal Euroopa töötasu tasemest. Kuid XIX sajandi teine pool tõi siiski kaasa töötasu taseme tõusu ka Euroopas — miks? — Paljudel põhjustel, peame jällegi vastama, aga üheks tähtsamaks põhjuseks oli reaalkapitali hulga rohkenemine nii tugevalt, et ta ületas suurel määral isegi rahvastiku iibe kiiruse. Vabrikute, masinate, töövahendite, ladudes seisva kauba, raudteede jne. hulk oli 1914. a. palju suurem kui viiskümmend aastat varem, isegi kui arvestada ühe elaniku peale tulevat hulka. See tähendab, et töö seisund vahetuses reaalkapitali vastu tugevnes. Selle loomulikuks tagajärjeks oli töötasu taseme tõus.

Nii tunnetame siin jällegi ühiskondliku vahetuse suurt seadust, mis aja jooksul annab end paratamatult tunda. Töötasude kõrguse määrajaks kujuneb pika aja peale suhe põhimiku pakkumise, reaalkapitali pakkumise ja töötajate inimeste pakkumise vahel. Kuid esiteks vaatleme, kuidas kohandub töötasu ühel või teisel juhtumil antud eeldustega.

Kuidas töötasu kindlaks määratakse: regulaatoriks on töötus. Mitmesuguste alade töötasud määratakse kindlaks mitmes suuruses samuti nagu paljud muudki hinnad alatiste edasi-tagasi katsetuste abil. Praegusel ajal tavalised kollektiivlepingud võivad muidugi kindlaks määrata ühe või teise töötasu teatavaks ajaks, ent kui lepingu kehtivuse aeg jõuab lõpule ja on käimas läbirääkimised uue lepingu sõlmimiseks, siis vaieldakse jälle varemkehtinud töötasumäära tõstmise või langetamise üle. Võib-olla on töötasude tõstmine rahvamajanduslikult põhjendatud. Siis lõpeb hästi katsetus kõrgema määraga. Aga võib ka juhtuda, et katsetatavad töötasumäärad osutuvad liiga kõrgeks ja muudavad vastavad kaubad nii palju kallimaks, et vabrikandid ei saa neid enam küllaldase tasuvusega turustada. Tulemuseks on suurema või vähema töölishulga vallandamine ja nende töötus. See töötus ei kao enne, kui otsustatakse katsetada uuesti langetatud töötasumääradega. Töölised, kes jäid töösse, võivad küll ühel või teisel teel abistada oma töötuid seltsimehi nende majan-

duslikes raskusis, kuid töötus võib kaduda alles siis, kui see on juba mõjunud töötasumäärade regulaatorina.

Kuid samuti nagu võidakse töötasud tõsta nii kõrgele, et nad enam ei võimalda tasuvalt tootmise jätkamist, võib esile tulla ka nähtus, et töödandjail õnnestub suruda töötasusid madalamale, kui see on majanduslikult õigustatud. Siis on käes seisund, kus ettevõtjad algavad elavat võistlust, et kasutada tasude allasurumisega loodud võimalusi erikasumite saavutamiseks. Igaüks püüab suurendada toodangut, ja kui kõik püüavad endale hankida rohkem töölisi, siis on selle tulemuseks peane töötasude tõus.

Sel kombel reguleeruvadki töötasud erinevates majandusharudes nii, et nad sobivad vastuvõetavalt hinnakujunemise süsteemi, s. t. et nad on kooskõlas teiste hinnakujunemisteguritega, nagu erinevate tööliikide ja teiste tootmisvahendite pakkumisega, tarbijate nõudmisega mitmelaadsete kaupade järele jm. Ometi tuleb kahetseda seda õnnetut nähtust, et suurem või vähem arv isikuid peab kannatama töötuse raskusi selleks, et tekiks tasakaal hinnakujunemisel, ja seetõttu väidavad paljud, et majanduslik süsteem, kus on olemas säärane konstruktsiooni viga, ei või püsida jäädavalt. Ent niikaua, kui säilib vaba ettevõtlusõigus, tuleb arvestada töötust kui paratamatust. Kui ühiskond jätab vabaduse kahele eri poolele oma vahekordade korraldamiseks vabal kokkuleppel töölepingute alusel, siis püsib võimalus, et nad ei

saavuta kokkulepet, ja selle tulemuseks on ajutine inимtööjõu ja masinate tegevuseta olek.

Käsi- ja masinatöö. Paljudes tootmisharudes on võimalik inимtööd teataval määral asendada masinatega. Lüpsmist võib toimetada käsitsi ja ka lüpsimasinaga. Laadimistöid sadamais võib teostada suurema või vähema hulga kraanade ja teiste tehniliste seadiste abil jne. Kui töötasu liialt tõuseb, siis püüavad ettevõtjad vähendada oma kulusid uute tööd säästvate masinate kasutamisega. Õnnestub ettevõtjail nende abil saavutada tarvilikku tööliste asendust, on selle tulemuseks nõudmise vähenemine tööliste järele ja vastav töötasude langus. Seni on kehtinud vaikne eeldus, et kõigil kutsealadel pakutakse kindel hulk tööd sellest hoolimata, kuidas kujunevad töötasud. Aga me peame ka küsima, kas töötasu taseme muutus ei mõju kuidagi kaasa töölikonna arvu ja tööliste töötahte muutumisele. Mõlemal juhtumil tekib pakutava töö hulga muutumise küsimus.

Kuidas mõjub töötasu taseme tõus rahvastiku übesse? Äsja mainiti, et juhtumil, kui reaalkapital kasvab kiiremini kui rahvastik, peab tõusma töötasu tase. Varem pidas säärast arenemisvõimalust ekslikuks rida majandusteadlasi, eriti tegid seda aga sotsialistlikud autorid. Moodsa industrialismi võidukäik Inglismaal toimus XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul. Kuid hoolimata toodangu suurenemisest jäi kiiresti kasvavate töölishulkade vilet-

sus ometi ennekuulmatult suureks. Mis oli loomulik, kui et mõtlemaid inimesi valdas pessimistlik veendumus, et iga toodangu suurenemisega kaasub endastmõistetavalt ka rahvaarvu suurenemine? Suurenenud kapitali juurdevoolu tulemuseks olid esi-
joones kõrgendatud töötasud. Kui aga töölised hakkasid saama kõrgemaid töötasusid, võisid nad ka paremini toita ja riietada oma lapsi. Samal ajal vähenes laste suremus ja laste arv tõusis. Pikapeale pidi see suurendama tööjõu pakkumist ja uute töö-
käte võistlus pidi suruma jällegi alla töötasud nende endisele „loomulikule“ tasemele.

See seisukoht on täiesti õige siis, kui see puutub vähemarenenud rahvastesse. Aga Euroopa rahvad asusid XIX sajandi teisel poolel teisele teele. Töölised võistlesid ägedalt oma elatustaseme parandamiseks ja hoidusid liigsest lastekasvatusest, et mitte lasta kaduma minna seniste edusammude häid tulemusi. Kogemused näitavad, et sissetulekuredeli kõrgemal astmel seisjail on väiksem laste arv kui madalamal astmel seisvail isikuil ja et järjest suuremad rahvahulgad on hakanud piirama lastearvu, nagu juhtivad klassid juba varem tegid.

Kuidas mõjub töötasu kõrgus töötundide arvusse?
Kui nisu hind tõuseb, siis suurendab põllumees oma nisukasvupinda. Ent kuidas on lugu siis, kui töötasu tõuseb? Kas tööline on nõus tööpäeva kestuse pikendamisega? Ei, meelsamini kaldub ta selle lühendamise poole, s. o. oma töö pakkumise vähen-

damisele. Viimase viiekümne aasta kestel on tööpäeva kestus järk-järgult lühenenud, samal ajal kui töötasu on tõusnud. Tööline soovib meelsamini ühe osa võimaliku töötasu tõusu arvel end vabaks osta töösundusest. Pärast 8-tunnise tööpäeva seadusandlikul teel kehtimapanekut paljudes maades näib edaspidine arenemine selles suunas olevat esialgu lõpetatud.

Kuidas mõjub töötasu kõrgus töö intensiivsusse?
Töötasu kõrguse ja sooritatud töö hulga sõltumuse küsimusel on ka teine külg. Sooritatud töö hulk ei olene ainult tööliste arvust ja tööpäeva pikkusest. Järgmise otsustava tegurina kerkib esile töö intensiivsus. Sama aja kestel võib sama isik pumbata kaevust kas 1000 või 2000 liitrit vett, olenedes sellest, kui intensiivselt ta pumpab.

Kuidas siis reageerib töö intensiivsus töötasu muutumisel?

On ilmne, et kaugeleulatuv töötasu alandamine peab enesega kaasa tooma töö intensiivsuse languse. Kui töötasust ei piisa töölisele toitumiseks, siis ei suuda ta kuigi kaua säilitada oma jõudlusvõimet. Seda võis loetlematuil korril märgata Maailmasõja päevil, kui meie maailmajao paljudes osades esines otsene nälg.

Vastupidi, töö intensiivsus kasvab, kui töötasu lahkub nälja tasemelt ja tõuseb. Töötasu võib kõrgele tõusta ja töö intensiivsus veel rohkem suureneda. Paranenud elatustingimustega kaasub ühtlasi

käsi- ja tööstustöötajate ja töövõime tõus. Suurem aine-
line heaolu tähendab ka suuremaid vaimseid võimeid, ja
suuremad vaimsed võimed tähendavad omakorda suu-
remat võimet materiaalseks tootmiseks. See ringkäik
ülespoole on ilusaimaks lootuseks kultuurrahvaste
elatus- ja arengimuste paranemiseks, mida võib näidata
rahvamajandusteadus. On ka kuulnud, et „kõrgete
palkade majandust“ kuulutatakse nagu evangeeliumi,
eriti sellistes maades, nagu seda on Inglismaa ja
Ameerika. „It pays“ — „see tasub ennast“, kui me
palgaliste heaolu eest hoolitseme, ja seepärast tuleb
headele töölistele maksta head töötasu ja kõigi vahen-
ditega tuleb hoolitseda tööliste kultuursete tarvete
ja lõbustuste eest.

Siiski ei tohi arvata, et muutus võiks selles suh-
tes tekkida üleöö. Inimmaterjali muutmiseks kulub
väga palju aega. Aurukatelt võib sundida tugevama
tule abil intensiivsemale tööle, kuid ainult teatava
piirini. Kui tahetakse aga saavutada veel suuremat
energiat, tuleb katel ümber ehitada ja tugevamaks
muuta. Umbes samuti on lugu ka töötavate inimes-
tega, aga nende ümberkujundamine toimub väga aeg-
laselt. Ja lõpuks on niihästi aurukatla kui ka töö-
tava inimese võimeil piir, mida pole võimalik ületada.

Ajatöötasu ja tüki- ehk akordtöötasu. Tükitöötasu
võib vaadelda kehalise töö loomuliku tasu vormina,
kuna ajatöötasu on tavalisem töötasuvorm suuremale
osale vaimutööle. Kehalist tööd tegeva tööliste jõud-
lusi võib mõõta enamasti väga lihtsal viisil, näiteks

saetud puuhalgude arvuga, õmmeldud kuubede arvuga jne. Nii ei saa meie aga toimida siis, kui töös on esikohal mõttetegevus, sest vaimuelu ei ole mõõdetav ega kaalutav.

Tavaline tükitöötasu ajab muidugi töö intensiivsuse kõrgele. Töö intensiivsuse tõus toob ka ettevõtjale kasumit, kuna püsivkulud ruumide üürile, valgustusele, küttele jm. jagunevad nüüd suurema hulga toodete peale. Juhtumil aga, kui intensiivsus on juba tõusnud küllaldaselt kõrgele, ilmneb sageli, et ettevõtja alustab võitlust tükitöötasu määra langetamiseks, mis võimaldab tal lõigata veel suuremat kasumit üleskrutitud töö intensiivsuse abil. Ka siin tuleb esile kõike valitsev hinnakujunemise seadus. Suurem tööhulk seisab muutumatu reaalkapitali ja loodusvarade vastu — sellest järgneb tendents tükitöötasu allasurumiseks.

Ametiühingud ja tasutöö. XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul pääses kehtivusele vaade, mis nägi teed kõigi inimeste suurimale õnnele täielikus vabas majanduslikus võistluses. „Kui igaüks püüab saavutada oma heaolu, siis sellega edendatakse parimini ka üldist heaolu!“ See vaade, mida nimetatakse majanduslikuks liberalismiks, läi läbi samal ajal, kui toimus industrialismi võidukäik maailmas. See vaade pääses peaaegu igal pool kehtivusele, aga ta piiramatut valitsust oli lühikese kestusega. Tööstustöölised leidsid peagi, et vaba võistlus asetask neid halvemas olukorda võrreldes ettevõtjatega. Töölised

hakkasid koonduma ametiühinguisse, kõige enne Inglismaal XIX sajandi keskel. Ja siis algas ühinenud tööliste suur töötasuvõitlus ettevõtjatega, mille loosungiks oli ja on: „Ühendatult me seisame, aga lahus olles langeme.“ Inglismaalt levis ametiühinguline liikumine läbi kõigi maade. Kuid peagi nägid ka ettevõtjad tööandjatena, et nad on sunnitud organiseeruma. Lõpuks jäid suured vastasleerid — tööandjad ja töölised — seisma vaenulistena teineteise vastu. Mõlemate poolte vaheliste kokkupõrgete käik jättis sageli mulje, nagu oleks töötasu taseme kõrgus ainult võimuküsimus. Aja jooksul aga nähtub alati, et hinnakujunemise seadused murravad endile tee läbi igasugustest võitlustest võimu pärast.

Ja see on teatud viisil kooskõlas majanduslike seadustega, mida ametiühingud nõnda palju on teinud töölisklassi ja kogu ühiskonna heaks. Ametiühingud on teatud normaaltöötajate nõudega soetanud soodsamad arenguvõimalused paremaile tööjõududele ja nii võimaldanud tööliste hulgas võistluse ülespoole, mis paremais jõudlustes näeb teed tööliste majanduslikuks eduks, selle asemel et võistelda allapoole madalate töötasu nõuetega. Ei pea ka unustatama, kui palju ametiühinguline liikumine on tähendanud töölisklassi vaimsele kasvatamisele.

Sotsiaalpoliitika ja tasutöö. Arenemine on nii toimunud, et töölisklassi püüet oma olundi parandamiseks on järjest enam toetatud ühiskondliku kaitsepoliitikaga, mis on tuntud „sotsiaalpoliitika“ nime

all. Nii nagu ametiühinguline liikuminegi, tekkis ka sotsiaalpoliitika reaktsioonina vaba võistluse õnnistuse liialduste vastu. Alguse sai sotsiaalpoliitika teostamine Inglismaal XIX sajandi keskel, mil seadusandlus hakkas korraldama laste- ja naistetööd. 1830. ja 40. aastail valitsesid Inglise tööstustes talumatud sotsiaalsed olud. Isegi väikesi lapsi paigutati vabrikutöösse: viie- ja kuueaastased „töölised“ ei olnud harulduseks. Paljudes kohtades töötasid lapsed vahetuste kaupa terve öö-päeva, seal tööandjad soetasid neile ka elukorterid, nende voodid ei jahtunud kunagi, vastastikku vahetuti töös ja magamises. Kuid ka täiskasvanute töötingimused olid väga halvad. Kui oleks sel kombel jätkatud töölikonna tervise ignoreerimist, oleks sel asjaolul olnud rahva elujõule hukatusttoovad tagajärjed. Seadusandliku töökaitse mõte lõi ruttu läbi ja arenes hiljem paljudes suundades edasi. Inglismaa eeskujule järgnesid peagi teised maad ja nõnda aegamööda arenes rahvusvaheline sotsiaalpoliitiline koostöö, mis andis palju ilusaid tulemusi. 1880. ja 90. aastate paiku sai sotsiaalpoliitika sotsiaalkindlustuse näol uue tegevusharu ja tänapäeval täidab ta oma ülesannet väga erisugustel viisidel. Loosungiga „Abi omaabile“ mõjub sotsiaalpoliitika töö tootlikkuse tõstmise sihis ja seega aitab kaasa töötasude taseme tõusule.

Sotsialism ja tasutöö. Miljonid töölised pole siiski rahuldunud ametiühingute ja sotsiaalpoliitikaga kui vahendiga tööliklassi majanduslikus võitluses ja

on pannud oma lootuse terve majanduskorra ümberkujundamisele. Sotsialism — tootmisvahendite ühiskonna omandusse siirmise nõue — on samavanune industrialismiga.

Paljud on oma mõtteis ehitanud sotsialistlikke tulevikuriike, kuid ükski sotsialistlikest mõtlejaist pole avaldanud Euroopa kultuuri arenemisele nii suurt mõju kui Karl Marx. Tema ideed on olnud eriti suure tähtsusega rahvusvahelise töölisliikumise kujunemisel XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul ja mõningaiks sõnadeks tema vaateist peaks leiduma ruumi ka käesolevas töös.

Karl Marx'i õpetused kapitalistlikust ühiskonnast.

Oma kriitikas kehtiva erakapitalistliku majanduse korrastuse üle käsitles Marx kapitalikasviku olemust. Tema arvamuse järgi oli kapitalikasviku tööandja poolt teostatud töölise ekspluateerimise tulemus. Marx arvas, et ainult töö loob väärtusi ja seepärast peab vahe mingi kauba müügiväärtuse ja toorainete- ja töökulude vahel, s. o. kapitali kasviku, olema varastatud töö. Töölisi sunnitakse jõudlema ettevõtja kasuks tasumata tööd ja see lisatöö annabki ettevõtjale kapitalikasviku.

Kuid mittetöötajate kapitalistide rikkuse kestev suurenemine ja töölise järk-järguline vaesestumine peab lõpuks, nii arvas Marx, viima katastroofini. Pidavat tulema päev, kus proletaarlased on suutelised oma iket maha raputama, üle võtma ühiskonnale tootmisvahendid ja võõrandama, „eksprop-

rieerima“, kapitali, mis senini on võõrandanud nende tööd. Proletaarlik revolutsioon peab olema kapitalistliku ühiskonna arenemise lõpp-punkt, toonitas Marx, püüdes eeltoodu vältimatust tõendada oma „materialistliku ajalookäsituse abil“, mis lähtub seisukohast, et kultuuri arenemine on peamiselt sõltuv majanduslike jõudude vahekorra- st. Kogu inimlik ideedemaailm on ainult „peale-ehitis“ materiaalsele, majanduslikule elule. „Ütle mulle, kuidas ühiskond hangib endale toitu, ulualust ja riietust, ja ma ütlen, milline see ühiskond on“ — nii võiks edasi anda Marx'i ajalookäsitust lõpuni arendatuna.

„Kodanlikud“ rahvamajandusteadlased vaidlevad Marx'i hinnakujunemisõpetuse õigsuse vastu. Rahvamajandusteaduse seisukohalt on kapitalikasvikuks tarvilik tegur hinnakujunemise süsteemis, vajalik väljend sellest, et rohkem aeganõudev tootmine nõuab erilisi ohvreid. Ka sotsialistlik ühiskond peab oma liikmeid koormama mingil viisil samasuguses ulatuses, nagu see praegu toimub kapitalikasviku- ga, kui nad soovivad tarbida hüviseid, mis eeldavad pikaajalist tootmist. Ühiskonnas, mis koosneb iseseisvaist väikepõllumeestest ja käsitöolistest, tuleb 6 kuud seisnud juustu eest maksta kõrgemat hinda kui värske juustu eest. Hinnavahe- t — s. o. kapitalikasviku- t — ei saa kuidagi selgitada viitega juustuvalmistamiseks kulunud tööle, sest laosseisimine ei nõua ju tööd. Ja kõige vähem võib siin olla juttu varastatud tööst, sest selle näite juures pole ju ühtki tasu-

töölise, kes oleks kapitalistliku eksploatseerimise objektiks.

Kuid põhimiku ja reaalkapitali ühiskonna omandusse siirmise nõudega on sotsialismil oma kindel mõte, kuigi Marx'i hinnakujunemisõpetus ei suuda kriitikale vastu seista. Suureks küsimuseks jääb siis, kas sotsialistlik ühiskond suudab korrastada tootmist ja sissetuleku jaotust paremini, kui seda on suutnud teha kapitalistlik ühiskond.

Arvamused selles suhtes on väga erinevad. Bürokratiseerumine ja puudulik töö intensiivsus eramajanduspõhimõtete väljalülitamise paratamatu tulemusena on sotsialistliku majanduskorra ilusate mõtete realiseerimise peamiseks takistajaiks. Inimesed pole kahjuks loodud nii nagu sipelgad, kelle ebaegoistlik hoolsus on muutunud vanasõnaliseks.

Tasutöö — sotsialism — tulevik. Me teame ühte, ja see on, et ühiskonda ega ka inimesi ei saa luua ümber ühe öö-päeva jooksul. Oli kord sotsialistlik unistaja ja tulevikuriigi ehitaja, kes iga päev ootas oma kambris kuni kella kaheteistkümneni, lootuses, et vahest astub sisse keegi miljonär ja paneb lauale ideaalühiskonna alusvara. Miljonäri ei tulnud kunagi, ja kui ta olekski tulnud, siis oleks alanud pettumuste rida. Sest me teame, nagu äsja öeldud, et inimesi ei saa ühe käeviipega ümber muuta. Seevastu ei tea me aga mitte midagi neist suundadest, mille järgi tulevikuühiskonna arenemine võiks liikuma hakata. Kas areng läheb vastu ühisomandiga

ühiskonnale? Või lahendatakse praegu kehtiv eba-
ühtlus sissetuleku jaotuses mingil muul viisil, näit.
töötasude tugeva tõstmise teel suureneva kapitali-
hulga ja pidurdatud rahvastiku iibe tulemusena?
Kas tekivad uued klassid ja uued klassivõitlused,
mis oleksid uuteks tõenditeks Marx'i klassivõitluse
õpetusele? Sellised küsimused kerkivad me mõt-
teisse, aga mida tulevik tõeliselt toob, selle kohta
oleme kõik veel teadmatuses.

Seitsmes peatükk.

KAPITAL JA KAPITALIKASVIK.

Sõna „kapital“ tarvitatakse paljudes tähendustes. „Põhimiku“ ja „töö“ seisundist tootmises ja hinnakujunemises on võrdlemisi kerge saada ettekujutust. Otsekohe aga tekivad raskused, kui on tarvis vaadelda kolmandat tootmistegurit — „kapitali“.

Raskused tekivad juba siis, kui on tarvis märkida, mida mõeldakse sõnaga „kapital“. Kord mõeldakse üht, kord teist ja harva mõtlevad kaks isikut ühte ning sedasama, kui nad võtavad suhu selle sõna. See, kes seisab kõnetoolis ja kõneleb vaimustusega „kapitalistliku ühiskonna“ vastu, mõtleb kapitali all igat liiki eraomandis olevaid tootmisvahendeid, kaasa arvatud ka põhimik. Põhimikku ei eraldata ka siis, kui igapäevases kõnes mainitakse, et mingi ettevõtte on mahutanud nii ja nii palju kapitali metsa, nii ja nii palju kaevanduste, nii ja nii palju sisseseadete, kaupade jm. alla. Rahvamajandusteadus vajab suuremal määral kui poliitika ja praktilise majanduse alal töötavad isikud selgeid ja kindlaid mõisteid. Suuremas osas rahvamajandusteaduslikes töis mõistetakse „reaalkapitali“ puhul neid tootmisvahendeid,

mis ei ole puhtal kujul loodusvarad, vaid on looduse tootvate jõudude ja inimeste töö ühine saadus, seega varema tootmisprotsessi tulemus. Siia kuuluvad hooned, liiklemisvahendid, masinad, tööriistad, kaubalaod jm., mis peavad olema põhialuseks edaspidises tootmises. Ärielus esinevad nad kõik väärtussummadena, arvudena raamatuis, arvudena aktsiail, arvudena obligatsioonidel jm. Rahvamajandusteadus on sunnitud ka nende väärtussummade ja arvuliste väljendite jaoks tarvitama ühist nimetust. Siin võib tarvitada lihtsalt sõna „kapital“.

Kui aga hoolimata neist määratlusist mõisted „reaalkapital“ ja „kapital“ peaksid edaspidi segi minema või ühtuma, siis pole siin midagi imesteldavat. Pole vist ühtki rahvamajandusteaduslikku käsitlust, kus kapitalimõistet tarvitatakse täie järjekindlusega! Nii suured on raskused selle mõiste käsitlemisel. Kaldutakse ütlema kapitali kohta samuti, nagu väljendab prints Hamlet pilvede mängu kohta:

„See näib sarnlevat nirgiga —
tal on peagu kaameli kuju.“

Uurigem järele, kas nirk ja kaamel lähemal vaatlusel siiski ei osutu üheks ning samaks loomaks, vaadelduna erinevas valgustuses!

Tootmine peab käima ringteid, ja seejuures tekib reaalkapital. Mõnel üksikjuhul kingib meile loodus töövahendid tasuta, näiteks kivi, millega poisike purustab pähkleid, või õngeridva, mille rändur mur-

rab enesele tee äärest. Jättes need tähtsuseta erandid kõrvale jääb reegliks, et inimene on sunnitud algul valmistama endale tööriistu ja igasuguseid abivahendeid selleks, et toota tarbimishüviseid. Loom läheb oma majanduslikus tegevuses otse eesmärgi peale välja. Kāpahoop või päev otsa karjamaal — need on loomale tuntud tootmisvormid. Inimene on aga õppinud kasutama ringteid tootmises, on õppinud suurendama oma jõudu abivahendite ja tööriistade abil ja on seetõttu muutunud kõige tugevaks, aga ühtlasi ka kõige nõrgemaks kõigist olevusist — oma abivahenditega ja tööriistadega tugevaimaks ja nendeta nõrgimaks kõigist!

Tootmise ringteed suurendavad küll inimese tootmisvõimet, kuid nende puuduseks on see, et sunnivad meid kaotama rohkem aega. Äsjaistutatud õunapuust ei saada silmapilkselt vilja ja mõeldagu vaid, kui palju aega nõuab ookeaniauriku ehitamise puhul üksnes selle tellingi valmistamine! Ja siis, kui palju aega kulub seni, kuni aurik on sooritanud oma viimse reisi. Tootmise ringteed juhivad vastu meelitavale eesmärgile, kuid kulub palju aega seleni jõudmiseks.

Reaalkapital ongi kõigi nende ettevalmistavate tööde tulemus, mida peab tehtama selleks, et võimaldada lõppeesmärgi — tarbimiskaupade tootmise juurde asumist. Vabrikud, raudteeliinid, laevatehased, maaparandused, masinad, tööriistad ei saa teeneda tarbimist otseselt, vaid nad tähistavad ainult ettevalmistust valmishüviste tootmiseks ja tihti ka

ettevalmistuste ettevalmistust. Kõik see on reaalkapital. Aga reaalkapitali hulka kuuluvad ka poolvalmis- ja valmissaaduste hulgad ladudes, mis seisavad ja ootavad, et neid järgmisel hetkel ostetaks või tarbitaks. Ka saavad saapakaupluse riiulil on ju tarbimise ettevalmistuseks ja jäävad selleks seni, kui nad satuvad tarbija jalga.

Seisev ja käibiv reaalkapital. Seisva reaalkapitalina tuleb tähistada vabrikuid, raudteid, masinaid, laevu ja muid selliseid kestvama iseloomuga tootmisvahendeid. Seisev reaalkapital sisaldab tootmisjõudusid pikemaks ajaks. Mingi vabrik võib tootmisest osa võtta kümneid aastaid, raudtee aga aastasadu.

Kuid on olemas veel kapitaliliik, mida nimetatakse käibivaks reaalkapitaliks. Tootmisest võtab osa suur hulk toormaterjali, mis teatava aja järel muutub poolvalmissaadusiks ja siis teatava aja järel valmissaadusiks laos, et lõpuks siirduda tarbijate kätte. Kujutlegem hetkeks tervet seda voolu endas pidurdatuna: terve ta sisu — toormaterjal, poolvalmissaadused, valmissaadused ladudes — moodustab käibiva reaalkapitali. Tootmine on alatiselt voolav jõgi, mis võtab vastu arvutu hulga harujõgesid, et lõpuks suubuda tarbimise lahtisesse merre. Jõel on olemas oma kindel eksistents, kuigi veehulgad jões alatiselt uuenevad. Samuti eksisteerib ka käibiv reaalkapital, kuigi ta nooreneb ja uueneb alatasa.

Niihästi seisev kui ka käibiv reaalkapital peab varem või hiljem uuenema. Mitte ainult käibiv reaalkapital pole see, mis rändab peatamatult edasi ja alatiselt uuendub tootmisele uute vahendite juurdevoolus. Ka seisev reaalkapital tarbitakse aja jooksul ja teda peab aeg-ajalt uuendama. Masin kulub aegamööda ja lõpuks tuleb see korvata uuega. Vabrikuhooned lagunevad aastatega ja nende asemele peab ehitatama uued. Uuendusprotsess neelab terve rea rahvamajanduse tootlikke jõude. Kuid see tähendab ju seda, et meie teeme tuleviku heaks täpselt sama, mida minevikus tehti meie kasuks. Tuletatagu meelde, mis vastas oma vanaduspäevil viljapuid istutav vanamees noorele poisikesele, kes teda seepärast pilkas. „Muidugi ei saa ma enam nautida selle puu vilja, aga kui need, kes on elanud enne mind, oleksid mõelnud samuti nagu sina, kas siis mul oleks olnud nüüd võimalust süüa puuvilja?“

„Amortisatsioon“ on raamatupidamises esinev väljend seisva reaalkapitali uuendamise vajaduse kohta. Rahvamajandust nii-öelda linnulennult vaadeldes esineb seisva reaalkapitali uuendamine kui ehitiste, masinate jm. iga-aastane uustoodang, mis on määratud vananenud hoonete ja kulunud masinate asendamiseks.

Vaadeldes aga seda protsessi lähemalt, osutub see palju keerulisemaks. Ütleme, et viiekordse maja eluiga on 40 aastat. 40 aasta järel on maja kivi-hunnik, mis tuleb eemaldada, kuid pole ju võimalik

igal aastal uuendada ühte neljakümnendikku majast. Kuidas peab siis majaomanik toimima, et matkida vana puuistutaja eeskuju ja jätta järele tulevastele põlvedele muutumatu hulga reaalkapitali? Vastus on: ta teeb amortisatsiooni, s. o. ta vaatleb üht osa üüride sissetulekust mitte puhassissetulekuna, vaid kui vabanenud kapitali. Sellega, et vabanenud kapital „paigutatakse“ näiteks panka hoiuarvele, saab ta enesele mujal vastuväärtuse mingis reaalkapitali uuendamises. Kõnesolev summa laenatakse pangast, ütleme, isikule, kes ehitab uut maja; sellele summale vastav väärtus on üks neljakümnendik uuest majast. Järgnevate aastate mahakirjutused muutuvad samuti, ütleme, neljakümnendikeks uuteks majadeks. 40 aasta pärast omab majaomanik jälle 40 neljakümnendikku majast, s. o. — tervet maja. Sellisel teel toimub reaalkapitali uuenemine uutes vormides. Rahvamajanduslik kapitaliuuendus ja eramajanduslik amortisatsioonimenetlus on sama toiming, vaadatud kahest vaatekohast.

Käibiva reaalkapitali uuenemist nimetatakse „käibeks“. Amortisatsioonist võiks kõnelda ka siis, kui on tarvis saada raamatupidamisväljendit käibiva reaalkapitali uuenemise märkimiseks. Turunaine, kes hommikul ostab sisse 75 krooni eest aedvilja, peab peale seda, kui ta kõik on ära müünud, panema 75 krooni päevasest üldsissetulekust kõrvale, et järgmisel hommikul võiks sisse osta uut kaupa. Ta peab amortiseerima kogu käibiva kapitali.

Tavaliselt aga ei kõnelda sel puhul amortisatsioonist. Selle asemel tarvitatakse väljendit „käive“. Pole vajalik igakord hakata lõpetama arvet, kui osa käibivat reaalkapitali on sooritanud täieliku käibe, s. o. iga kord, kui ühe kauba eest makstud summa tuleb tagasi selle kauba läbimüümisel.

Kuid me läheneme seega järjest tähtsale küsimusele: kuidas on see võimalik, et reaalkapitali esemeid esindavad ärielus väärtussummad, s. o. küsimus, kuidas „reaalkapital“ muutub „kapitaliks“. Esijoonel on selle küsimuse lahendamiseks vajalik jõuda selgusele kapitalikasviku ülesannetest majandusel.

Kapitalikasvik on tasu reaalkapitali abi eest tootmises. Vanadel aegadel ei saadud aru kapitalikasviku olemusest ja vaadati igale kasviku võtmisele kui ülekohtule ja kurnamisele. Keskaegne kirik mõistis hukka kasviku laenudelt, mis küll ei takistanud ka keskajal kasviku eest rahalaenamist, kuid see pidi siiski toimuma varjatud kujul.

Miks peeti kapitalikasvikut õigustamata sissetulekuks? „Pane sada kuldraha sahtlisse,“ öeldi, „lase neil seista aasta, ja kui sa võtad nad aasta pärast välja, siis pole neid seal mitte sugugi rohkem!“ „Raha ei sünnita raha!“ Ja seepärast on see liigkasuvõtmine ja kurnamine, kui 100 kuldraha eest peab aasta pärast makstama 105 või 110 kuldraha!

See käsitus on rajatud täielikule eksiarvamusele. Tegelikult ei laena ju laenaja raha, vaid kaupu, mida ta ostab laenatud raha eest. Raha on ainult käsk-

jalg, kes jookseb ringi ja teatab, et kaupu vahetatakse või laenutatakse nende ja nende vahel. Raha ei sünnita raha, see on õigus. Kuid laenatud teraviljaseemne abil toodetakse märksa suurem hulk teravilja, olgugi et seemnele lisandatud töö kaasabil. Laenatud loomakari sünnitab sõna otseses tähenduses uusi loomi. Reaalkapital on midagi hoopis muud kui raha või metallitükk, reaalkapital on „viljakas hüvis“ ja tema võime abistada inimesi tootmises on kapitalikasviku allikaks. Reaalkapitali abi annab suurendatud hulga tooteid; ja seepärast iga kapital annab kapitalikasvikut; ja seepärast tuleb maksta ka kasvikut laenatud kapitali eest.

Kapitalikasvik arvestatakse protsentides kapitali väärtusest. Näilikult endastmõistetav asjaolu, et kapitalikasvik arvestatakse protsentides, väärrib siiski veidi järelemõtlemist. Töötasu märgitakse sentides tüki või töötunni kohta, põhimikurendis — kroonides hektaarilt aastas, aga kapitalitooki arvestatakse alati kindlais protsendimäärades, s. o. sajandikes kapitali väärtusest. Millest on see tingitud?

Võtkem selguse saamiseks näide elust. Aednik laseb oma töölistel kulutada paar tööpäeva varajaste kartulite mahapanemiseks. Päevatööliste töötasu on määratud kindlaks üldise hinnakujunemisega. Aedniku üldine väljaminek tõuseb ütleme 400 kroonile, kaasa arvatud ka summa tema poolt renditud põhimiku eest. Need töö- ja pinnasejõudlused, mille eest aednik maksis 400 kr., loovad reaalkapitali — kar-

tulid mullas. Juulis on kartulid valmis ja nad müüakse summa eest, mille suurus on, kui sealt lahutada kartulivõtmise, transpordi- jm. kulud, 410 krooni. 400 krooni on selles tootmisprotsessis „käibinud“. Neid võidakse nüüd kasutada uute hüviste tootmiseks. Kümnekroonist ülejääki tähistamegi kapitalikasvikuna. Kui kartulikasvatus on väldanud kolm kuud, siis on kapital 400 kr. renteerinud ühe neljakümnendiku või 2,5%, mis annab aasta- kasvikuna 10%.

Samuti on kõigil teistel juhtumel küsimus kahest erinevast väärtussummast, mida võib viia seosesse teineteisega. Reaalkapitali saadakse juurde toor- materjali ja töö alatise paigutuse kaudu. Kui ker- kib uus maja, siis kasvab samal ajal ehitusmeistril töötasude ja materjalikulude konto. Valmis maja sisaldab nii ja nii palju inimtööd, nii ja nii palju tel- liskive, metalloosi jm. ja niihästi töö- kui ka mater- jali hinnad on kindlaks määratud üldise hinnakuju- nemise alusel. Kui uus reaalkapital üldise hinna- kujunemise alusel hinnatud toodangus saab endale osa, siis on kapitalikasvik, väljendatuna protsentides kapitalist, juba teada. Ja see arvutamisviis ei tä- henda mitte ainult mängimist arvudega. See lubab meil tegelikult konstateerida, kas kapitalil on rahva- majanduslikult otstarbekohaseim kasutus või mitte ja kas tootmistegureid on üldiselt hästi kasutatud või ei. Majanduselu täieliku tasakaalu puhul peaks kapitalikasvik olema igal pool sama kõrge. Siis on ju kapital katsetanud kõiki koostöövõimalusi muude

tootmisteguritega, ta on surunud kõrvale halvemad võimalused ja täitnud paremaid niikaua, kuni enam ühtki võimalust ei saa nimetada teistest paremaks. Kui kaugele võib ulatuda säärane tasakaalustamine tegelikkuses, seda vaatleme otse allpool.

Käibiva kapitali kasvik püüab muutuda ühtlaseks kõigis majandusharudes ja moodustab „üldise kasvikumäära“. Nagu me juba nägime, võib käibiv kapital muuta oma kuju väga kiiresti. Ühel päeval paigutatakse kapital väikesse kohviärri, teisel päeval müüb äriomanik oma kohvivarud ära ja katsub õnne mingil teisel alal, näiteks ostes väikese puuviljakioski. Sellise vahetusega kaasub enamasti kahjum, kuid suurem osa kapitalist võidakse siiski säilitada uue ettevõtte jaoks.

Kuna käibivat kapitali võimalik on niiviisi mitmekesiste kasutamisevõimaluste vahel edasi ja tagasi nihutada, ühtlustuvad kergesti erinevais majandusharudes käibiva kapitali kasumivõimalused. Muidugi ei teostu see ühtlustumine kunagi täielikult, kuid siiski on alati olemas rahvamajanduses käibiva kapitali turg, kus noteeritakse isegi väikesi kõikumisi laenu eest tasutavas kasvikumääras, mille keskmist taotsetakse nimetada „üldiseks kasvikumääraks.“ Tähtsaimad vahendajad käibiva kapitali turul on pangad, kes laenavad kapitali publikult ja laenuvad seda ettevõtjaile. Pangadiskonto kolmekuuekslilt, s. o. kasvikumäär, mida pangad arvestavad kolme kuu peale antavalt laenudelt, on üldise kas-

vikumäära tavaliseks mõõduks. Pangadiskonto ümber grupeeruvad teised, erilisemad kasvikumäärad, mis vahelduvad laenu kestuse ja laenu kindlustuse kohaselt.

Seisva kapitali kasvik langeb tihti allapoole üldist kasvikumäära taset. Kui raudtee annab kapitalilt ainult 2% arvestatud 6% asemel, siis ei saa omanikud ometi teha mitte midagi muud kui jätkata ettevõtte käitamist ja leppida 2%-ga. Raudteed ei saa siirda mõnesse teise tasuvamasse ettevõttesse. Kui aga ettevõtte sulgeda, siis langeb tasuvus 2 %-lt 0 %-le! Mida kestvama ja soliidsema iseloomuga on reaalkapital, seda raskem on muuta kord juba tehtud kapitalipaigutust ja seda suurem on võimalus, et tasuvus nihkub allapoole üldist kasvikumäära.

Sääraseil juhtumel tavaliselt arvestatakse ettevõtte kapitaliväärtus ümber tegeliku toogi põhjal üldise kasvikumäära kohaselt. Kui üldine kasvikumäär on 6% ja kui raudtee, mille ehitamine on maksnud 10 milj. krooni, annab ainult 2,4%, s. o. 240 000 kr. puhastooki, siis ei saa tema väärtust pidada kõrgemaks kui 4 milj. kr. suuruse käibiva kapitali väärtust, mis 6%-lise üldise kasvikumäära juures annaks samuti 240 000 kr. puhastooki. Kui raudtee omanikuks on mingi aktsiaselts, siis see „vähendab aktsiakapitali“ 10 milj. kroonilt 4 miljonile. Sellega kindlitatakse tõika, et lootused kasumile on suurelt osalt hävinud. Kui aga kapitali vähendamist ette ei võeta, siis on selle tulemuseks aktsiate kursi langus fondi-

börsil. Aktsiakursside kõikumised on just vastava ettevõtte kapitali väärtuse alatise ümberarvestuse tulemused, ümberarvestuse, mis tugineb arvamustele ja oletustele ettevõtte kasumivõimaluste kohta lähemas ja kaugemas tulevikus. Kui arvatakse, et aktsiaselts saab aastas 12% kapitalikasumit, siis on aktsia hind 6%-lise kasvikumäära puhul 200 krooni 100 krooni asemel, kuigi aktsiapaberile on kirjutatud viimane arv. Kui aga kasum langeb 3%-le, siis on aktsia väärtus 50 krooni.

Üldise kasvikumäära kõrgus. Paljudesse inimestesse on sügavalt juurdunud harjumus arvutada 5%-lise kui looduse enda poolt ettemääratud kasvikumääraga. See arv aga pole sugugi loomulikum kui teised arvud. Hoiusummade eest makstakse meil pankades 3—5%, laenudelt võeti aga sõja järelaastail kaugelt üle 10%.

Tasuvuse kohta kapitali abi eest tootmises on kehtivad samad reeglid mis teistegi tootmistegurite kohta. Ainult peab meelde tuletama, et kapital elab ja tegutseb a j a s, et kapital saab oma tasu sellepärast, et ta avab võimalused aeganõudvamaile, aga selle eest ka viljakamaile tootmisviisidele. Kui kapitali on üleliigselt, töötavaid käsi aga ainult tagasihoidlikus ulatuses, siis varustatakse tootmine suure hulga kallihinnaliste masinatega, mis alles pika aja järel annavad tagasi nende hankimiseks tehtud väljaminekud. Enne kui kapital asub nii pikkadele teedele, peab ta selgusele jõudma ka kõigi lühemalt ja

kiiremalt tooki andvate tegevusvõimaluste suhtes. Nii-siis, mida rohkem kapitali, s. t. mida pikemad on kõrvalteed, seda madalam on kasvikumäär; ja mida madalam on kasvikumäär, seda kõrgemad on tööpälgad! Suurel määral osutub suhe kapitalihulga ja töötavate tööliste arvu vahel niihästi kasvikumäära kui ka töötasu kõrguse määrajaks. Siinjuures eeldatakse, et tootmisviisid ei muutu. Kui tulevad esile leiutised, mis teevad töölised üleliigseks, siis võib kapital võita töökulude arvel. Seda juhtumit vaatleme lähemalt järgneva peatüki lõpus.

Nende väidetega ühtub väga hästi nähtus, et uutes asumaades, kus kapitali vähe, on kasvikumäärad määratu kõrgel tasemel, kuna aga vanades kultuurmaades, kus on palju kapitali, osutub kasvikumäär tavaliselt väga madalaks. Sõda hävitab suuri kapitalihulki ja toob kaasa kõrged kasvikumäärad. Kultuuri arenemine suundub suurema kapitali kujunemise poole, ja võib pidada usutavaks, et pikemat aega kestnud vaikne ja rahulik majanduslik arenemine vähese rahvastiku iibe ja tugeva kapitali suurenemisega viib üldise kasvikumäära madalale tasemele.

Kuid me pole veel vaadelnud, kuidas tekib uus kapital rahvamajanduses. Asume kohe selle küsimuse juurde, mida käsitellakse käesolevas peatükis viimasena.

Mida tähendab kapitali kujunemine. Me õppisime juba tundma reaalkapitali alatise „uuenemise“ või „käibe“ tähendust. Me leidsime, et ärakasutatud ja

tarbitud reaalkapitali lüngad tuleb alati täita, kui ei taheta näha kapitali ärasulamist. Ent kui ärakulutatud ja tarbitud reaalkapitali uuendamine sarnaneb „kohal tammumisega“, siis on kapitali suurenemine, uue kapitali moodustamine, juba samm edasi. Ei jääda peatuma üksnes seniste kapitalivarude säilitamise juurde, vaid kasutatakse tööd kapitalihulga suurendamiseks. Eespool toodud moraalijutukeses rauk vahest istutas rohkem puid, kui oli vajalik senise toogi suuruse säilitamiseks. Ta aitas kaasa kogu maa kapitali rohkenemisele. Kapitali kujunemine toob suurendatud hulga vabrikuid, raudteid, masinaid, tööriistu, valmiskaupu jm. ja kõik need omakorda suurendavad tootmist. Kuid inimesed ei saa luua midagi mitte millestki: töö tuleviku jaoks nõuab ohvreid tänapäeva mugavuselt. Seda ohvrit nimetatakse „säästmiseks“.

Säästmine tähendab, et tootmisest tahetakse saada uut reaalkapitali tarbimishüviste asemele. Kas säästmine pole see, et raha paigutatakse pank ja siis lisandub sellele kasv? Nii näib asi üksikule säästjale. Aga tõeline rahvamajanduslik asjade käik on järgmine. Oma raha pankapanekuga loobub säästja osa sissetuleku kasutamisest tarbimishüviste ostmiseks ja soovib muutuda suurema või vähema osa kujuneva reaalkapitali omanikuks. Pank laenab omalt poolt raha välja mõnele ärimehele, kes selle rahaga suurendab oma kaubaladu või aitab kaasa mingil muul teel reaalkapitali suurenemisele. Kui säästja

ostab oma raha eest äsja emiteeritud tööstusaktsia või tööstusobligatsiooni, siis tuleb sõltumus veel selgemini nähtavale, sest tööstusettevõtte tarvitab sel juhtumil kokkuvoolanud säästusummasid uue vabriku käitamiseks või uute masinate hankimiseks. Säästusummade suurenemine pankades tähendab käibiva reaalkapitali suurenemist. Aktsia- ja obligatsiooni-emissioonid tähendavad vabrikute, raudteede, masinate jm. juurdekasvu. See, kel on 100 kr. hoiuarvel või 100-kroonine tööstusobligatsioon või tööstusaktisia, ei oma ju õieti mitte „raha“, vaid teatavat osa rahvamajanduse kogu reaalkapitalist. See, kes teatava aja järel on säästnud veel 100 kr. panga hoiuarve või uue obligatsiooni või aktsia kujul, on saanud uue väikese osa omanikuks maa üldisest reaalkapitalist. Kapitali osa on see, mis talle edaspidi annab aasta-aastalt kapitalikasvikut. Kui säästetakse rohkem, siis toodetakse rohkem reaalkapitali esemeid ja vähem tarbimishüviseid, aga väiksema säästmise puhul toimitakse vastupidi.

Säästmine ei tähenda kaupade nõudmise lõppemist. Ikka ja jälle seletatakse, et pillaja on ühiskonna heategija ja säästja selle vastand. Öeldakse, et „pillaja paneb raha liikvele“ ja annab inimestele tööd, kuid säästja vähendab nõudmist toodangu järele. Kas pole see selge? Kuid siiski on see mõttekääk väär. Ka säästja nõuab kaupu ja annab inimestele tööd. Erinevus seisneb vaid selles, et ta nõuab niisuguseid hüviseid, mis on säilitatavad tulevikuks,

kuna pillaja otsib hetkelist naudingut. Säästja nõuab hooneid, kuhu inimesed võivad rajada endile kodu, ta nõuab vabrikuid ja masinaid, mis omakorda loovad hüviseid, mis aitavad kergendada inimeste võitlust olemasolu eest. Loomulikult annab pillaja inimestele küll tööd, see on tõsi, kuid ainult ajutiseks. Kui teda tahetakse nimetada ühiskonna heategijaks, siis võib öelda sedasama mehe kohta, kes lõbustab end aknaruutude lõhkumisega, sest ta annab klaasi-sepale tublisti tööd!

Mis meelitab meid säästmisele? Kui säästmine tähendab ohvrit tuleviku jaoks, siis on veel selgusetu, mis meid inimesi meelitab seda ohvrit tooma?

Võib-olla esijoones mõte meie omastele, meie lastele. Mõningad putukad asetavad oma järeltulijad mee ja õiemahla sisse. Kuid kui nemad toimivad samasuguselt põlvest põlve, siis meie, inimesed, enamalt jaolt soovime, et meie lastel oleks parem elada kui meil, ja sellepärast püüame jõudumööda asetada neid suurenevasse kapitalihulka.

Kuid säästmine ja kapitali kujunemine ei piirdu perekonna eest hoolitsemisega. Tarve hoolitseda oma vanaduspäevade eest, püüe majandusliku võimu järele, nõue olla „väärt“ nii ja nii palju miljoneid ja palju teisi motiive mõjuvad säästutegevusele ergutajaina. Tuleb ette, et miljonärid ja miljardärid elavad peagu samuti nagu harilikud töölised, olles ükskõiksed kõige vastu peale oma äri. Selle tulemuseks on, et nende miljonid kasvavad lumelaviini

kiirusega. Konjunktuurikasumid aitavad tavaliselt tugevalt kaasa kapitali kujunemisele, vastupidiselt kõnekäänule „mis kergesti tulnud, see kergesti läinud“.

Kapitalikasviku muutustel on kindlasti teatav tähendus säästutegevuse ulatusele. Kapitalikasviku kiire ja tugev tõus ahvatleb säästmisele kindlasti mitmeid inimesi, kes seda ei oleks teinud madalama kasvikumäära juures. Siin satume kokku paljude lahendamata probleemidega. Üldiselt aga leidub veel küllaldaselt lahendamata probleeme rahvamajandusteaduse selles osas, mis käsitleb kapitali. Seepärast ei saa siinkohal juttugi olla nende küsimuste lähemast vaatlemisest, veel vähem nende lahendamisest.

Kaheksas peatükk.

TEHNIKA JA ORGANISATSIOON.

Tehnika ja organisatsioon — tootmise hing. Ehtsas portselanvaasis on olemas teatav hulk väärtuslikku toorainet, teatav hulk inime tööd ja teatav hulk reaalkapitali abitööd. Kuid selles on veel midagi enam. Selles on vaasi idee. Kui mingi inimesesarnane olend kunagi aegade koidikul ei oleks vorminud mingit kohmakat savinõu, kui aastatuhandete areng ei oleks sellest loonud kaunilt vormitud vaasi, siis poleks olemas ka seda kunstieset. Edasi on vaas ka ühiskondliku korra, ühiskondliku organisatsiooni, ühiskondliku õiguskorra saadus, sest ilma korrata, organisatsioonita ja õigusega ei saa eksisteerida vahetusmajandus.

Kui tehnikat ja organisatsiooni vaadelda tootmistegureina, siis näeme, et nad on õieti omapärased tootmistegurid, mis ei sarnane teistega. Põhimikku, reaalkapitali ja töötavaid inimesi võib vaadata ja puudutada, mõõta ja arvutada. Tehnika ja organisatsioon elavad nägematut mittemateriaalset elu. Nad elavad ideedena ja omavad seetõttu omapärast asendit majanduselus. Kuid enne kui me laskume

nende teoreetilisse vaatlusse, tahame vaadata tehnika ja ühiskonna organisatsiooni pika arengu tähtsamaid jooni.

Ürgaja tehnikast kahekümnenda sajandi tehnikani. Siis kui inimesesarnane olend esimest korda võttis maast kivi, mis näis talle olevat kohane kasutada tööriistana või relvana, algas majanduslik elu maa-keral. Esimene tööriist, esimene relv tähistas esimest ning suurimat tõusu kultuuri arenemises.

Möödusid aastatuhanded, enne kui too esimene samm oli kindlustatud. Edasisteks sammudeks oli tarvis uusi aastatuhandeid. Aegamööda parandasid rändavad jahi- ja kalastusrahvad oma tööriistade ja relvade tehnikat. Karjakasvataja rahvas õppis loomi taltsutama ja karjapidamisest elatuma. Veel suurem edusamm tehti siis, kui inimestele sai tuttavaks põl-luharimise õilis kunst. Mitte juhuslikult pole ladina-keelne sõna „kultuur“ võetud põllumajanduskeelest.

Kauaks ajaks jäi sugukond või perekond kinni-seks majandusühikuks, kel majanduslikult ei olnud midagi ühist teiste sugukondade või perekondadega. Siis hakati vähehaaval tooteid vahetama. Vahetati mõned mõõdud vilja mõne mõõdu soola vastu, mõ-ned peotäied linu mõne puntra kuivatatud kalade vastu. Jälle möödusid aastatuhanded, enne kui kau-bavahetusidee hakkas inimestes sügavamalt juur-duma. Mõned inimesed asusid linnadesse ja valmis-tasid kaupu, mida nad vahetasid ümbruskonna maa-kohtade elatusvahendite ülejääkide vastu. Purje-

katega sõideti üle mere ja vahetati luksuskaupu võõraste maadega. Ja vähehaaval täiustus kaubavahtuse tähtis idee raha-ideega. Aja jooksul said kuld- ja hõberahad münditult või müntimata üldiselt tunnustatud vahetusvahendiks. Me ei tohi ka unustada kirjutamisoskuse erakordset tähtsust kultuuri ja majanduse arenemisele.

Nüüd oleme oma arutlustega juba jõudnud ajaloolisse algaega, siin peame käituma aastatuhandetega ettevaatlikumalt. Rooma maailmariik ehitas oma tähelepanuväärse kultuuri suurmaaomandile, orjusele ja tugevale sõjaväele. Keskaeg viis linnade ja tsunftide täielikule arenemisele. Siis algas nn. uus-aeg, mida tähistavad kaks geniaalset leiutist — kompass ja trükikunst —, terve seeria geograafilisi maadeavastusreise ja keskaja linnühiskondade lagunemine ning väikeste maa-alade liitumine ühtlasteks rahvusriikideks.

Möödus veel paar aastasada kestvat tõusu Euroopa rahvaste tootmises, kaubanduses ja laevanduses, ja aeg oli küps imestustäratavaks tehnilisiks edusammudeks, mis täitsid XVIII sajandi lõpu ja kogu XIX sajandi. Oli saabunud tööstusliku revolutsiooni ajastu ja ainus sajand kujundas ümber meie elutingimused suuremal määral, kui seda olid suutnud teha eelmised aastatuhanded. Ajastu 1760—1830 oli masinatehnika ja aurujõu läbimurdeaeg. Tekstiilmasinad mitmekordistasid riidekaupade toodangu, rauatööstuse arenemine tähendas odavate masinate turule ilmumist, aurumasina leiutamine avas

kivisöökaevanduste rikkad jõuallikad. Ajastu 1830—1870 sai raudteede ja aurikute noorusajaks. Ameerika, Aafrika, Aasia ja Austraalia loodusvarad kandusid Euroopa kultuurmaade lähikonda. Euroopa ja Ameerika kontinent on olnud ürgajal ühendatud, nagu väidetakse, et siis aastamiljoneiks üksteisest eemalduda; aurikud muutsid neid lahutava vahemaa pikkuse jälle tähtsusetuks.

Lõpuks võib maailmasõjaeelseid aastaid märkida kui elektri, plahvatusmootorite, kapitali koondumise ja monopolide kujunemise ajastut. Teadus ja praktika ehitasid edasi suurte leiutiste ja suurte loodusteaduslike avastuste alustele. Lõpuks tõmmati ka inimene teaduslike katsetuste alla. Ameerikast väljunud tööjõu ratsionaalse rakendamise idee läbis võidukäigul kogu maailma ja sellel rakenduspsühholoogia ja süvenenud inimesetundmise alal võidakse tulevikus saavutada veel palju.

Tehnika ja organisatsiooni arenemise võimalused on purgimatud. Kui vaasi idee on leitud, siis pole enam mingeid muid piire vaaside tootmiseks, kui need, mis olenevad toormaterjali, töö ja reaalkapitali varudest.

Ideest enesest piisab miljonite ja miljardite vaaside jaoks. Samuti on lugu kõigi teiste leiutistega ja organisatsiooniliste edusammudega. Tehniliste ideedega meil pole tarvis majandada. Kui me saaksime luua ühenduse mingi teise planeedi elanikkonnaga, siis võiksime kinkida sellele kogu meie tehni-

liste teadmuste fondi ja me poleks sellega midagi kaotanud. Peame aga siiski silmas pidama, et suurem osa tehnilisi edusamme nõuab tootmise teenimiseks uut reaalkapitali. Juhtub küll mõnikord, et mingi leiutis vähendab kapitalitarvet. Traadita telegraaf, mis tõi traadistiku ja kaablite säästu, on heaks näiteks selle kohta. Kuid reeglilik on ikkagi, et tehnika arenemine nõuab järjest suuremat hulka kapitali. Kui leiutaja on teinud oma töö, peavad säästjad võimaldama oma säästudega toota masinaid, liiklemisvahendeid, tööriistu jm., millesse valatakse uue leiutise vaim. Nii on inimesel tehnika andide vastuvõtmiseks oma piir. On olemas väga palju meisterlikke tehniliste probleemide lahendusi, palju teravmeelseid leiutisi, mis peavad jääma paberile, sest nad pole majanduslikult tasuvad. Nende rakendamiseks on tarvis kapitalihulka, mida teised tootmisalad saavad kasutada tulusamalt. Tehniliselt on võimalik valmistada mereveest kulda, kuid see toiming on liiga kulukas. Teised meetodid kulla tootmiseks tasuvad end paremini, sest nad nõuavad vähem tootmisvahendeid.

Vabrikusaladused ja patendiõigused on tehnika andide kunstlikuks vähendajaks. Selle eest, mida leidub külluses, ei saa keegi võtta tasu. Oleme juba varem maininud, et see on kehtiv õhu hapniku kohta, ja võime juurde lisada, et ka tehnika ja organisatsiooni jõudlusi kasutatakse tavaliselt tasuta. Keegi ei või end nimetada ratta või aurumasina idee oma-

nikuks ja nõuda tasu iga valmistatava ratta või auru-
masina eest.

Kuid pole olemas ühtki reeglit erandita, ja käesoleval juhtumil on erandiks tootmise saladused ja patendiõigused. Nii kaua kui suudetakse mingit leiutist hoida saladuses, võidakse nõuda tasu selle abi eest tootmises ja teha leiutist monopoliiks, mis annab omanikule suuremat või vähemat monopoli-
kasumit. Jutustatakse, et üks tööstusmagnaat oli kord pakkunud 15 miljonit franki munkadele, kes müütavad kuulsat Chartreuse-likööri, selle retsepti eest. Kui retsepti saladus oleks avastatud, oleks klooster kohe jäänud 15 miljoni frangi võrra vaesemaks.

Tehnika andide kunstlik piiramine toimub ka siis, kui riik annab leiutajale patendi. Riik oma patendikirjaga tunnistab, et peale leiutaja ei või keegi teine kasutada uut valmistamisviisi. Monopoliolukord võimaldab siis leiutajal takistamatult kasutada uue meetodi paljutöötavaid tulemusi. Sel kombel saab leiutaja kasumi, mis patendikaitse puudumisel oleks peatselt vaba võistluse poolt hävitatud.

Et ühiskond sel teel ise soodustab monopoli tekkimist, on tingitud tehnilise arenemise edendamise vajadusest ühiskonna enese huvides. Kui kümne või paarikümne aasta pärast kustub patendiõigus, siis on leiutajal oma osa juba käes ja ühiskond võib edaspidi alatiselt kasutada tehtud edusammu hüvesid.

Tehnika arenemise mõju sissetulekute jagunemisele. Kuigi uued leiutised kaasa aitavad inimeste elatusvõimaluste parandamiseks, ei ole sellega veel öeldud, et kõik ühiskonnaliikmed saaksid otsekohe osa neist soodsaist mõjudest. Nagu juba eelmises peatükis on märgitud, võib mõni revolutsiooniline leiutis kutsuda esile suure töötuse. Suuremas osas tootmisharudes võistlevad käsi- ja masinatöö. Järjest ja järjest ehitatakse „tööd säästvaid“ masinaid. Kui mingi eriti leidliku konstruktsiooni kaudu suudetakse säästa järsku suurem hulk tööliste tööd, siis võib see kaasa tuua inimtöö osatähtsuse vähenemise hinna kujunemisel. Niisiis võib juhtuda, et samal ajal, mil tehnika edusamm seisab tootmise käsutuses, paiskab see segamini teiste tootmistegurite hinna kujunemise.

Tagasi vaadates tänapäeva tööstusliku ühiskonna 150-aastasele ajaloole, leiame sellisele arvamisele väga palju põhjendusi. Ei saa eitada, et revolutsiooni sünnitanud leiutised on paljudel kordadel võtnud leiva suurtelt töölishulkadelt. Ei saanud olla kergem ka esimene üleminek käsitööstuselt suurtööstuslikule tootmisele. Esimene masinatehnika kiire areng viis paljud töölis perekonnad viletsusse ja seepärast on ka mõistetav, et need, kelle töö muutus uute masinate tõttu üleliigseks, kohtlesid masinaid äärmise kibedustundega. Uued tööstusettevõtted tarvitasid naiste- ja lastetööd, mida osteti odavalt, kuna perekonnatoitjad mehed muutusid abisaa-jaiks.

Kuid ei saa ka vastu vaielda asjaolule, et need raskused olid üleminekunähtused ja et hiljem said ka töölised koos teiste ühiskonnaliikmetega osa masinatehnika hüvedest. Viimase viiekümne aasta tehniline areng kahtlemata on olnud kasulik kõigile ühiskonnakihtidele. Moodne masinatehnika ei säästa tööd mitte üksnes ettevõtjaile, vaid ka tööliste enestele, kui nad esinevad tarbijaina ja kaubaostjaina.

Üheksas peatükk.

VÄLISKAUBANDUS.

„Meister teeb kõik ise, rumal aga ostab.“

Majandusteaduslikult väär rootsi vanasõna.

Kaubandus toimub niihästi ostja kui ka müüja huvides. Üldiselt levinud väärarvamuse kohaselt on müümine eeliseks, ostmine aga paheks. Tegelikult aga on igasugune ausalt toimuv kaubandus kasulik mõlemale poolele, niihästi ostjale kui ka müüjale. Miks peaks siis ostja ostma, kui kauba ostmine talle suuremaks kasuks ei tuleks kui sellest ilmaolek?

Müüjat peetakse ostjast õnnelikumaks seepärast, et suurem osa ettevõtteid saab normaalses olukorras kergesti laiendada oma tootmist, kui leidub küllaldaselt ostjaid. Kui Maailmasõja ajal toorainete puudumise tõttu tootjail oli võimatu suurendada tootmist, siis oli ostja see, keda peeti õnnelikuks.

Kuid kas need arutlused siis kuuluvad väliskaubandust käsitlevasse peatükki? Jah, nad sobivad siia väga hästi, võib-olla veel paremini kui mingi maa oma kaubanduse vaatluses. Sest kui tuleb kõne alla kaubandus välismaaga, siis kaob ka väärarusaamine, nagu võidaks müüja ostja kulul. Kirutakse ju

sissevedu ja rõõmustutakse väljaveost, loodetakse ju alati, et sissevedu aeg-ajalt väheneb ja väljavedu kasvab. Kui mõttetu on see liialdatud kartus ja mil-liseid vastuolulisi ettekujutusi see sisaldab, seda vaatleme allpool.

Reaalkapital ja töötavad inimesed liiguvad mitte ainult ühel maal, vaid ka mitme maa vahel; ainult loo-dusvarasid ei saa nende kohalt ära viia. Mida inimene toodab, seda ta võib ka paigutada ühest kohast teise. Reaalkapitali võib ümber paigutada, välja arvatud vahest ainult maaparandustööde torustikud, kanalite-võrgud ja muud sellelaadsed tööd. Ka inimene ise võib võõrsile rännata, kuigi teda seovad tugevad sidemed isamajaga, sugulastega ja kodumaaga.

Niisiis võivad reaalkapital ja inimesed otsida üles need kohad, kus on võimalik saada parimat sissetulekut — kõrgeimat kapitalikasvikut ja suuri-mat töötasu. Loodusvarad jäävad aga sinna, kus nad on. Inimestel pole võimalik ümber paigutada põlde ja metsi, metallimaagi leiukohti ja koski. Nii nagu prohvet Muhamed pidi nõustuma mäe juurde minemisega, sest et mägi ei tulnud tema juurde, nii peavad ka inimene ja tema teenija reaalkapital nõus-tuma nende kohtade ülesotsimisega, kus loodus pakub oma varasid.

Aegade kestel toimub ühetasastus, nii et töö-tasude ja kapitalikasumite vahe eri kohtade vahel püüab väheneda. See kehtib esijoones maakohtade suhtes ühe rahvamajanduse piires. Kuid see kehtib

ka eri maade ja kontinentide kohta. Loodusvarad tõmbavad inimesi ja reaalkapitali eneste poole üle riikide piiride, üle mäeahelikkude, üle merede ja kõrbede.

Töötasude erinevus üksikuis mais on väljarändamise põhjustajaks. Miks Ameerika kiskus enese poole XIX sajandil ja XX sajandi algul miljoneid inglasi, prantslasi, sakslasi, venelasi, rootslasi, jaapanlasi, hiinlasi ja teisi? See toimus sellepärast, et töötasu Ameerikas oli kogu aja palju kõrgem kui Euroopas ja Aasias. Kuid on ka ilmne, et pidev väljarändamine Ameerikasse tekitab kas varem või hiljem sealsete töötasude ühtlustumise Vana-Maailma töötasudega. Saabub aeg, kus kõrge elatustasemega maades hakatakse endid kaitsema vaesemalt mailt siserändajate vastu. Kõik möödunud aegade rahvarändamised — eurooplaste väljarändamine Ameerikasse, venelaste väljarändamine Siberisse — on tekkinud näljast rikkalikumate loodusvarade järele. Aga varem või hiljem peab saabuma ühetasasus, see saabub siis, kui uued loodusvarad on jaotatud ja vallutatud kasvavate inimhulkade poolt.

Kapitali sisse- ja väljavedu. Mitte ainult inimesed ei rännanud XIX sajandil Ameerikasse, üle Atlandi toimus ühtlasi ka suur reaalkapitali vool. Inglise vedurid, Inglise raudteerööpad, Inglise masinad ja väga palju muud, mis oli vajaline Ameerika tööstuse varustamiseks, rändas üle Atlandi ja läks laenuna Ameerika käsutusse. Samal kombel varus-

tasid end paljud teised maad XIX sajandil Inglise, Prantsuse ja teiste välismaade kapitaliga. Suure Venemaa raudteed ehitati suurel määral välismaiste obligatsioonide abil.

Väärrib mainimist, et üks maa võib ehitada raudteid välismaa kapitali abil, ilma et sisse veetaks ainustki raudteerööbast või vedurit. Vahest võidakse sisse vedada ainult niisuguseid kaupu, mida kohe süüakse või juuakse, ja siiski võib toimuda kapitali sissevedu. Välismaa ütleb sel juhul: me anname teile krediiti, teil pole tarvis saata kaupu selle vastu, mida meie saadame teile. Tarvitage raudteede ehitamiseks neid tootmisjõude, mida teie ilma meie abita oleksite kasutanud tarbimishüviste tootmiseks.

Kapitali sissevedu pole rahvamajandusele õnnetuks, vaid eeliseks. Kapitali sissevedu tähendab, et vastav maa veab sisse rohkem, kui ta veab välja. Kuid kas sisseveo ülekaal pole mitte pahe ja kas järelikult pole ka kapitali sissevedu pahe? Ei, seda mitte!

Sisseveo ülekaal võib muidugi olla ka tõendajaks, et vastava maa majandus teeb vähikäiku. Kui võetakse võlgu välismaisi tarbimishüviseid ja kasutatakse tootlikke jõude mitte reaalkapitali tootmiseks, vaid silmapilgu tarviduste rahuldamiseks, näit. sõjaväe ja laevastiku suurendamiseks, siis tuleb see muidugi kahjuks rahvamajandusele. Sel juhtumil on välismaa krediidil tarbimiskrediidi iseloom ja teda kaastavad kõik tarbimiskrediidi soovimatud tagajär-

jed. Maailmasõja ajal elatas nii mõnigi maa ennast teiste maade tarbimiskrediitidest, ja sellel olid väga kibedad tagajärjed.

Kuid normaalses olukorras on sisseveo ülekaal tootliku kapitali sisseveo väljenduseks. Sisseveo ülekaal muundub uuteks raudteedeks, uuteks vabrikuteks, uuteks masinateks. Sellelaadne kapitali sissevedu ei saa olla midagi muud kui vastuvõtja kasu. Kui mingis riigis esineb reaalkapitali liialt vähesel määral, siis toob selle hulga suurendamine maale palju kasu, tulgu siis see lisand kas sisemaalt või väljastpoolt. Millisele tasemele oleks meie majandus jõudnud siis, kui võõras kapital poleks meil aidanud raudteid ehitada?

Väliskaubandus on kaupade vahetus kaupade vastu, välja arvatud kapitali sisse- ja väljavedu. Kapitali sisse- ja väljavedu moodustab ainult väikese osa väliskaubandusest, mille olemus seisneb ikkagi kaupade vahetuses kaupade vastu. Maa tasub oma puuvilla, raua, masinate, suhkru jm. sisseveo välismaiste vekslitega, mis pole muud kui tõendid sellest, et välismaale on välja veetud näit. metsa, metsasaadusi, võid, peekonit, linu jm. See tähendab, et sisseveokaupade eest tasutakse väljaveokaupadega. Rahvamajandused vahetavad nõnda kaupu kaupade vastu, mitte kaupu raha vastu. Tavaline kõnekäänd, et väljavedu „toob raha maale“, on mõttetu. Need on kaubad, mida väljavedu toob riiki, või — väljaveo ülekaalu, s. t. kapitali väljaveo puhul — välismaised

võlapaberid, mis tõendavad, et teatav hulk kapitali on paigutatud välismaadesse. Sama vähe võib öelda sisseveo kohta, et ta „viib raha maalt välja“. Need, mis rändavad välja, on väljaveokaubad või siis võlakohustused, näit. obligatsioonid, mida emiteerib raudteeselts välismaise kapitali saamiseks.

Erinevused loodusvarade, inimtöö ja kapitali varudes eri maade vahel kutsuvadki esile rahvusvahelise kaubavahetuse. Erinevus eri maade loodusvarades ja nende hulgas on tähtsaimaks rahvusvahelise kaubavahetuse põhjustajaks. India vürtsid, Hiina tee, Kuuba tubakasordid pole toodetavad meie maal, ohverdatagu nii palju kapitali kui tahes võõra kliima tekitamiseks. Selle vastu aga toodame meie metsasaadusi, millele vastavaid ei ole olemas Indias, Kuubas ja Hiinas, metsasaadusi, mis sobivad paremini kui troopilised puusordid paberi valmistamiseks ja paljudeks teisteks otstarveteks.

Kuid väliskaubandus ei tugine ainult loodusvarade jaotuse ebahühtlusele. Juba eespool nägime, kuidas inimesed ja reaalkapital püüavad jaguneda ühtlaselt olemasolevate loodusvarade järgi. Peame siinkohal rõhutama, et see püüe on teostatav ainult osaliselt. Kontrastid erinevate rahvamajanduste vahel tööjõu ja reaalkapitaliga varustamise suhtes jäävad hoolimata väljarändamisest ja kapitali ülekandmisest kaunis suurteks. Selle tagajärjeks on, et vahetusvõimalused maade vahel mitmekordistuvad. Erinevad tootmisharud nõuavad loodusvarade, tööjõu

ja kapitali mitmelaadseid kombinatsioone. Seepärast on teatav tootmisharu ühele rahvamajandusele sobivam kui teisele ja seepärast on maailmamajanduse eri osad spetsialiseerunud eri tootmisaladele. Inglismaa on juba ammust aega tekstiiltööstusmaa, kuigi vastav tooraine tuleb sisse vedada, Ühendriigid on masinate ja autode valmistamise maaks, Saksamaa on keemiatööstuse asupaik, Rootsi on juba algusest peale olnud juhtivaks maaks tuletikkude valmistamise alal, kuigi enamik toormaterjali tuuakse teistest maadest.

Väliskaubanduse põhiseadus. Oleme jõudnud rahvusvahelise kaubavahetuse põhiseaduse juurde. See on järgmine: kui kahest maast üks võib valmistada kaupa A ja teine kaupa B odavamini, siis on mõlemale maale kasulik, kui esimene spetsialiseerub A ja teine B tootmisele, mille järel toodet A vahetatakse toote B vastu. Kui Rootsi valmistab head terast odavamini kui Inglismaa, samal ajal kui Inglismaa toodab mõningaid tekstiilkaupu Rootsist odavamini, siis on ju mõlemale maale kasulik, kui Rootsi valmistab terast ja Inglismaa tekstiilsaadusi kummagi maa jaoks. Meister pole mitte see, kes valmistab kõik ise, vaid see, kes valmistab ise seda, mida ta saab valmistada kõige paremini, ja vahetab endale teistelt seda, mida nemad saavad valmistada soodsamini kui tema! Jah, nii imelik kui see ka näib, võib ühele maale kasulik olla vahetada isegi niisuguseid saadusi, mida see maa ise saab toota soodsamini kui teised maad. Kaupmees võib olla osav masinakirjutaja, aga ta võib siiski jätta

teiste hooleks kirjutamistööd: ta kasutab oma aega hästi, kui ta kirjutab masinal, aga ta kasutab oma aega veel paremini, kui ta pühendub ainult oma äri juhtimisele. Kui mingi maa, mille viljakas põllumaa võib anda ilusat teraviljalõikust, eelistab kasvatada aed- või puuvilja ja sisse vedada teravilja, siis kontsentreerub ta sellele tegevusele, milles tema üleolek välismaast on suurim, samuti nagu kaupmees eelmises näites. Vastupidiselt võib maa, kes on teistest maadest taga kõigis tootmisharudes, väga hästi osa võtta rahvusvahelisest tööjaotusest. Enam soodustatud maadele võib olla kasulik kontsentreeruda oma parimatele spetsialiteetidele ja jätta mõningad alad halvemas olukorras olevale maale. Kõige halvem, mis võib tabada sellist maad, on asjaolu, kui keegi ei taha temaga kaupu vahetada. Kuid on mõtetu karta, et rahvamajandus laostub seeläbi, et kõik tahavad müüa oma kaupu sinna looduse poolt võõrasemalikult koheldud maale, aga keegi ei taha osta tema saadusi. Sissevedu ei saa täsuda muul teel kui väljaveo või võlakohustuste kaudu, ja välismaad ei saada kaupu kunagi meelsasti sinna, kust ei müüda nüüd ega tulevikus mingeid saadusi teiste maade turgudele. Kui see poleks nii, siis muutuksid kaljusaared Atlandi ookeanis, kus mõningad perekonnad mõningate viletsate loomade abil suudavad end elus hoida, tõelisteks paradiisideks, terve maailma tööstustoodete väljapakumiskohtadeks. Sest nad on tõesti taga teistest maailma osadest kõigil tootmisaladel.

Tollikaitse, s. o. sisseveo takistamine teatava tootmisharu toetamiseks tähendab teiste tootmisharude võistlusvõime vähendamist. Illusioon, et mingi maa sellest võidab, kui ta „teeb kõik ise“, on vana. Tollidega „kaitstakse“ teatavaid tootmisharusid ja loodetakse sel teel suurendada maa heaolu. Kaitstakse põllumajandust ja kaitstakse tööstust, kaitstakse puuviljakasvatust ja kaitstakse kalandust. Kui oleks võimalik kaitsta ka ekspordeerivaid tööstusharusid, siis oleks kõik heas korras. Samaaegselt kaitsta kõiki rahvamajanduse tootmisharusid välismaise võistluse eest pole aga võimalik, ilma et seega luua kavatsatud eelisasend jälle kaduma ei läheks. Kõik tootmisharud võivad anda üksteisele kaitset täpselt sama vähe, nagu parun Münchhausen võis end ise juukseidpidi õhku tõsta. Kaitset peab millegagi maksma, see on kibe tõde! Kui pannakse toll teraviljale, siis tõuseb teravilja hind. Pannakse toll riistele ja jalanõudele, siis tõusevad nende kaupade hinnad. Aga kui tõusevad elatuskulud, siis tõusevad ka tööliste tasunõuded, ja lõpptulemuseks on, et väljaveotööstus peab kannatama, sest nende toodete hinnad välismaal jäävad muutmatuks. Nad ei saa oma kaupade eest sealt kõrgemat hinda, aga töö ja poolvalmissaaduste eest peavad nad maksma rohkem. Seda, mida tollikaitse annab teatavaile tootmisharudele, võtab ta tagasi teistelt. Sisseveo takistamine tähendab ka väljaveo takistamist, enese isoleerimine välismaadest tähendab enese isoleerimist neist kasudest, mida pakub rahvusvaheline tööjaotus. Täie-

lik vabakaubandus on vahend maa tootmisvahendite täiuslikuma kasutamise võimaldamiseks. See on keh-
tiv vähemalt üheksakümne üheksal juhtumil sajast.
Ei saa eitada, et ka erandjuhtumeid on olemas, kus
tollikaitse võib olla õigustatud, kuid me näeme
varsti, kui vähe saab õigustada tavalist tollikaitset
sellest seisukohast.

„Kasvatustollid“ võivad olla seotud rahvamajan-
dusliku kasuga. On mõeldav, et tollikaitse võib aidata
tööstust luua, mis välismaa võimsa võistluse tõttu
ilma esialgse kunstliku abita ei saa areneda. Ka on
võimalik, et niisugune tööstus aja jooksul rahvama-
jandusele kasu toob, mis kaugelt ületab esialgsed
ohvrid. Kuid niisugusel juhtumil tuleb aja jooksul
toll kaotada. Kõige parem on, kui uue tolli kehtima-
panekul lisatakse ka selle kaotamise kavand. Kuid
on küsitav, kas siiski maailm saab näha üht näidet
korrapärase kasvatustolli teostamisest. Palju tolle
on kasvatustollide nime all nõutud ja kehtima pan-
dud. Vastavad tööstused on arenenud tollikaitse
varjul, on läinud õitsele, on kasvanud imikust halli-
juukseliseks võitlejaks, kuid enesekasvatust ei ole
nad millalgi lõpetanud!

Kas tollid on kohane kaitse dumpingu vastu?
Esiteks: mis tähendab „dumping“? Üldiselt võib
vastata: kui väljaveokaupu välisturul müüakse oda-
vamalt kui sisemaal, siis nimetatakse niisugust näh-
tust „dumpinguks“. On silmanähtav, et niisuguse

müügipoliitikaga hävitatakse välismaa vastava tööstusharu ettevõtete turustamisvõimalused.

Kas tollikaitse võib niisugusel juhtumil midagi head tuua? Ei, vastab veendunud vabakaubanduse pooldaja, sest ta usub, et ei tohi üle hinnata dumpingu kaudu ähvardavaid hädaohte. Mis on sellest kahju, kui seega tagasi tõrjutakse kõige kulukamalt töötavad ettevõtted? Mispärast mitte vastu võtta lahtiste kätega odavaid välismaa kaupu? Kui välismaale on tasuv teatavat tootmise ülejääki **kestvalt** müüa odavate hindadega, siis peab sellega kohanema seda kaupa sissevedava rahvamajanduse tootmine. Mõõduva dumpingu äkilise ataki vastu aitavad **kestvad** tollid vähe või mitte sugugi. Odavad kaubad ronivad üle tollimüüri, mida moodustab normaalne välishind plus toll. Siin aitaks ainult erakordselt kõrge toll. Kuid keegi ei julge nõuda, et tollid tuleks kruvida nõnda kõrgele, kui selleks juhtumiks vajalik oleks.

Niisuguse argumentatsiooni vastu võib tuua väiteid mõõduva tollikõrgenduse poolt kaitseks eriti kurjaloomulise dumpingu vastu. Kuid siin tekivad alati raskused, kui on tegemist probleemi praktilise lahenduse leidmisega.

„Valuutadumping“ on õieti midagi muud kui see, mida harilikult nimetatakse dumpinguks. Maailmasõja lõpule järgnevail aastail kerkis esile lööksõna „valuutadumping“. See toimus ühenduses Saksa valuuta väärtuse suure langusega, millel oli omapärane taga-

järg, et Saksa eksportkaupade hinnad läksid ajutiselt erakordselt madalaks, kui neid ümber arvestati paremale valuutale nagu Rootsi kroonile või Inglise naelsterlingile jne. Selle tagajärjel said tootjad parema valuutaga mais omakorda suuri kahjumeid ja mitmelt poolt asuti võitlusse valuutadumpingu vastu ühel või teisel viisil. Kinke võtab vastu igaüks meist tänuga, aga kui mõni maa hakkab ära kinkima oma eksporti, siis on pillil päris teine lugu! Nojah, Saksa valuuta alaväärtustamise probleem on ka omapärane probleem ja omapäraseim peatükk majandusajaloos, kuid seda ei vaatle meie siin, vaid ühes järgnevas, vekslikursside kohta käivas peatükis. Siin tõstame esile eriti seda, et valuutadumping on hariliku dumpingu eriliik. Valuuta alaväärtustamine mõjub nagu importtollid või eksportpreemiad ja küsimus ei seisne milleski muus kui ühe või teise majandusharu toodangu ülejäägi kasutamises.

Tollikaitse majanduselu pidevuse (kontinuiteedi) säilitamiseks. Tihti on kapitali ja eriti kutsealalise oskuse omandanud tööjõudude siirdumine ühelt tööstusharult teisele seotud kaotustega. See arusaamine on viinud järgmisele mõttekäigule: Nüüdisajal elab Euroopa oma võimest vahetada tööstussaadusi vähemarenenud maade elatusvahendite ja toorainete vastu. Kui aga majanduslikult vähemarenenud maad hakkavad järjest suuremas ulatuses oma tootmisvõimeid arendama ja ise tarbima oma elatusvahendeid ja tooraineid, mis siis saab Euroopast? Olgugi, sele-

tatakse, et tollivaba Ameerika teravili on praegusel hetkel odavam kui kodumaa oma, kas on siis seega öeldud, et kõige õigem on teraviljatolle kaotada? Oletame, et Euroopa põllud jäävad sööti ja neid kasutatakse tööstuslikuks otstarbeks, seni kui kestab odava teravilja sissevedu, et neid siis jälle üles harida, kui pole enam saada Ameerika teravilja. See aga tähendaks kahekordset muudatust tootmissuunas — sellele järgneva reaalkapitali ja kutseoskuse vähenemisega. Kas pole seepärast parem kaitsta põllumajandust odava teravilja sisseveo vastu, et siis edaspidi, kui teravilja sissevedu lõpeb, oleksid käepärast korralikult haritud põllud ja vilunud põlumeeste sugupõlv?

Sellele küsimusele ei ole kerge vastata. Võib arvata, et majanduselule ei tohiks raske olla teostada vajalikke tootmissuuna ümberkohandamisi, sest on tegemist ainult aeglaste, aastakümneid kestvate ümberkujunemistega. Kuid keegi pole suuteline arvutlema kõiki võite ja kaotusi, mis seejuures võivad tekkida, ja seepärast võimegi selle tollikaitseargumendi suhtes jätta püsima küsimärgi.

Nõuet tollide järele riigikaitse valmisoleku huvides ei saa vaadelda puhtrahvamajanduslikust vaatekohast. Kui tahetaks teha kulutusi nende tootmisharude tollikaitseks, mis on vajalised selleks, et sõja korral riigil oleks enesel olemas teatavaid sõjaks vajalisi saadusi, siis pole enam tegemist majanduslikkude motiividega ega kohaste tootmisvahendite parima

tarvitamisvõimalusega. Meil pole tarvet käsitleda seda tollikaitse-argumenti. Olgu ainult tähendatud, et sõjaväelise tollikaitse kulud tuleks lisada muude sõjaväekulude juurde, kui tahetaks välja arvutada üldisi riigikaitsekulusid.

Finantstollid. Meie kohvi, tee, kakao ja muude kaupade tollide ülesandeks ei ole mitte kodumaise kohvi, tee jm. artiklite toodangu soodustamine või kaitsemine, vaid riigikassa sissetulekute suurendamine. Need on finantstollid — tollid tarbimiselt. Tõelised kaitsetollid seevastu ei valmista riigikassale tihti mingit rõõmu, sest kui toll kõrvaldab sisseveo, siis ju ei maksta tollimakse. Mõõdukad kaitsetollid siiski võimaldavad sisse vedada väikest hulka kaupa, kuigi on takistatud suure hulga välismaise kauba sissevool. Nii muutuvad kaitsetollidki finantstollideks, kuigi vähem tulutoovaiks täielikest finantstollidest.

Mõningaid „praktilisi“ tollikaitset pooldavaid argumente. Praktilised majandusmehed annavad meelsasti järele, et vabakaubandus on õige teoorias; aga praktikas, ütlevad nad, on proteksionism otstarbekam vabakaubandusest.

Säärane arvamine on niisama paikapidav kui väide, et teoorias pole võimalik end ise juukseidpidi üles tõsta, aga praktikas on see siiski võimalik. Kuid sellele vaatamata vaatleme siin mõningaid tollikaitse „praktilisi“ argumente. Tollid loovad töövilmsust, ütleb proteksionist. Ei, vastab vaba-

kaubanduse pooldaja, töövõimalusi esineb ka tollideta ja tollid on ainult võimalised halvemaid töövõimalusi paremate kulul rakendama ja välja kujundama. Aga tollid mitmekesistavad toodangut, ütleb proteksionist. Õige, vastab vabakaubanduse pooldaja, aga mis on sellest kasu? On ju suurkäitis, tootmisvahendite kontsentratsioon ja ühekülgsus see, mis teeb nüüdisaegse tootmise selliseks, nagu ta on. Ega siis see ole meister, kes valmistab kõike, vaid see, kes valmistab ainult seda, mida ta oskab kõige paremini. Ja nii, nagu on lugu nende praktiliste tollikaitse argumentidega, nii on lugu ka kõigi teiste väidetega, kui neid lähemalt vaadelda.

Proteksionism ja vabakaubandus XIX ja XX sajandil. Tööstuslik revolutsioon XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul lõi eeldused suurejooneliseks rahvusvaheliseks tööjaotuseks, ja sellistes tingimustes ei kestnud mitte väga kaua — kuid siiski pool aastasada, nimelt kuni XIX saj. keskpaigani —, enne kui rahvusvahelise kaubanduse vanad tõkked purunesid. Algust tegi Inglismaa, kus kaotati 1850. a. paiku teraviljatollid, ja siis algas vabakaubanduse õitseage. Küll ei kaotatud kõiki kaitsetolle Euroopa riikide tollitariifidest, kuid tole vähendati kõikjal ja terve rida sõbralikus vaimus sõlmitud kaubalepinguid, mis ühtusid 1860. aasta Inglise-Prantsuse kaubalepinguga, äratasid terves maailmas arusaamist vabakaubanduse ideest. Nurgakiviks selles kaubalepingus oli klausel, mille järgi lepinguosalised riik-

gid kohustusid teineteist vastastikku käsitlema kui „enim soodustatud natsiooni“. Kui säärane klausel esineb Rootsi-Prantsuse kaubalepingus, siis tähendab see seda, et kui Rootsi lubab Šveitsil sisse vedada siidriiet alandatud tolliga, siis on see tollialandus automaatselt kehtiv ka Prantsuse siidriide suhtes. Šveits on sel juhtumil „enim soodustatud riik“, ja Prantsusmaa saab, tänu lepingu tingimustele, Šveitsiga võrdseid soodustusi.

Vabakaubanduse hiilgeaeg oli väga lühike. 1880. a. paiku pöörati uus lehekülg Euroopa kaubanduspoliitikas. Bismarck'i juhatusel teostati Saksamaal „solidaarne kaitsesüsteem“. Nüüd pidi hakatama kaitsema tollidega niihästi põllumajandust kui ka tööstust. Põllumees pidi tõstma tööstusmagnaadi õhku, samal ajal kui tööstusmagnaat tõstis põllumehe! Paljud maad järgnesid Saksamaa eeskujule; ainult Inglismaa jäi truuks vabakaubandusele. Ka nüüd sõlmiti kaubalepinguid, aga enne läbirääkimiste algust kõrgendasid mõlemad pooled oma tollimüüre, et siis oleks midagi, millega kaubelda. Kumbki pool sulges oma ukse paarisaja tabalukuga ja alles siis algasid läbirääkimised.

„Kui sa võtad maha selle taba,“ ütles üks, „siis võtan mina selle.“

„Jah, ja kui sina kõrvaldad selle suure luku sealt, siis ma olen nõus kõrvaldama neli vähemat lukku,“ vastas teine.

Aga kui valmis oldi, siis oli uste ette jäänud rippuma suur hulk lukke ja seda niihästi mõlema lepinguosalise maa kui ka teiste riikide kahjuks.

Kaubanduspoliitika pärast Maailmasõda. Maailmasõda lõi segamini kõik lepingud ja tekitas täieliku kaose kaubanduspoliitika alal. Kui algas uuesti rahulikkude kaubandussuhete jaluleseadmine üksikute riikide vahel, siis andusime lootusele, et riikidevahelised uued kaubalepingud sõlmitakse ligilähedalt samal kujul, nagu nad olid olnud enne sõda. Kuid see lootus ei täitunud. Ennesõjaaegne protektsionistlik poliitika oli pehme ja süütu võrreldes selle kaubanduspoliitikaga, mis viimase kümne aasta jooksul on omaks võetud terves maailmas. Põhja-Ameerika Ühendriikide tollimüüre, mis juba varemgi olid väga kõrged, on kõrgendatud veelgi. Uued riigid Euroopa mandril on pannud kehtima kõrged tollimäärad ja sulgenud tee sisseveole nendest maa-dest, millega koos nad varem moodustasid poliitilise ja majandusliku terviku. Uued kaubalepingud kirjutatakse nii, et nad ei kohusta millekski. Aga kõige tähelepanuväärsem on siinjuures nähtus, et ka vabakaubanduse vana kants Inglismaa on vabakaubandusest loobumas. Kui protektsionistlik eraldumispoliitika pääseb võimule ka Inglismaal, siis on ta saavutanud suure võidu lisaks paljudele eelmistele.

Need, kel on veel vähegi majanduslikku taipu, jälgivad kasvava rahutusega asjade käiku. Kui ol-

lakse mindud rahvusliku eralduspoliitika teele, siis tehakse üks samm teise järel. Ühtki teed pole nii kerge käia kui seda. Kuid kuhu see viib? See viib meid vastu järjekindlalt rahvusvahelise tööjaotuse vähendamisele ja rahva elatusvõimaluste ja elatus-
taseme halvenemisele.

Kümnes peatükk.

RAHANDUS.

Hüviste vahetuse õitseng sai võimalikuks alles raha tarvituselevõtmisega. Kaubavahetus on ja jääb väga tülikaks toiminguks, seni kui tuleb läbi ajada ühise väärtusemõõtjata, s. o. kui katsutakse vahetada ilma raha vahenduseta, „natuuras“. Kui mul on tähtede vaatlemise kiiker ja tahan seda vahetada mootorratta vastu, siis pean ma leidma isiku, kel on mootorratas ja tahab seda vahetada kiikri vastu. Sellise isiku leidmise väljavaated pole aga kuigi suured. Raha lahendab selle küsimuse. Ma müün oma kiikri kellelegi raha eest ja ostan mõnelt teiselt isikult mootorratta. Kui kõik müüvad ja ostavad ka sel kombel, siis edeneb vahetus hästi ega jää ka kaupu üle. Raha võtavad vastu kõik, sest et teda on võimalik juba järgmisel hetkel muuta ükskõik milliseks hüviseks.

Rahata ei saa tänapäeva majanduselu üldse olelda. Rahanduse hävitamine oleks sama, mis rahvamajanduse hävitamine. Selle tagajärjeks oleks rahvamajanduse masina seismajäämine. Talumees ei taha siis müüa oma teravilja, kingsepp ei taha tallutada

kingi, tööline ei taha töötada, kui teda ootab tasu paberilipakate näol, mis juba järgmisel hetkel on kaotanud suurema osa oma ostujõust. Siis jääb masinavärk seisma ja kõik peavad nälgima.

Rahana on kasutatud mitmesuguseid hüviseid. Raha tekkimisest eri rahvaste juures võiks palju jutustada, kuid me peame siinkohal piirduma ainult kõige olulisemate punktidega. Tavaliselt tehti algust hüvistega, mis etendasid vastavate rahvaste majanduselus eriti suurt osa. Jahipidaja rahvas kasutas nahku või nahatükke vahetusvahendina ja väärtuse mõõtjana. Sellest on säilinud mälestus piiblis Hiiobi raamatus, nimelt värsis: „Oma elu eest annab inimene naha naha järele ja kõik, mis tal on.“ Kalastaja rahvas kasutas kuivatatud kalu rahana. Karjakasvatajal rahval olid selleks otstarbeks kariloomad ja nende rahamõistest ongi jäänud meile elav mälestus rootsi keeles sõnas „penning“, mis on tuletatud ladinakeelsest sõnast „pecunia“. See sõna omakorda on tuletus sõnast „pecus“, mis tõlkes tähendab „karilooma“. Põlluharijate rahvaste esimeseks vahetuskaubaks ja väärtusemõõtjaks oli tavaliselt teravili. Vanasti määrati ametnike palgad kindlaks teraviljatüundrites ja Rootsis on olemas isegi ülikoolistipendiume, mille suurus on kindlaks määratud teraviljas, kuigi need nüüd ümber arvutatakse kroonidesse teatava normi järgi.

Võistluses teiste rahaliikidega tulid võitjaiks metallid hõbe ja kuld. Aastatuhandetepikkune arene-

mine on mitmesuguste rahaliikide seast tõstnud välja metallid kulla ja hõbeda kui kohaseimad vahetusvahendiks ja väärtusemõõtjaks. Rahana esineva hüvise vajalikuks omaduseks on selle ruumiühiku kõrge väärtus. Vanad spartalased pidid tarvitama hobust ja vankrit oma raudrahade vedamiseks, kui nad läksid ostma midagi väärtuslikumat. Tugev vastupanuvõime kulumise ja keemiliste protsesside vastu on teine omadus, mis tõstab teatava hüvise kõlbavust rahana, sest mida kiiremini mingi hüvis kulub, seda suurem väärtusemuutus teda ähvardab. Edasi peab hüvis, mida tarvitatakse rahana, olema võimalikult ühetaoline ja jaotatav. Miks see tarvilik on, seda pole raske mõista. Kõiki loeteldud vajalisi omadusi ja peale selle veel teisigi omavad väärismetallid kuld ja hõbe suuremal määral kui teised hüvised. See pärast nad jäid — eriti just hõbe — kauaks püsima tsiviliseeritud rahvaste tegeliku vahetusvahendina ja väärtusemõõtjana.

XVII sajand tõi metallrahale lisaks uue rahaliigi: pangatähe. Võib kahelda selles, kui kaugele tagasi ulatub pangatähe leiutamine. Kindel aga on, et Rootsi riigipanga eelkäija Palmstruchi pank 1656. aastal hakkas välja andma pangatähti, mis pidid esindama tolle aja Rootsi peamist rahaliiki, raskelt käsitsetavaid vaskplaate. Ja vähehaaval sai pangatäht tähtsaks vahetusvahendiks niihästi Rootsis kui ka mujal maailma majanduslikult arenenud mais.

Pangatähe kasvav edu on tingitud paljudest asjaoludest. Pangatähte on kerge kanda ja mugav käsitseda. Juba neilgi põhjusil oli kohane lasta liikvele pangatähti metallrahade asemel ka siis, kui sea-dus nõudis, et iga pangatäht olgu, nagu öeldakse, „kaetud“ selle väärtusele vastava metallihulgaga, mis peab talletatama pangatähti väljaandva panga keldris. Kuid kogemused näitasid, et panga juures pole tarvis hoida varuna pangatähtedega samaväärtuslikku metallihulka. Nii kaua kui pangatähti väljaandev pank oskas säilitada usaldust, esitati ainult väike osa pangatähti metalli vastu ümbervahetamiseks. Leiti, et pangatähtede arvu võidi ilma hädaohuta suurendada kahe- kuni kolmekordseks võrreldes metallireservi suurusega. See pangatähtede segunemine metallmüntide liiklusse oli suureks kasuks ajal, mil moodsa rahvamajanduse arenemine nõudis maksevahendite juurdekasvu tugevat tõusu. XIX sajandil toimus pidev pangatähtede vool makseliiklusse. Osalt olid need puhtal kujul era-iseloomuga, osalt ka riigi poolt tunnustatud. Kuid vähehaaval omistati pangatähtede väljaandmise õigus riigi poolt üheainsa panga kätte.

Pangatähe hädaohtlik teisik: paberraha. Kas siis pangatäht ja paberraha pole üks ning seesama? Kas siis pangatähed pole trükitud paberiribad ja kas nad ei või kanda paberraha nime? Sellele küsimusele tuleb vastata, et pangatähtede ja paberraha vahe on küllaltki oluline, kuigi see ei ilmne selgelt nende

mõistete sõnastuses. Erinevus seisneb selles, et pangatäht on kulla vastu vahetatav, kuna paberraha seda pole. 1. augustil 1914. a. taskus kantavad pangatähed olid 2. augustil muutunud paberrahaks, sest sel päeval loobus riigipank oma pangatähti vahetamast kulla vastu. Ent kui pangatähti enam ei vahetata kulla vastu, siis tekib hädaoht, et neid väljatakse kasvavas hulgas, mis põhjustab enam või vähem hädaohtlikku hindade tõusu. Kui kord juba pangatähtede trükipress on vabastatud metalli vastu vahetamise kohustusest, siis ta meelsasti töötab järjest kiiremini ja kiiremini. Tavaliselt on riik see, kes oma finantstarviduse katmiseks vajalike vahendite hankimisel kasutab kurjasti oma võimu keskpanga üle ja laseb liikvele suure hulga uut paberraha. Nii oli see maailmas varem ja nii oli see ka Maailmasõja ajal a. 1914—18. Maailmasõja ajal lasti liikvele paberraha mõnedes maades, nagu Austrias ja Venemaal, nii suurel hulgal, et see muutus peagu väärtusetuks. Pärast Maailmasõda elas Saksa mark läbi säärase väärtuse languse, mis ületas kõik varasemad rekordid — kaupade hinnad tõusid juba astronoomilise suurusega arvudeni. Kui pangatähtede trükipressi väärtarvitus on läinud juba nii kaugele, siis ei jää tavaliselt teist teed kui vana paberraha liikvelt kõrvaldamine ja uue raha sisseseadmine. Kui raha väärtuse langemine on aga olnud enamvähem tagasihoidlik, siis kasutatakse meeleldi teist teed paberraha vahetatavuse taastamiseks ja nimelt hakatakse

paberraha vahetama tema väärtuslangusele vastavalt vähema metallihulga vastu.

**Viimane samm raha arenemises: sularahata makse-
liiklus.** Rahanduse arenemise viimane faas on oma-
päraseim. Panganduse täiustumine XIX sajandi
algul tõi tarvitusele uue maksemeetodi: maksmise
siiretega ühelt pangakontolt teisele. Kaupmees soe-
tab enesele pangas vastava tagatise vastu õiguse
oma hoiusummat või pangakrediiti käsundada jook-
vas arves. Pangatšeki abil maksab ta 10 000 kr. suu-
ruse võla. Eeldame, et tšeki vastuvõtja on ka sama
panga klient, viimane viib tšeki panka ja laseb siirda
enese kasuks 10 000 kr. Ta võib hiljem omakorda
teha siirde, s. t. võib väljata tšeki mõnele teisele,
mis kohustab panka tema arvelt maksmiseks. Ar-
vude ümberkirjutused pangaraamatuis võivad asen-
dada määratu hulga makseid, ilma et metallraha ja
pangatähed üldse tuleksid tarvitusele. Maades nagu
Inglismaa ja P.-Ameerika Ühendriigid moodustavad
maksed panga siirmetega palju suuremad summad
kui tehingud sularahas. Sularaha tarvitatakse pea-
miselt ainult töötasude maksmisel ja jaekaubanduses.

Kahtlematult on sellel maksmisviisil palju pare-
musi, eriti mis puutub suuremaisse äritehinguisse.
Raskemini tajutav on aga seik, et erapankade võim-
luua uusi maksevahendeid tšekikrediidi kujul tähen-
dab teatavat võimu rahaväärtuse üle. Samuti nagu
keskpanga pangatähed, nii võivad ka erapankade kre-

diidid tekitada liiklevate maksevahendite hulga suurenemist. Kuid sellest lähemalt edaspidi.

Raha olemus. Raha oma seesmiselt olemuselt on märk, teatis, käskjalg, kes jookseb ringi ja teatab, et raha vastuvõtja on teostanud mingi toimingu ühiskondlikus tootmises ja seepärast tal on õigus saada toodangust vastavat hulka kaupu. Väsimatult ja puhkamatult jookseb raha ringi, olles järjest tegevuses tootvate inimeste sissetuleku nõudluste registreerimisega. Kõik rahaliigid, metallmünt, pangatäht, paberraha ja pangaarve täidavad oma ülesannet üheväärselt. Nad kõik vahendavad suurt ühiskondlikku kaubavahetust, kuid nad on ainult vahendajad ja vahelülid, mis ise kaupu ei tooda.

Kaupade tootmine on põhimiku, töötavate inimeste ja kapitali ülesanne. Sellepärast on ka raha ja varandus kaks hoopis erinevat asja. Tõeline varandus moodustub põldudest, aasadest, vabrikuist ja masinaist, raudteedest ja laevadest, tööriistadest ja kaubararudest. Kõigil aegadel on segatud varanduse ja raha mõistet. „Tal on palju raha,“ öeldakse rikka inimese kohta, kuid see, mis tal on, pole mitte kotid täis raha ega pangatähtede hunnikud, vaid hüvised — vabrikud, laevad jm. Kui me lastena kuulsime, et liikvelt kõrvaldatud pangatähed hävivad riigipanga ahjudes, siis pidasime seda selgeks hullumeeluseks: kas siis pangatähtede põletamine pole rikuse hävitamine? Täiskasvanud on õppinud sellele küsimusele vastama „ei“, kuid järgmisel hetkel va-

hetavad nad ise ära raha ja varanduse mõiste. Rahvamajandusteadlane peab aga rangelt selliste eksimuste eest hoiduma.

Raha väärtus ja selle mõõtmine. 1 kilogramm oli enne Maailmasõda niisama suur kui tänapäeval; 1 meeter on kümne aasta pärast niisama suur kui nüüd. Raha väärtus, raha ostujõud aga pole mingi kindel mõõt, nagu seda on kilogramm ja meeter. Kui riidekaupmees hakkaks kasutama kummist mõõdupuud ja mõõdaks kord pikad, kord lühikesed riidemeetrid, siis vaadataks sellele kui halvale naljale. Kuid parem pole lugu väärtusemõõtjaga, rahaga, kuna selle eest ühel ajajärgul saab osta suure hulga kaupu, teisel ajal aga väga vähe. Ja siiski säilitab ta sama nime!

Hindade statistika annab meile kätte vahendi rahaväärtuse muudatuste mõõtmiseks. Kui teatava aja kestel kõigi kaupade hinnad kahekordistuvad, siis on asi päris lihtne: kahekordistunud kaubahinnad näitavad, et raha on kaotanud poole oma väärtusest. Kuid tegelikult ei juhtu kunagi, et kõik kaubahinnad muutuvad ühtlaselt. Samal ajal kui nad liiguvad kõik ühiselt ühes suunas kas üles või allapoole, muutuvad nad ka üksteise suhtes. Nõnda pole kõigi hindade kaugus lähtepunktist ühesuurune. Seepärast on siis tarvis arvutada kaubahindade keskmist tõusu või langust, ja seda saame teha nn. hinnaindeksarvude abil. Jälgigem 1921. aasta juuli hinnaindeksi arvutust, lähtudes 1913. aasta hin-

dadest! Selleks arvutatakse välja võimalikult paljude kaupade hinnatõus 1913. ja 1921. aasta vahel. Siis väljendatakse hinnatõus %-des 1913. aasta hinnadest („algperiood“). Seejärel arvutatakse eelmainitud viisil saadud protsentarvude keskmine, kusjuures tavaliselt arvutatakse tähtsamate kaupade protsentarv kahe- või mitmekordselt. Kakao hinna langus 5% võrra ei asenda ju ometi sama suurt nisujahu hinna tõusu. Meil on põhjust rohkem tähelepanu omistada nisujahule kui kakaole, sest nisujahu hinnal on tarbijate suhtes suurem tähtsus. Seda nimetataksegi arvude „kaalumiseks“. On ka kombeks protsentarve juba alguses ümber kirjutada nn. indeksarvudeks. Lähteperioodi hinnad „võrduvad“ 100-ga, 7%-list hinnatõusu märgitakse arvuga 107 ja 7%-list hinnalangust arvuga 93 (100 miinus 7). Indeksarv 300 tähendab siis hinnatõusu 200% võrra ehk lähteperioodi hinna kolmekordistumist.

Mitmesuguste kaupade indeksarvude keskmine näitab keskmist hinnatõusu või hinnalangust, s. o. rahaväärtuse langust või tõusu.

**Alljärgnevad Rootsi hulgimüügihindade indeksid
miniatuuris võiksid olla illustratsiooniks ülaltoodule :**

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
	Hulgimüügihind 1913. a. krooni- des 100 kg kohta	Hulgimüügihind 1921. a. juulis kroonides 100 kg kohta	Hinnad 1921. a. juulis indeksar- vudena, 1913. a. hinnad = 100	„Kaalumisar- vud“, mis näita- vad kaupade majanduslikku tähtsust	Indeksarvud (3) korrutatud „kaalumisarvu- dega“ (4)
Nisu . . .	14.24	33.45	235	20	4,700
Kaer . . .	10.87	25.—	230	30	6,900
Rukis . . .	13.05	30.—	230	15	3,450
Suhkur . . .	58.38	129.—	221	50	11,050
Kohv . . .	125.50	130.—	104	40	4,160
Munad . . .	130.—	275.—	212	10	2,120
Juust . . .	123.70	255.—	206	15	3,090
Või . . .	210.80	428.75	203	40	8,120
Kivisüsi . .	1.66	5.75	346	40	13,840
Petrooleum .	18.50	42.—	227	10	2,270
Toorraud . .	9.33	17.80	191	50	9,550
Vask . . .	141.57	140.—	99	15	1,485
Inglistina . .	37.01	52.—	141	5	705
Seatina . . .	382.82	335.—	88	5	440
Tsink . . .	44.96	55.—	122	5	610
Puuvill . . .	121.50	142.—	117	25	2,925
Vill . . .	258.—	364.—	141	15	2,115
Kanep . . .	48.75	125.—	256	5	1,280
Džuut . . .	50.—	50.—	100	5	500
Loomanahad	140.—	85.—	61	10	610
Kokku				410	79,920

Üldine „kaalutud“ indeksarv (üld- | 79,920
 indeksarv) 1921. a. juuli jaoks . . } $\frac{79,920}{410} = 195$

Indeksit võib arvutada ka nii, et teatavad kindlad kaupade hulgad, ütleme 150 milj. kg nisu, 300 milj. kg kaeru, 120 milj. kg rukist jne. korrutatakse esiteks 1913. aasta hindadega ja teiseks 1921. aasta juulikuu hindadega, seejärel liidetakse 1913. aasta väärtussummad omaette ja 1921. aasta juulikuu väärtussummad omaette. Nende kahe lõppsumma omavaheline võrdlemine näitab, kui palju kaubad keskmiselt on kallinenud. Põhimõtteliselt on viimane meetod täiesti sama kui äsja kirjeldatugi. Arvutades Rootsi sotsiaalministeeriumi elatusmaksumusindeksit toimitakse nii, et „normaalperekonna“ aastast tarbimisväärtust võrreldakse viimase veerandaasta jaemüügihindade põhjal sama tarbimisväärtusega 1914. aasta juulist.

Ei tohi unustada, et rahaväärtuste suurte kõikumiste ajal on raske teha noteeringute valikut, mis annaks üldiselt kehtiva mõõdupuu nende kõikumiste kohta. Arvutades hulgimüügihindade-indeksit, peab võtma mõõdu aluseks toorained ja poolvalmisasutused, nagu leivajahu, või, liha, metallid, kivisüsi, nahad jm., sest ainult niisuguste kaubaliikide kohta on olemas korrapärased hinnanoteeringud. Aga need kaubad on ka niisugused, mis niihästi hinnatõusu kui ka -languse päevadel sammuvad eesotsas, kuna jaemüügihinnad, palgad ja üürid järgnevad neile tüki maa tagant. Seepärast pakkus „Rootsi Majan-

dusajalehe“ poolt avaldatud suurmüügihinna-indeks hoopis teissuguseid arve 1915.—1922. a. kohta, kui jaemüügihindadel põhinev sotsiaalministeeriumi elatusmaksumus-indeks, mis võtab arvesse ka sellised väljaminekud nagu üür ja maksud. Ent kui „Rootsi Majandusajalehe“ indeks 1921. a. septembrist näitas arvu 182, samal ajal kui sotsiaalministeeriumi elatusmaksumus-indeks oli 231, siis võis igal juhul öelda, et hinnatase oli tõusnud umbes kahekordseks ja rahaväärtus oli langenud umbes poolele sellest, mis ta oli enne sõda.

Katsed selgitada rahaväärtuse kõikumist: „kvantiteediteooria“. Kui ringvoolus olevas rahahulgas ja toodetud kaupade hulgas ei esine mingit muudatust, siis peab jääma muutmatuks ka üldine hinnatase. Rahatükid jooksevad ringi nagu väikesed härjapõlv-lased, kandes seljas kaupu. Nad on võtnud endale kindla töö: läbi müüa nii ja nii palju kaupu päevas, nädalas, aastas. Nad ei või joosta nii kiiresti, kui nad tahavad: nad hoiavad ühtlasi muutumatut takti. Iga väikese härjapõlvlase peale tuleb teatav hulk kaupu. See ongi see, mida nn. kvantiteediteooria ütleb väljendis, et kaubahindade keskmine kõrgus, s. o. keskmine rahaväärtus määratakse kindlaks raha hulga, raha kvantiteedi kaudu.

Sellel selgituskatsel näib olevat tugev põhi. Kui mingil maal on liikluses vahetamatut paberraha 100 milj. kr. eest ja kui hiljem tõuseb ringvoolus olev rahasumma 200 milj. kroonile, siis järgneb sel-

lele varsti kaubahindade ligikaudne kahekordistumine. Üksteise järel saavad inimesed oma kätte kahekordselt nii palju raha, kui neil oli varem, ja kuna ei toodeta rohkem kaupu kui varem, siis võistlus kaupade järele kutsub esile hindade kahekordistumise. Niihästi viimaste aastate kui ka varemaist paberraha perioodidest on võimalik esitada juhtumeid, kus võib tõendada ringvoolus oleva rahahulga suurenemise ja hinnaindeksi tõusu üsna täpset kooskõla.

Selline juhtum esineb ka allolevas arvude tabelis. See käib vene pabervaluuta saatuse kohta ajajär-

*Rahahulk ja hinnatase Venes
dets. 1922 — juunini 1923.*

1922	Väljatud raha paber- milj. rbl.	Suurenemine %-des pärast 1. dets. 1922	Hulgimüügi- hinna indeks 1913 = 1	Suurenemine %-des pärast 1. dets. 1922
1. dets. 1922	1,479	—	12,270,000	—
1. jaan. 1923	1,994	+35	15,790,000	+29
1. veebr.	2,629	+78	20,400,000	+66
1. märts	3,237	+119	26,170,000	+113
1. aprill	4,483	+203	31,790,000	+159
1. mai	6,077	+310	44,640,000	+264
1. juuni	7,052	+377	62,900,000	+413

gul, kui see tegi läbi mõõduka halvenemise; hinnaindeksarv 1. dets. 1922. a. näitab, mida varem on läbi

tehtud. Kooskõla protsentarvude kahe rea vahel on silmanähtav. Oleks liiga palju nõutud, et need mõlemad read ühtuksid üksikasjades.

Kuid kvantiteediteooria ei piirdu ainult pabervaluutaga. Ta selgitab ka, kuidas kuldvaluuta valitsuse ajal XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi algul kulla hulk määras hinnataseme kõrguse.

Maailma kuldraha ja müntimata kulla tagavarad ei saa suureneda kuigi kiirelt. Kulla vastupidavus mõjub kaasa, et suur kullatagavara säilib läbi aegade, ja see lisand, mida annab iga-aastane kullatoodang, moodustab ainult paar protsenti üldisest kullatagavarast. Kullatagavara moodustab kuldvaluuta juures seega tagatise kulla väärtuse stabiilsusele. Raha hulk on kindlaks määratud kullatagavara suuruse kaudu, sest väljaantavate pangatähtede hulk on reguleeritud pangatähtede kuldkatte määruste kohaselt ja erapankade krediidiandlus on piiratud ringvoolus olevate kuldmüntide ja pangatähtede hulga suhtes, kuna iga erapank peab hoidma teatavat kassareservi kuldmüntide või pangatähtede näol. Selle reservi suurus oleneb sellest, kas erapanga krediidi tehingud on suured või väikesed. Nõnda kullatagavara „vesistub“ teatava osa pangatähtedega, ja mõlemad, kullatagavara ja pangatähtede liiklus, omalt poolt vesistuvad ühe osa erapangakrediitidega. See tähendab seda, et kulla hulk lõppude lõpuks määrab kindlaks üldise raha hulga ja selle kaudu ka üldise hinnataseme ja rahaväärtuse.

Kullatoodangu mõju rahaväärtusele. Äsja on öeldud, et kogu maailma kullatagavara iga-aastane juurdekasv uue toodangu näol on väga väike võrreldes kullatagavara tervikuga. Kuid siiski tuleb rõhutada, et kullatoodangu suurenemine või vähenemine võib aegade kestel esile kutsuda tähelepanuväärseid mõjutusi. Üldiselt toimusid rahaväärtuses 1850.—1913. aasta vahel järgmised muudatused: esiteks hindade tõus alates a. 1850 kuni 1870, seejärel hindade langus kuni 1895 ja lõpuks uus hindade tõus, mis jätkus XX sajandi esimesel aastakümnel. Et leida selle kõikumise põhjusi, peame esiteks konstateerima, et maailma majanduselus toimus XIX sajandil hiigla-areng edu suunas. Suurema osa kaupade toodang kasvas paljude protsentide võrra aastas. Paljud tootmisarvud kahekordistusid ühe inimeea jooksul. Siis oli aga tarvis suurendada ka raha hulka sama kiirusega, oli tarvis saada uusi „härjapõlvlasti“, kes võiksid kanda uusi kohustusi. Kui poleks suudetud muretseda küllaldasel arvul uusi „kandjaid“, siis oleksid vanad pidanud kandma suuremaid koormaid, mis oleks tähendanud kaubahindade langust, sest rohkem kaupu krooni eest tähendab ju vähem kroone kauba eest.

Kuid kullatoodang ei allu samadele seadustele nagu raua- või telliskivitoodang. Pea jääb ta kaupade rohkenemisest maha, pea avastatakse ootamatult uusi kullalademeid, mis loodus on ära peitnud. Nii oli see aastal 1848 Kalifornias, aastal 1851 Austraalias, 1890. aasta paiku Transvaalis, 1900. a. paiku

Aljaskas ja Klondyke'is. Rahvas tormab massiliselt sinna, kullapalavik haarab kõiki, laevad jäetakse tüh-
jalt sadamaisse, linnades antakse kauplused käest. Igaüks püüab võimalikult palju kulda saada. Kulla
hulk maailmas suureneb. Kuid mõne aasta või mõne
aastakümne pärast uued allikad hakkavad kuivama.
Rikkamad leiukohad on tühjaks ammutatud ja kulla-
vool tõmbub jälle kokku.

Sellega olemegi leidnud selgituse XIX sajandi
suurtele hindade kõikumistele. Kalifornia ja Aust-
raalia kullatoodang ületas algul maailma kaubato-
dangu: sellest siis hindade tõus kuni seitsmeküm-
nendate aastateni. Aga vähehaaval jäi kullatoodang
muust toodangust taha: sellest siis hindade langus
kuni 1895. aastani. Transvaali kullalademete avas-
tamise järel kordus uuesti Kalifornia ja Austraalia
lugu. Tagajärjeks oli üldine hinnatõus, „kallis aeg“,
mis täitis inimeste mõtteid maailmasõjaeelsel aasta-
kümnel, ent mis jäi kaugelt varju maailmasõjaaegsele
erakorralisele hinnatõusule.

Pangakrediitide mõju rahaväärtusele. Oleme näi-
nud, et pangaarveil seisvad summad moodustavad
iseliiki raha, mis lastakse liikvele tšekkide väljami-
sega. Me oleme ka näinud, kuidas kuldvaluuta juu-
res on hoolitsetud selle eest, et liikleva raha hulk
ei paisuks üle oma kallaste, vaid püsiks teatavas
suhtes kulla hulgaga. Side kulla hulga ja pankade
krediiditehingute vahel pole siiski kindel, vaid kõi-
kuv ja pangad võivad seda teatavas ulatuses avar-

dada. Tõusuajajärgul, üldise majandusliku optimismi ajal taotsevad pangad suurendada oma krediidiandlust. Ja kui siis suuremate pangaarvetega ettevõtjad omakorda võistlevad turul toorainete ja töö pärast, järgneb sellele peagi hinnatõus. Hinnatõus annab suuremaid kasumeid, äritsemistahe kasvab veelgi ja panku ahvatellakse veelgi suuremale krediidiandmisele. Kuid lõpuks tuleb aeg, mil pankade kassareservid jäävad hädaohtlikult väikesteks nende jooksvate kohustuste suhtes. Arenemist tuleb pidurdada. Kasvikumäära tõstetakse enam või vähem järsku, ja selle tagajärjeks on sageli majanduskriis, s. t. et suur arv ettevõtjaid on jäänud maksujõuetuks. Kriisile järgnevad depressiooni-aastad, mil väheneb krediidiandmine ja pankade kassareservid jäävad ennem suurteks kui väikesteks.

Kui pangad oleksid kasvikumäära õigel ajal tõstnud, siis oleks krediidiandmine jäänud mõistlikesse piiridesse ja hinnatõus oleks jäänud saabumata. Seega näeme, et panga kasvikumääral on haruldaselt suur tähtsus hinnataseme ja samuti ka rahaväärtuse reguleerimisel. Ta on võti avamiseks ja sulgemiseks: nõrk ja järeleandlik kasvukupoliitika vabastab krediidi inflatsiooni ja hindade tõusu vaid, kindel kasvukupoliitika aga, mis mitte liiga hiljaks ei jää kasvikumäära kõrgendamise ja mis õigeaegselt langetab kasvikumäära, on rahaväärtuse stabiliseerimise eelduseks.

Hinnarevolutsioon pärast 1. aug. 1914. Esimene lask Maailmasõjas purustas rusudeks aastasaja kestel vaevarikka töö kaudu üles ehitatud rahvusvahelise kuldvaluuta, ja rahanduses tekkis määratu segadus.

Algul näis olukorda päästvat võimalikult suure kullahulga kogumine keskpankade kassalaegastesse. Lõpetati pangatähtede ümbervahetamine, keelati ära või raskendati kulla väljavedu, ja seda kulda, mis oli eraisikute kätes, püüdis riik iga hinna eest oma kätte saada. Kui kasvavad paberraha hulgad teatava võimaluseni „kaeti“ keskpankade kullaga, siis näis kõik olevat korras. Tegelikult aga polnud kõik korras, sest kuigi kuldkatte suhe rahahulgaga jäi endiseks, toimus siiski liikvel oleva rahahulga tohutu suurenemine võrreldes kaubahulgaga. See omakorda tekitas haruldaselt suure rahaväärtuse languse ja tagajärjena tekkis kohe ennenägematu suur hinnatõus. Kui mitmel maal paberraha liiklus kasvas üle iga piiri, siis hakati tasa kõnelema kuldkattest, et see tegelikult pole mingi kuldkate, vaid mäng arvudega, sest pangatähti kulla vastu ei vahetata.

Vähehaaval hakkasid ka sõdivad riigid välja viima senini nii kõvasti kinnihoitud kulda, et saada erapooletuist maadest veelgi enam ihaldatud kaupu. Selle tagajärjel täitusid erapooletute maade keskpangad kullaga ja nende kaubaturud — äsjasaadud kulla tagatisel väljatud pangatähtedega. Segadusele aitas veel kaasa asjaolu, et sõda tekitas kõikjal kunstliku kõrgkonjunkturi, mida oleks pidanud ohjeldatama kõrgendatud kasvikumääraga. Kuid kasviku-

poliitika oli vääriti korraldatud ja erapankade krediidiandlus suurenes tunduvalt ning omakorda aitas veelgi hindu tõsta.

Kuldvaluuta tõuseb jälle, kuid langeb uuesti. Maailmasõda jättis järele tugevasti langenud kullaväärtuse ja terve rea pabervaluutasid, mille väärtuse vähenemist registreeriti kahe-, kolme-, kümne-, tuhandekordses ja mõnel juhtumil isegi biljonikordses hinnaindeksis! Majandusliku ülesehitustöö tähtsaimaks ülesandeks oli korra loomine rahanduse alal valitsevasse segadusse. Kõige lihtsam ja kohasem näis olevat katsuda uuesti jalule seada rahvusvaheline kuldvaluuta, mis on, kuigi mitte ideaalne, aga igal juhul siiski seni proovitud parim rahaprobleemi lahendus.

Kord oli püüetel edu. 1925. aasta paiku õnnestus paljudel maadel taastada oma vanu kuldvaluutasid, nende hulgas ka Rootsil, kes tegi vastava otsuse juba a. 1924. Teised maad tulid tagasi kuldvaluutale sel teel, et nad vähendasid valuuta kullasisaldavust vastavalt paberraha väärtuse langusele. Mõned riigid jälle andsid välja päris uue kuldraha, mis oli uus niihästi oma nime kui ka kullasisaldavuse poolest.

Kes võis küll uskuda, et nii suurte raskustega püstitatud rahvusvahelise kuldvaluuta käsi võis lühikese ajaga nii halvasti käia? Kes võis aimata, et selle vaearikka töö vili võiks minna kaduma juba mõne vähese aasta pärast? See juhtus, kui Inglis-

maa 1931. aasta septembris loobus kuldvaluutast ja Rootsi, Taani, Norra ja Soome varsti pärast seda järgnesid Inglismaa eeskujule. Juba varem olid maad, nagu Kanada ja Austraalia, pidanud vajalikuks loobuda kuldvaluutast ja üle minna pabervaluutale.

Viiks liiga kaugele, kui siin hakata arutlema küsimust, miks seda tehti. See depressioon, mis 1929. aastal algas Põhja-Ameerika Ühendriiges ja levis hiljem tervele maailmamajandusele, on mitmesuguste majanduslikkude ja poliitiliste nähtuste tagajärjeks, mis on selleks liiga keerulised, et neid ühenduses käesolevaga arutusele võtta. Öeldagu ainult niipalju, et suur hinnalangus aastail 1930 ja 1931 ei sobi hästi ühte ülaltoodud rahateooriaga. On vaevalt võimalik väita, et uus hinnalangus johtus kulla vähesusest, väärast diskontopoliitikast või muust sellisest. Näib, nagu oleks hinnatase teatavil eeldusil iseenesest suundunud ühes või teises sihis. Usutakse, et hinnad peavad langema, ja seepärast nad langevadki. Oodatakse uut konjunktuari halvenemist, ja seepärast konjunktur halvenebki. Selle tagajärjeks on jätkuv hinnalangus. Tulevikukartus, usaldamatus ja lootusetus on tunded, mis vaevalt lasevad end mahutada mingisse rahateooria valemisse.

On kindlasti väga kahju, et kuldvaluuta ei kaitse niisuguse hinnalanguse vastu, kuid veel vähem võib usaldada pabervaluutat. Viimane võib sobida milleks tahes, kui mängus on lootused tulevaks hinnatõusuks või kartused tulevaks hinnalanguseks. On

ka põhjust uskumiseks, et maad, mis 1931. aastal loobusid kuldvaluutast, püüavad sellele tagasi tulla. Vahest võimaldub kord asendada seda millegi paremaga. Tänapäeva kuldvaluuta nõuab, et keskpankade keldritesse paigutataks määratud hulgad kulda, ja selles peitub vastuvaidlematult mingisugune ebamajanduslikkus nende tootmisjõudude suhtes, mida kasutatakse selleks, et kaevata maa seest välja uut kulda. On veetlev mõtiskleda teissugusest ning paremast rahvusvahelise rahanduse organisatsioonist, aga kuldvaluuta uus kriis pole meid tõelikult toonud probleemi lahendusele lähemale.

Üheteistkümmes peatükk.

VEKSLIKURSID.

Kuldvaluuta puhul on väärtusemõõtjaks 1 kg kulda, kuid 1 kg kulda münditakse eri maades eri kujul, mille tõttu tekivadki „kullapariteedid“. Rootsis, Inglismaal, Saksamaal, Šveitsis, Venemaal, P.-Am. Ühendriikides ja paljudes teistes maades kehtis enne Maaailmasõda kuldvaluuta. See tähendab, et nad tarvitasid väärtusemõõtjana 1 kg kulda. Sellega pole aga öeldud, et maksevahenditena tarvitati kilogrammiraskusi kullatükke. 1 kg kulda münditi kergesti käsitsetavaiks kuldmüntideks. Rootsis 248-ks kümnekrooniseks, Saksamaal 279-ks kümne margaseks, Prantsusmaal 344,4-ks kümnefrangiseks jne. Sellest järeldub, et 2480 kr. sisaldas täpselt sama palju kulda kui 2790 riigimarka või 3444 franki. Arvutuse abil leiame, et 100 riigimarka vastas 88,89 kroonile ja 100 franki 72 kroonile. Need arvud esinesid „kullapariteedi“ ehk „pariteedikursi“ nime all, ja eespool väljendatust arusaamiseks tarvitseb ainult teada, et „pariteet“ tähendab võrdsust. Alljärgnev

tabel näitab kullaparityeti veel paari kuldvaluuta kohta:

1 naelsterling (London)	kr. 18.16
100 riigimarka (Berliin)	kr. 88.89
100 Šveitsi franki	kr. 72.—
1 dollar (New York)	kr. 3.73

Kuldvaluuta puhul moodustavad kullaparityetid silla eri valuutade vahel. Kui mul on teatav hulk Rootsi kuldmünste, siis võin ma otsekohe tasuda inglasest võlausaldajale oma võla. On ainult tarvis saata Rootsi kuld Inglismaale ja lasta see ümber lüüa Inglise müntideks. See ei tähenda veel seda, et Rootsi krooni ja Inglise naelsterlingi vahetuskurss oleks alati kooskõlas kullaparityediga. Kooskõla kummagi rahaliigi vahel on tõeliselt keerulisem. Et õppida teostama eri mündisortide arvustust, peame teadma, kuidas toimub makseliiklus eri maade vahel. See, mida ülalmainitu kohta öeldakse kahes järgnevas lõikes, kehtib eeldusel, et vastavate maade rahandus püsib kulla alusel, kuid muud sellesse puutuvat vaatleme käesoleva peatüki lõpus pabervaluutat käsitledes.

Kulda tarvitatakse maadevaheliste maksete puhul väheses ulatuses; tähtsaimad rahvusvahelised maksevahendid on välismaised vekslid. Kuldvaluuta puhul võidakse teostada makseid kahe maa, näit. Rootsi ja Inglismaa vahel kullas; kuid seega pole veel öeldud, et kuldmündid — või kuldkangid — alatiselt rän-

daksid edasi ja tagasi kahe maa vahel. Tegelikku-
ses ei toimu see nõnda, et Inglise metallisaaduste
importöörid Rootsis saadaksid kulda Inglismaale ja
et Rootsi metsasaaduste importöörid Inglismaal
saadaksid kulda Rootsisse. Neid makseid korralda-
takse palju lihtsamalt. Rootsi metsamaterjali eks-
portöörid võtavad Inglise paberivabrikuist vekslid,
s. o. hangivad endile kirjaliku tõendi oma naelster-
lingi-nõudmiste kohta. Rootsi metallisaaduste im-
portöörid ostavad need nõudekirjad endile ja saa-
davad nad maksevahendina Inglise metallitehastele.
Viimase aktina nõuavad Inglise metallitehased sama
maa metsasaaduste importööridelt kas vekslite väl-
jalunastamist sularahas või vastavaid ülekandeid
pangaarveis. Seega on „maksenelinurk“ lõpetatud.
Raha on liigelnud ainult Inglismaal importööride ja
eksportööride vahel ja Rootsis importööride ja eks-
portööride vahel, kuid mitte Rootsi ja Inglismaa
vahel. Rootsi ja Inglismaa vahel liiguvad, vastas-
sihis kaupadele, kirjalikud nõudedokumendid või
makselubadused. Tratid (vekslid) ja rimessid (mak-
selubadused) moodustavad üheskoos rahvusvahelise
maksevahendi, mis tähendab ühtlasi sama, et kauban-
dus eri maade vahel on toodete vahetus „natuuras“,
s. o. kaupade vahetus kaupade vastu, olgugi et nad
vastastikku on arvestatud teatud hindade järgi rahas.
See kuld, mis esineb väliskaubanduses, on suurelt
osalt äsjatoodetud kuld, lähtunud liikvele kullatoot-
mise maadest ühe või teise keskpanga keldrivõlvide
alla.

Kas arvestus erinevate mündisortide vahel ikka tugineb kullapariteedile? Ei, päris nii lihtsalt rahvusvahelises liiklemises see ikkagi ei lähe; väga sagedasti esineb nähtus, et vekslikursid on kas vähe kõrgemad või madalamad kullapariteedist. Kui meie sissevedu suureneb ja väljavedu väheneb, siis tekib siin puudus välismaistest vekslitest. Seetõttu peavad kõik need, kel on tasuda välismaisi võlgu, võistleva väheste saadaolevate välisvekslite pärast, mille tulemuseks on nende hinnatõus meie rahas, s. o. välismaiste vekslite kursid tõusevad. Aga kas poleks siis parem saata kulda kui maksta välismaiste vekslite eest kõrgemat hinda? Ei, kulla saatmine maksab raha, kulla sisepakkimine nõuab kulusid, välismaale transportimine, kindlustus ja kasvik kulla teeloleku aja eest — see kõik maksab midagi. On tõsi, et kulud ei tõuse ju väga suureks — võib-olla ainult $\frac{1}{2}\%$ või umbes selle ümber, aga suurte saadetiste korral on ka sel oluline tähtsus. Ja niikaua kui on kasutada odavamaid makseviise, pole mingit tarvet kulla saatmiseks. Ja odavamaid makseviise on olemas. Kui Saksa riigimarga kurss tõuseb kr. 88,89-lt kr. 89,20-le, siis langeb Saksamaal noteeritud Rootsi krooni kurss vastaval määral, nimelt 112,50-lt Saksa margalt 112,11-le Saksa margale 100 krooni eest. Saksa pankur mõtleb sellise olundi korral nii: „See kursilangus läheb edaspidi tagasi; minu 1000 Rootsi kroonine veksle müüakse edaspidi suurema riigimargade hulga eest. Seepärast parem hoian vekslit edaspidiseks, selle asemel et see kohe saata Rootsisse

sealses pangas „diskonteerimiseks“. Kui Saksa pankur hoiab vekslit alles, siis tähendab see sedasama, et Rootsi saab teatavaks ajaks maksetähtaja pikenduse. Ülemäärase võla tasumine lükatakse edasi tulevikku ja seega ühtlasi tasakaalustatakse rootslaste nõudmine välismaiste vekslite järele ja Rootsi vekslite pakkumine välismaal. Rootsi vekslidiskonto-määra kõrgendus mõjub samas suunas. Kui Rootsi diskontomäära tõstetakse 6%-le, samal ajal kui see Saksa maal püsib 5%, siis annab Rootsi kolmekuiste trattide ostmine sakslastele võimaluse kasumi saavutamiseks. Diskonto kõrgendus surub alla vekslite praeguse väärtuse; kolmekuise 1000-kroonise veksliväärtus on 5%-se kasvikumäära juures kr. 987,50 ja 6%-se kasvikumäära juures kr. 985.—

Niisiis — see, mis saavutatakse, on ülemäärase võla tasumise edasilükkamine, et võimalduks edaspidi välismaise laenu saamine. Järgmisel korral on võib-olla välismaa see, kes peab laenama, ja niiviisi tasakaalustuvad aja jooksul nõudmised ja võlad. Kuid juhtub ka mõnikord, et pole võimalik reguleerida veksliturssi tavalisel teel ja see tõuseb üha kõrgemale. Aga see tõus ei ulatu kuigi kaugele. Kui ta tõuseb enam kui $\frac{1}{2}\%$ üle kullapariteedi, kuni nn. kullapunktini, siis eelistavad mõned importöörid kulla välismaale saatmist kalliste välismaiste vekslite ostmisele ja sel viisil seatakse peagi jalule tasakaal maksebilansis.

Maksebilanss näitab, missugused on antud hetke nõudmised välismaal meie vastu ja meie nõudmised välismaade vastu. Suurimaiks osadeks Rootsi maksebilansis on nõudmised välismaa vastu väljaveo eest ja võlad välismaale sisseveo eest. Ent kui otsitakse vastavaid kohti Rootsi kaubandusstatistikas, siis leitakse sealt Rootsi võlg välismaadele sisseveokaupadele koos veorahaga, mis tuleb maksta sisseveokaupade eest, sest sisseveokaupade väärtus arvestatakse nimelt kaasaarvatult veorahaga, „cif Rootsi sadam“, nagu seda tähendatakse. Sinna hulka ei arvestata seda, mida Rootsi laevad on teeninud Rootsi kaupade välismaale vedamise eest või mis on teenitud välismaiste sadamate vahelise kaubaveo eest. Nn. kaubandusbilanss, mille ümber keerleb sageli avalik vaidlus, on õieti ebatäiuslik kaubandus- ja veorahabilanss.

Kuid maksebilanss hõlmab peale nõudmiste väljaveo eest, peale võlgade sisseveetud kaupade eest ja peale nõudmiste ja kohustuste kaubavedude eest veel palju muudki. Sinna kuuluvad ka laenud välismaadelt ja laenud välismaadele, kasvikunõudmised, kasvikuvõlad laenudelt, komisjonitasud, välismaiste reisijate väljaminekud välismaal, väljarännanute kingitused kojujäänud omastele ja veel palju muud. Need kaks vaekaussi peavad igal hetkel tasakaalustuma. Neid vahendeid, mis tasakaalustavad maksebilanssi kuldvaluuta kehtimisel, õppisime äsja tundma, need on nimelt krediidioperatsioonid ja häda korral kulla väljavedu.

Rahvusvaheline kuldvaluuta levik ei tähenda veel seda, et 1 kg kullal oleks erinevates maades sama ostujõud. Me oleme näinud, et 1 kg Rootsi kuldmünthe saab muuta 1 kg Inglise või Ameerika kuldmüntideks, mõnikord küll väikese, kõige rohkem $\frac{1}{2}\%$ kahjumiga, mõnikord aga sama suure kasumiga. Aga kui 1 kg Rootsi kuldmünthe võib muuta 1 kg kuldmüntideks igas teises riigis, siis pole sellega veel öeldud, et kullal kõigis maades oleks täpselt sama ostujõud. See kõlab imelikult, sest kui kuld on vabalt liikuv, miks ta siis ei lähe sinna, kus 1 kg kulla vastu antakse suurim hulk kaupa? Jah, teataval määral tungibki kuld ses sihis. Kuid kaubad, mis peavad rändama kulla vahetuseks vastassihis, ei evi nii suurt liikuvust kui kuld. Transpordikulud ja tollid loovad tõkked maade vahele ja need tõkked võivad kaupade voolu teataval määral pidurdada; kuid sellega pidurdatakse ka kulda. On olemas „kalleid“ maid ja „odavaid“ maid. Palju kordi on öeldud, et see, mis Rootsis maksab 1 kr., maksab Ühendriikides 1 dollar, s. o. ligi 4 korda rohkem kulda. Selles väites on teataval määral tõtt, kuigi liialdus on ilmne. Paljud kaubad on New Yorgis või Chikagos hulga kallimad kui Stokholmis või Londonis. Seevastu aga on paljud kaubad New Yorgis ja Chikagos odavamad kui Stokholmis ja Londonis. Kuid väga odavaid kaupu on vähe, kalleid aga palju, seepärast on õigus öelda, et Ameerika hinnatase on kõrgem näiteks Rootsi, Inglise, Prantsuse ja Šveitsi hinnatasemest.

Kuldvaluuta surm — pabervaluuta sünd. Kui Maailmasõda puhkes, purustati kuldvaluuta peagu ainsa hoobiga. Suurema osa maade keskpangad vabastati oma pangatähtede ümbervahetamise kohustusest ja varem või hiljem hakati takistama ka kulla välja-vedu. Kuldvekslikursside süsteem hävis ja koos uute pabervaluutadega astusid jõusse uued vekslikursid. Need olid ekslevad, alatiselt muutuvad vekslikursid, mis langesid või tõusid kuni 50% aastas ja mõnikord mitu protsenti päevas, vekslikursid, mida kunagi polnud võimalik ette arvestada ja mis seejärel muutsid rahvusvahelise kaubanduse suureks hasartmänguks, nagu biljardipartiiks tormis viibival ookeaniaurikul.

Pabervaluutad muutusid endiste kuldvaluutade pärijaiks, sest nad võtsid üle need hinnatasemed, mis olid kehtivusel siis, kui katkes seos kulla ja pangatähtede vahel. Kuid nad valitsesid seda pärandit halvasti. Varsti olid hinnatasemed ülespoole liikumas. Trükipressid lasksid käiku massiliselt uut paberraha ja kaubahinnad tõusid. Kuid raha hulk ja kaubahinnad tõusid ühes maas rohkem kui teises. Venemaal ja Austrias rohkem kui Saksamaal, Saksamaal rohkem kui Prantsusmaal ja Inglismaal. Millist tähendust see evis vekslikursside kujunemisele, seda vaatleme peagi.

Kui ühe maa hinnatase kahekordistub, samal ajal kui hinnatase teistes maades jääb muutumatuks, siis kahekordistuvad ka esimese maa välismaised vekslikursid. Mõelgem kahele maale, kus kummalgi on oma pabervaluuta — ütleme Rootsi ja Inglismaa. Kui Rootsis võib müüa 100-naelsterlingilist pabervaluuta nõudmist Rootsi paberkroonide vastu, siis on see võimalik ainult seepärast, et 100 naelsterlingi eest saab osta Inglismaal teatava hulga kaupa, mida võib tasuvalt importeerida Rootsisse. Pabernaela ostujõud Inglismaal ja paberkrooni ostujõud Rootsis peavad mingil viisil olema sellé määrajaks, mitu krooni antakse ühe naelsterlingi eest, s. t. ta peab otsustama vekslikursi kujunemise Londoni peale. Väga kõrge naelakurss suleks Rootsi sisseveo Inglismaalt, kuid mõjutaks erakordselt Rootsi väljaveo elavnemist Inglismaale. Väga madalal naelakursil oleksid otse vastupidised mõjud. Tasakaalu pole võimalik saavutada enne, kui vekslikurss orienteerub naela ostujõu järgi Inglismaal ja krooni ostujõu järgi Rootsis.

Oletame, et Rootsi hinnatase kahekordistub, kuna Inglise oma jääb muutumatuks. Kuidas on lood siis? Vastus on, et ka naela hind kahekordistub. Muutumatu naelakurss teeks sisseveo Inglismaalt äärmiselt meeldivaks, aga kohutaks inglasi ostmast Rootsi väljaveokaupu, mis on nüüd muutunud endise hinnaga võrreldes kahekordselt kallimaks. Suur sissevedu ja väike väljavedu viiks ühiselt naela hinna kõrgele ja alles seejärel, kui naela

hind on kahekordistunud, on jälle saavutatud tasa-
kaal mõlemate riikide ärisidemeis.

Hästi, kuid ometi pole tõelikkuses tekkivad arvutusprobleemid nii lihtsad. Nagu teame, ei toimu ju hinna tõus ühtlaselt, vaid mõned hinnad sammuvad teistest kaugel ees, kuna teised aeglaselt järgnevad. Järelikult on raske kindlaks määrata seda silmapilku, millal on hinnatase kas kahe- või kolmekordistunud. Kuid siiski üldjoontes esines kindel kooskõla vekslikursside ja tavaliste hinnaindeksite kõikuvuste vahel paberrahaperioodil 1914—1925. Üks juhuslikult valitud näide võib seda tõendada. „Rootsi Majandusajalehe“ hinnaindeksi kohaselt võis tähistada Rootsi hulgimüügihindade taset 1921. aasta septembris arvuga 182, mis näitab 82%-list tõusu võrreldes maailmasõjaeelse ajaga. Kui kaubahinnad oleksid kõigis teistes maades jäänud samale tasemele, kus nad olid 1913. aastal, siis oleks Rootsi pidanud välisvaluutat ostma 82% võrra kõrgema kursiga, järelikult oleks tulnud maksta kr. 6,79 ühe dollari eest ja kr. 131,04 saja frangi eest ja kr. 182.— saja Norra või saja Taani krooni eest. Ent kui arvestatakse seda, et Ameerika hinnatase tõusis 152-le, Inglise 183-le, Prantsuse 333-le, Norra 290-le, Taani 204-le, võrreldes sõjaeelse taseme 100-ga, siis vekslikurss peaks kujunema nii, nagu märgitud alljärgneva tabeli vasemas arvudeveerus:

	Hinnaindeks- arvude abil tu- letatud keskmi- sed kursid sept. 1921 kr.	Tegelikud keskmised kursid sept. 1921 kr.
1 dollar (New York) .	4,62	4,47
1 naelsterling (London) .	18,06	17,15
100 franki (Pariis) . . .	40,32	32,75
100 kr. (Oslo)	62,76	59,75
100 kr. (Kopenhaagen) . .	89,22	81,50

Olgugi, et sellelaadsed arvutused jäävad väga paljudel põhjustel ebakindlaiks, on siiski olemas silmanähtav kooskõla teoreetiliselt väljaarvutatud ja tõeliste, parempoolses veerus näidatud arvude vahel.

Pabervaluuta „alaväärtustus“. Oletame, et Saksa hinnatase oli 1921. aasta septembris umbes kakskümmend korda ja Rootsi hinnatase umbes kaks korda kõrgem eelsõjaaegsest, siis võib näida, nagu vastaks marga kurss kr. 8,89 saja Saksa riigimarga eest hinnatasemete kõikumistele. Kuid 1921. aasta septembris maksti Stokholmis saja riigimarga eest ainult kr. 3,75, niisiis vähem kui pool 8,89-st. Saksa valuuta oli, nagu öeldi, „alaväärtustatud“. Niisugused maad nagu Rootsi, Inglismaa ja Ühendriigid hindasid Saksa marga kaugelt madalamaks, kui seda õigustasid vastastikused hinnatasemete vahekorrad.

Et Saksa raha väärtus välismaadel 1919.—1923. aastal palju rohkem langes kui sisemaal, oli tingitud sellest, et Saksa sisemaine hinnatase ei saanud mahti

kohaneda margakursi allaminekuga. Kahtlus Saksa-
maa võimeis — päästa ennast määratuist majandusli-
kest raskustest levis Saksamaal ja välismail. See
usaldamatus kasvas aja jooksul ikka tugevamaks ja
Saksa riigimarga vekslikursis järgnes üks langus
teisele. Viimane toimus nii kiiresti, et sisemaine
hinnatase ei suutnud kunagi kohaneda margavaluuta
välise väärtusega. Edasi võis märgata, kuidas eks-
porditi Saksa paberraha määratul hulgal Taani, Nor-
rasse, Rootsi, Hollandisse, Ühendriikidesse ja teis-
tesse maadesse. Seda paberraha osteti spekulatsioon-
niks, s. o. lootuses, et selle ostujõud tulevikus tõu-
seb. Kuid Saksa majanduse ja rahanduse kasvav
segadus muutis selle spekulatsiooni järjest ebakind-
lamaks. Kui oleks olnud võimalik kasutada välis-
maale kogunenud Saksa riigimarkade hulka vahen-
dituks Saksa kaupade ostmiseks Saksa sisemaa hin-
dadega, siis oleks muidugi nõudmine Saksa paber-
raha järele kasvanud ja selle tagajärjeks oleks olnud
marga kursi tõus.

„Valuutadumping“. Margavaluuta alaväärtustus,
Saksa väljaveokaubad muutusid välisrahas äärmiselt
odavaks, kuna Saksamaale sisseveetavad kaubad ku-
junesid seevastu äärmiselt kalliks. Seega pole veel
öeldud, nagu oleksid sakslased alati eksporteerinud
oma kaupu odavate sisemaa hindadega, kinkides kogu
„valuutakasumi“ välismaale, kuid Saksa eksportöö-
ridel oli kerge hoida oma kaubahindu täpselt nii
palju madalamal välismaiste võistlejate hindadest, et

Saksa kaubad võisid suure eduga võistelda välis-turgudel.

See ongi see, mida nimetatakse „valuutadumpinguks“. Algul kujuteldi, et valuutadumping andis Saksamaale suuri kasumeid. Kuid see polnud ometi nii. Teatava kauba valmistamiseks kulus Saksamaal peaaegu sama palju töötunde, „masinatunde“ jne. kui teisteski maades. Saksa toodang nõuab peaaegu sama palju ohvreid tootlikelt jõududelt nagu teistegi maade toodang. Kui Saksa rahvamajandus poleks andnud teatavaid eksportpreemiaid igale odava hinnaga eksporditud kaubale, siis Saksa kaubad poleks ka saanud kujuneda äärmuslikult odavaks välisrahas. See oli Saksa rahvamajandus, kes pidi preemiad tasuma, ja nende arve esitati äärmiselt kõrgekskruiitud hindadega impordi näol.

See ei takistanud asjaolu, et Saksa eksport-tööstuste elav tegevus aeg-ajalt kutsus esile nähtuse, mis sarnanes kõrg-konjunktuuriga. Veel vähem võisid teised riigid takistada mõningate oma tootmis-harude raskesse olukorda sattumist Saksa võistluse tõttu. Ja asi ei paranenud sugugi, kui samasugune aparaat pandi käima välismaail suuremal või vähemal määral rikutud valuutadega. Vähehaaval hakkasid heade valuutadega maad vastama „valuutatollidega“. Siis oli valuutadumpingu rõõm kadunud ja mõlemad pooled tundsid kergendust, kui rahandus paljudes maades stabiliseerus ja kui muutuvate vekslikursside asemele astusid kindlad kursid.

Nüüd aga oleme jälle paberraha ajajärgus, ja

valuutadumpingu tendentsid tulevad uuesti nähtavale, seekord just nendes riikides, kes tundsid end omal ajal väga puudutatud olevat Saksa ekspordipoliitikast. Kui naelsterling ja Rootsi kroon 1931. aasta sügisel kaotasid nagu ühel käeviipel 30% oma väärtusest kuldvaluuta suhtes, nagu dollari ja Prantsuse frangi suhtes, siis tähendas see, et Inglise ja Rootsi eksportkaubad muutusid dollaritesse ja frankidesse arvestatult märgatavalt odavamaks. Väga õieti ruttas Prantsusmaa teostama erilisi lisatolle „valuutanõrkadest“ riikidest sisseveetavate kaupade suhtes. Selliselt võivad osad vahetuda siin maailmas. Ja jälle tuli konstateerida, et usaldustvääriv rahandus on rahvusvahelise kaubanduse rahuliku arenemise ja kindla edu põhitingimuseks.

Hetkelised vekslikursi kõikumised. Jääb veel üle öelda mõned sõnad mööduvate vekslikursi kõikumiste kohta, mis esinevad pabervaluuta puhul ja sarnanevad kompassinõela võngetega kahele poole tasakaalujoont. Kui pabervaluuta juures Inglismaal ja Rootsis tõuseb naelsterlingi hind ühel päeval kr. 17,10-lt kr. 17,22-le selleks, et järgmisel päeval jälle langeda kr. 17,22-lt kr. 17,10-le, siis sõltub see välismaiste vekslite pakkumise ajutistest muutustest. Kursimuutus on vajalik nende pakkumise ja nõudmise tasandamiseks. Kursi tõus mõjub kaasa pakkumise suurenemisele ja nõudmise vähenemisele. Kursi langus mõjub vastupidises sihis.

Niikaua kui valitsevad pabervaluutad, on speku-

latsioonidel valuutaturul määratu lai tegevusväli. Mingist poliitilisest kuuldusest piisab, et tuhanded nõudmiste omanikud teatavas valuutas kaotavad osa oma usust selle valuuta tulevikule. Nad paiskavad oma tagavarad turule, ja kurss langeb. Selle kuulujutu ümberlükkamine aga tõstab kursi jälle. Nii kirjutavad pabervaluuta vekslikursid ajalugu. Nad kirjutavad jämedate joontega rahva meeleolu, poliitiliste võitude ja poliitiliste kaotuste ajalugu.

Kaheteistkümnes peatükk.

KONJUNKTUURI KÕIKUMISED.

Kas konjunktuuri kõikumised on tööstusliku ajastu uuduseks? Igaüks teab, mida mõeldakse konjunktuuri kõikumiste all. Ärielu liigub nagu tõus ja mõõn. Headele aastatele järgnevad halvad niisama kindlalt, nagu mõõn järgneb tõusule. Kuivõrd tõi on väide, et inimene, nagu mõned tõendavad, muutuvat seitsme aasta kestel hoopis teiseks olevuseks, see ei puutu asjasse; kindel aga on, et majanduselu seitsme aasta või ka vähe pikema ajavahemiku vältel läbi teeb arengu, mis koosneb algavast tõusust, kõrgkonjunktuurist, kriisist ja depressioonist ehk surutusest.

Sellised „konjunktuuritsüklid“ järgnesid üksteisele XIX sajandil ja XX sajandi esimesel kolmeteistkümnel aastal. Iga seitsme kuni kümne aasta järel pöördus ratas. Seevastu pole meil teada, kas ka varem aegadel esines midagi vastavat meie konjunktuuritsüklitele. Mõned arvavad, et konjunktuuri kõikumisi võib jälgida sajandeid tagasi. Teiste arvamuste järgi on nad aga moodsa tööstuse arene-

mise tulemus. Kel on õigus? Pole kerge võrrelda uut ja möödunut. Juba Shakespeare ütles:

„Inimeste äritsemises on tõusujärk,
mis õieti kasutatuna võib anda rikkust.“

Need XVII sajandi algult pärit sõnad kõnelevad täiesti moodsas vaimus tõusust ja mõõnast kui konjunktuuri kõikumiste sümbolist. See on kehtiv ka rootsi vanasõna kohta, mis ütleb, et „kui raua hind tõuseb, siis tõuseb ka leivajahu hind“. Üldine hinnatõus on kõrgkonjunktuuri tunnus, ja sageli on just raua ja terase hind see, mis sammub kõige ees.

Seega on siis võimalik, et konjunktuuri kõikumised on juba vanad nähtused. Kuid teada ja kindel on, et nad kujunesid täielikult välja alles nüüdisaja industrialiseeritud maailmamajanduses.

Konjunktuuritsüklike pikkus. Kõnelesime äsja seitsmest aastast või vähe pikemast perioodist kui konjunktuuritsükli kestusest, kuid siiski esineb ka juhtumeid, et on möödunud üksteist kui ka kaks-teist aastat, enne kui ringe lõppes. Aastal 1871 algas rahvusvaheline tõusuperiood, mis lõppes 1873. aasta kriisiga, ja tõi tagajärjena viieaastase depressiooniperioodi. Alates a. 1880 algas jälle tõus, kuid 1882. aasta kriis tõi järsu languse. Aastal 1889 järgnes uus kõrgkonjunktuur, mis katkes 1890. a. kriisiga ja millele järgnes viis või kuus depressiooniaastat. A. 1897—1899 oli uus tõus, 1900 kriis, 1901—1904 surutus, depressioon. Siis järgnes 1905.—1907.

a. tugev kõrgkonjunktuur, mida vanemad põlved veel nüüdki mäletavad, nagu mäletavad ka Ühendriikides alguse saanud ja 1907. aasta sügisel saabunud kriisi. Mõneaastane depressioon möödus, ja ärielu hiilgas jälle. Aastaid 1911 ja 1912 iseloomustas hea ärimeeleolu, mis ei läinud liiga kaugele ega laskunud ka erakordseisse spekulatsioonesse. Seetõttu esines ka suuremate vapustusteta üleminek 1913. aasta kahvatusse konjunktuumi, mis jätkus ka 1914. aasta esimesel poolel. Siis puhkes Maailmasõda.

Siin mainitud aastaarvudest saame pildi konjunktuuritsükleist, mis vältavad kuuest kuni 10 või 11 aastani. Hõlpsam on arvutada vahet kriisiaastate vahel. Siiski tuleb mees pidada, et mitte kriis, vaid depressioon on konjunktuuritsükli viimane lüli. Mida tugevam on kõrgkonjunktuur, seda ägedam on kriis ja seda raskem on depressioon!

Tõus ja kõrgkonjunktuur. Tõus algab väikeselt ja peaaegu märkamatu. Ärielu laad muutub püsivamaks, meeleolu paremaks. Depressioonaja kitsendused kaotatakse üksteise järel. Tekstiilvabrikul on rohkem tööd. Sulatusahjude tuli süüdatakse uuesti. Metsatööstus muutub normaalseks.

Siis järgneb rea hinnanoteeringute ülespooleliikumine. Ettevõtjate kasumid suurenevad. Mõnel pool hakatakse mõtlema tootmise laiendamisele ja selleks otsima pangakrediidi abi. Pangakrediitide

ja panga maksevahendite rohkenemine tähendab suuremat nõudmist toorainete ja töö järele. Toorainete hinnad ja töötasud tõusevad, neile järgnevad elatusvahendite hinnad ja üürid. Maaelanikud, olles meelitatud kõrgendatud töötasudest, kolivad linnadesse ja sellest tingituna kiireneb ehitustegevus.

Konjunktuuriratas veereb edasi. Siin ja seal tekib uusi aktsiaseltse ja uued aktsiakapitali voolud tungivad esile. Tööstuse tootmisvõimet rakendatakse järjest suuremal määral, tellimusi sajab külluses, eriti aga ettevõttele, kus valmistatakse rauda, masinaid, tööriistu, ehitusmaterjali, sest suur hulk uusi ettevõtteid neelab kõik, mis neil aladel toodetakse.

Lõpuks peavad pangad mõtlema laenude alatise kasvu lõpetamisele. Nad on ju sunnitud hoidma teatava suhte kassareservide ja jooksvate kohustuste vahel, sest muidu võib juhtuda, et hoiusummade omanikud tulevad kõik korraga tormates pankka, aetud kartusest, et nende nõudmisi ei suudeta rahuldada. Mõned aimavad juba ette ähvardavat hädaohtu, teised aga muudavad spekulatsiooniks ülispekulatsiooniks. Tekivad päris ehtsad pettus-ettevõtete projektid. Kergeusklik ja kasuhimuline publik ohverdab oma hoiusummad ka kõige ebakindlamaks ettevõtteks. Juhtub, et aktsiaseltsi asutaja ainus mure on leida oma ettevõttele sobiv nimi ja kohane siht. Kapitalihankimise küsimus ei tekita aga mingisuguseid muresid. Kui pettuse ajajärk on juba hoos, siis on väga lihtne asutada aktsiaseltsi isegi päikese-

plekkide kõrvaldamiseks; kui ettevõtte on õnnelikult asutatud, siis võivad aktsiate omanikud varsti saada teate, et kogu aktsiakapital on kulunud „administratsiooni- ja katsetuskuludeks“!

Kriis. Lõpuks on pankade võimalused edasiseks krediidiandmiseks puritud ja uut krediiti pole enam saada. Pangad kaitsevad endid ettevõtjate tormilise krediidinõudluse vastu kasviku kõrgendustega ja krediidi piiramisega. Paljud ettevõtjad, kes on alanud ehitustöid, ei jõua neid lõpule viia. Need, kes on arvestanud krediidivõimalusi, jäävad neist ilma. Siis algab torm; iga võlausaldaja läheb oma võlgniku kallale. Kõigi usaldus kõigi vastu asendub kõigi usaldamatusega kõigi vastu, ja kogu suur krediidiehitus lööb kõikuma.

Kõige halvem torm, nimelt kriis, ei viivita enam väga kaua — vahest ainult nädala, mõningad nädalad või kuu. See ilmneb suurtes maksujõuetustes, mis on sissejuhatuseks väiksemate pankrottide pikale reale. Sageli langeb esimene hoop ühele või teisele suurpangale, kes oli liiga tugevasti kaasa aidanud spekulatsioonile.

Depressioon. Võib ka juhtuda, et hea konjunkturi ajajärk muutub depressiooniks (surutuseks) õige märkamatult. Siis jääb kriis ära, krediidiehitus ei kannata kuigi suurt vapustust. Nagu nägime, võis 1912. aasta kõrgkonjunktuur kaduda mingi kriisita.

Seejärel kui pöördepunkt on möödunud, kas kriisiga või ilma, algab depressioon ehk surutus.

Sulatusahjude tuled kustutatakse, raua- ja masinatehased piiravad tegevust. Laevad jäetakse sadamasse või nad lastakse sõitu väikese laadungiga. Ehitustegevus kahaneb. Tööstuse tegevuse vähenemisele järgneb töötus. Julgusetus laskub raskelt majanduselule. Kaubahinnad langevad. Pangad pakuvad asjatult oma krediiti, langetatud kasvikumäärad ei meelita enam. Uutest aktsiaseltsidest ei tahta enam midagi kuulda. Uuesti kogunevad säästusummad mahutatakse kindlakasvikulistesse väärt-paberitesse ja pankadesse hoiusummadena.

Konjunktuari kõikumiste tugevust ei tohi siiski ülehinnata. Meie, inimesed, näeme headel aegadel kõike heledas, halbadel aegadel aga kõike tumedas valguses. Seepärast ka kaldume ülehindama konjunktuari kõikumiste mõju majanduselule. On tõsi, et kõrgkonjunktuurid paiskuvad esile võimsate lainetena, mis jätavad enese järele depressiooni laineteorge; kuid lainete ja laineteorgude all peituvad suured sügavikud, mis jäävad küllaltki puutumatuks pinnal käärivast rahutusest. On tõsi, et halvad ajad toovad kaasa vähendatud toodangu, kuid see vähenemine puudutab peamiselt raua, terase ja masinate toodangut ja samuti ehitustegevust; põllumajandus jätkab töötamist endise hooga. Et halvad ajad toovad kaasa pankrottide arvu tugeva tõusu, on ka tõsi, kuid need ettevõtted, mis kriisi või depressiooni ajal laostuvad, moodustavad ainult väikese osa kogu rahvamajanduses olemasolevate ettevõtete hulgast.

See, mis siinkohal on öeldud, ei käi siiski Maailmasõjale järgnenud depressiooni kohta ega ka depressiooni kohta, mis algas Ühendriikides aastal 1929 ja mis hiljem levis kõigile maailma maadele. Need mõlemad depressioonid on olnud sügavamad kui kõik varasemad ja nad on puudutanud veekihte kuni põhjani. Kuid sellest lähemalt peatüki lõpus.

Loetlematu hulk katseid konjunktuari kõikumiste selgitamiseks. Konjunktuari kõikumiste probleem on meelitanud esile loetlematu hulga selgituskatseid. Perioodilistel muutustel on eriline mõju meie fantaasia üle, olgu need siis ilmastiku või konjunktuari muutused. Sealjuures on paljud konjunktuari kõikumiste selgituskatsed ainult mõningate vähete põhimõtete teisendid. Nende tähtsamate põhimõtetega tutvume allpool, jättes kõrvale suure teisedite hulga.

Üldise ületoodangu tont. XIX sajandi varemate kriiside puhul juhiti tähelepanu nähtusele, et kriisi kõige raskemas staadiumis ja depressiooni algul kuhjusid suured kaubahulgad ladudesse ja seega vee-retasid takistuse uuele toodangule. „Ületoodangut“ tähistati kui konjunktuari muutuse põhjust — ettevõtjad olid tootnud liiga palju, kaupade nõudmine ei vastanud pakkumisele ja seepärast ei saanud ettevõtjad enam katta oma tootmiskulusid.

Selline käsitus on siiski väga abitu. Rahvamajanduslikust seisukohast vaadates ei saa ju esineda k i i k i kaupu liiga palju. Kui kõik inimesed

valmistavad kaupu ülekülluses, siis peaks ju igaüks võima vahetada oma üleküllust teiste ülekülluse vastu! Kui tekib mingi üldine ületoodang, siis on see küll rohkem majandusliku kriisi tagajärg kui selle põhjus. Kui ettevõtjad kaotavad usu tulevikku, siis hakkavad nad kokku tõmbama tellimusi ja vähendama oma tööjõude. Siis kuhjuvad kõikjal müümata jäänud kaupade hulgad, kuna aga alles äsja, kõrgkonjunkturi viimasel hetkel müüdi kõike veel heade hindadega.

Võib-olla on viimane väide liiga julge. Mõõname, et kõrgkonjunkturi tihti iseloomustab ületoodang teatavais üksikuis tööstusharudes. Mõned tööstused hakkavad endid laiendama, ehitavad uusi hooneid ja lasevad nii suurel hulgal uusi masinaid toota, et muu toodang osutub suhteliselt väikeseks. Nõnda kaob tasakaal, ja alles kriisi ning depressiooni järel läheb toodang jälle õigeisse rööpasse. Kuid see ühekülgne ületoodang on midagi muud kui arvatav üldine ületoodang, ja mainitud tähelepanekud kuuluvad pigem küll konjunkturi kõikumiste kirjeldusse, aga mitte selle põhjuste selgitamisse.

Korduvalt on katsetatud konjunkturi kõikumisi selgitada looduslike viljasaagihulkade kõikumistega. Kui konjunktuuritsüklid järgnevad üksteisele nüüsguse korrapärasusega, et see meenutab astronoomilisi nähtusi, mis siis jääbki muud üle, kui otsida selle põhjusi looduses? Füüsikud on näidanud, et

päikese kiirgamine teeb läbi perioodilisi muutusi — kas ei võida siis mõelda, et need muutused mõjutavad viljasaake ja et majanduselus saagihulga vahelduvus annab tõuke heade ja halbade aegade tekkimiseks?

On õigus asuda kahtlevale seisukohale selle selgituse suhtes. Paljud uurijad on asetanud päikeseplekkide kurve lõikuse kurvide ja üldiste tööstuslike konjunktuurikurvide kõrvale ja usuvad siis võivat tõendada nende liikuvuste kooskõla. Teiste arvamuse järgi aga ei anna käesolevas küsimuses statistilised võrdlused mingit kindlat tõendust. Peame ka märkima, et füüsikute arvestused päikeseenergia perioodilise vahelduse kohta aeg-ajalt muutuvad. Kuid see ei sega kõne all oleva konjunkturi-teooria eestvõitlejaid: nad avastavad peagi uusi perioode saagi ja konjunkturi kurves.

Rahandus ja konjunkturi kõikumised. Kui hinnatase on juba alanud ülespoole liikumist, siis jätkub see meeleldi samas suunas. Kui ettevõtjad hakkavad arvestama kasvavat hinnatõusu, siis meelitab see neid tootmise suurendamisele ja ikka suuremale ja suuremale krediidihankimisele. On vaja tugevat kasvikumäära kõrgendamist, et peatada hinnatõusu veerevat kivi.

Kas meil siin lõpuks polegi kõlvuline konjunkturi kõikumiste selgitus? Siin tuleb vastata „ei’ga“, sest ka siin on tegemist konjunkturi kõikumiste kirjeldusega, aga mitte selgitusega. Miks üldse te-

kib hinnatõus? Mõõname, et kivi veeremine on õieti kirjeldatud — aga mis on kivi veerema hakkamise põhjus?

Võiks ju otsida põhjust ka kullatoodangu kõikumistes. Võib-olla oli XIX sajandi tõusuperioodide sissejuhatuseks kullatoodangu suurenemine, mis andis tõuke hinnatõusuks?

Kuid vaevalt satume nii õigeile jälgedele. Et loodus oleks igal seitsmendal või kümnendal või üheteistkümnendal aastal kulda otsivaile inimestele vastutulelikum, näib olevat võimatu. Seevastu on aga mõeldav, et kullatoodangu pikad tõusu- ja mõõnaperioodid mõjutavad üldist kaubatoodangut. Mõeldagu vaid kõrgtõusuperioodidele pärast kullaleide Kalifornias a. 1848 ja Austraalias a. 1851, sellele järgnevale mõõnaajale kuni a. 1895 ja uuele tõusule a. 1895—1913 pärast Transvaali kullaväljade avastamist. Ka aeglane hinnatõus elustab ettevõtlust ja samuti koormab ka aeglane hinnalangus majanduselu. Seepärast on mõeldav, et kullatoodangu kõikumised kutsuvad esile teatavad pikad konjunktuurlained, mille harjadel tungivad esile lühemad lained, tavalised konjunktuuri kõikumised. Nõnda tuleb ikkagi leida see jõud, mis tekitab need lühemad lained.

Teised selgituskatsed. Puudutame siin veel kahte konjunktuuri kõikumiste selgituskatset, kuid ärgu arvatagu, et needki on midagi muud kui ainult arva-

mused ja oletused, milliseid praegu ei saa tõendada ega ka ümber lükata.

Üks neist kahest oletusest lähtub seisukohast, et konjunkturi kõikumisi kutsuvad esile tehnilised leiutised. Tähtsad leiutised ei saja majanduselule sama hooga. Võib-olla tehakse ainult üks säärane leiutis terve aastakümne kestel, ja selle kasutamise ajal võib kõrgkonjunktur mitu korda elada ja surra.

See selgitus näib sobivat tolle konjunkturitsükli kohta, mis kulmineerus 1900. aasta kriisi ajal. See oli ju XIX sajandi viimaseil aastail, kui elektritööstus algas oma võidukäiku. Kuid millised tehnilised edusammud mõjutasid eelmisi ja hilisemaid konjunkturitsükleid? Sellele küsimusele on vaevalt võimalik vastata ja seetõttu osutub see selgituskatse mittetäielikuks.

Jääb veel järele oletus, et konjunkturi kõikumiste põhjustajaks on inimeste eneste hingeelu. Kultuurinimesele on saanud harjumuseks töötada kuus päeva ja puhata seitsmendal. Võib-olla ehk ongi tema loomumaduseks pingutada oma jõude kuus aastat, et seitsmendal järele anda? Et meil, inimestel, on kalduvus kõikuda usalduse ja usaldamatuse vahel, jõudude arenemise ja jõudude nõrgenemise vahel, see on ju tõsi. Kuid kas me siis sellega oleme leidnud ka viimase põhjuse, miks majanduselu liigub tõusu ja languse tsükleis?

Teaduse praeguse seisundi juures ei saa küsi-

must eitada ega ka jaatada. Me peame siin piirduma küsimuse püstitamisega ja jätma vastamise tuleviku hooleks.

Hoolika kasvikipoliitikaga on võimalik summutada konjunktuuri kõikumisi. Millised ka ei oleks konjunktuuri kõikumiste põhjused, ikka võib arukas konjunktuuripoliitika teatava määrani kõrvaldada või vähemalt pehmenada konjunktuuri kõikumiste kahjulikke kaasnähtusi. Nagu väideti rahandust käsitlevas peatükis, on keskpankadel kasvikumäära näol hea vahend pangakrediidi reguleerimiseks, millega tõhusalt mõjutatakse mitte üksnes nende eneste, vaid ka erapankade laenutamist. Kui nüüd pangad mõistaksid kõrgendada kasvikumäära, enne kui algab suur jaht pangakrediitide järele, siis võiks krediidiandmist ja sellega kaasuvat hinnatõusu hoida mõistlikkuse piirides. Kuid pangad tahavad harva kaasa aidata alanud tõusu hoidmiseks mõistlikes piirides. Nad arvavad, et see tähendaks „nälgimist“ niihästi siis, kui on olemas midagi, kui ka siis, kui pole midagi.

Vastupidiselt peaks depressiooniaegne kasvikipoliitika olema nii pehme kui vähegi võimalik. Kõrge kasv ja langevad kaubahinnad tunduvad ettevõtjatele raskete kividenä. Madal kasvikumäär võimaldaks aga paljudel ettevõtjail valmistada kaupu ladudesse ja depressiooniaegset tööpuudust teataval määral pehmenada.

Maailmasõjaaegne kõrgkonjunktuur sellele järgnenud kohutava depressiooniga laseb end vaevalt mahutada tavaliste konjunktuuritsüklite hulka. 1914.—1920. a. „kõrgkonjunktuur“ langeb välja tavaliste konjunktuuritsüklite raamist. See ilmneb juba sellest, et ta tegi järsu hüppe 1913.—14. a. madalkonjunktuurist, mis inimliku arvestuse järgi oleks pidanud veel kestma aasta või paar. On kindel, et maailmasõjaaegne kõrgkonjunktuur oli kõige erandlikum, mida maailm oli kunagi näinud, ja et Maailmasõjale järgnenud depressioon ületas oma tugevuselt kõik eelmised depressioonid. Ainult mõningaile vähestele tuli kasuks sõjakonjunkturi hüvang, mida kandis miljonite inimeste nälg ja puudus. Rahaväärtuse kohutav langus võttis jõukuse võlausaldajailt ja andis selle võlgnikele. Sõdivate poolte haruldaselt suured sisseostud kinkisid sõjatööstusele hiiglasuuri kasumeid. Uued ettevõtted, uued tööstused tõusid kui seened peale vihma. Kuid kogutoodang ja kasulikkude kaupade toodang vähenes kogu aja. See vähenes seepärast, et sõdurid kisti ära tootliku töö juurest, et rahvusvaheline kaubandus oli halvatud, et ära jäid reaalkapitali ja laokaupade uuenemine.

Aastal 1920 tuli vastulöök. Kaubahinnad hakkasid langema. Nad langesid kohutavamalt kui kunagi varem, langesdes kuni 50% üheainsa aasta jooksul! Saabus depressioon, mille sarnast varem ei olnud nähtud.

Ettevaatlik konjunkturi reguleerimine — uus depressioon. Peale seda kui suur hinnalangus oli jõudnud lõpule, saabus uuesti tõusuajajärk. See algas õige kiiresti P.-Am. Ühendriikides ajal, mil Euroopa toodang alles aeglaselt ja kahtlevalt hakkas toibuma. P.-Am. Ühendriikides võidi uue julgusega peale hakata, samal ajal kui Euroopas loodeti valmis saada Maaailmasõja hävitustöö kõrvaldamisega. Hiilgavat kõrgkonjunkturi, mis 1928. ja 1929. aastal iseloomustas Ameerika majanduselu, ei märgatud aga kuigi palju Atlandi siinpoolisel küljel, kuigi mitmes Euroopa maas olid head ajad.

Saatus oli igal juhul otsustanud niihästi selle, et Ameerika kõrgkonjunktur pidi lõppema raske kriisiga, kui ka selle, et Euroopa pidi saama oma küllaldase osa kriisist ja depressioonist, sellest hoolimata, et tal polnud võimalust kaasa teha mingit kõrgkonjunkturi. Mõni aeg enne kriisi tundus, nagu õnnestuks P.-Am. Ühendriikide keskpankade juhtidel teostada oma kavatsust — hoida Ameerika konjunkturikõvera kõikumisi võimalikult kitsastes piirides. Säärast kavatsust hakati teostama peale 1921. aasta kohutavat depressiooni, ja igäiks meist andus vähesel määral usule, et sellega pöörati uus lehekülg konjunkturide ajaloos ja et mõiste „konjunktur“ puhtal kujul oli muutumas üleliigseks. Kuid 1929. aasta börsikriis P.-Am. Ühendriikides ja kõik, mis sellele järgnes, kõneles selle poolt, et väljend „konjunktur“ tuleb siiski säilitada sõnastikus.

Vaevalt on võimalik kirjeldada mõningate väheste sõnadega uue konjunktuuriliikumise esinemist ja senist käiku; iga katse ennustada, millises järjekorras tuleks raskusi võita, on juba ette ebaõnnestunud. Tähelepanuväärsem kui midagi muud on asjaolu, et sel korral tabasid põllumajandust sama suured raskused kui tööstust. Tavaliselt käib ju põllumajanduse konjunktuur oma ja tööstuse konjunktuur oma rada ja kõneldes konjunktuuri kõikumisest mõeldakse selle all harilikult ikkagi viimast. Kuid kibedam kõigest on, et rahvusvaheline depressioon teravneb ja laieneb väga suurel määral rahvastevahelise usaldamatuse, vastastikuse arusaamise ja koostöö puudumise tõttu. Kui üldise ületoodangu teoorias on midagi õiget, siis ei saa ometi head tahet arvata nende kaupade hulka, mille ületoodangust on juttu. Kui ei suudeta saavutada rohkem head tahet ja ausust rahvusvahelisse poliitikasse, siis on maailma majanduselu sunnitud jääma edaspidigi kiratsema.

Kolmeteistkümnes peatükk.

RAHVASTIKUKÜSIMUS.

„Küll vilja jätkub, kui aga maad on.“

Vaese talumehe sõnad Tolstoi näidendis „Hariduse vili“.

Rahvastikuprobleemi asend rahvamajandusteaduses. Sissejuhatavas peatükis rõhutati, et rahvamajandusteaduse ülesandeks on vastata küsimusele: „kuidas saada olemasolevate tootmisvahenditega võimalikult suuremat tooki?“ Me arvestasime seal kindlat rahvaarvu, kindlat loodusvarade hulka, kindlat reaalkapitali hulka ja kindlat tootmistehnikat. Kuidas paremini kasutada olemasolevaid tootmisvahendeid — see oli probleem, mida vaatlesime kaheteistkümne peatüki kestel.

Nüüd on võimalik astuda samm edasi. Kõikvõimsam valitseja, aeg, muudab suuremat osa tootmisvahendeid. Elav tootmistegur, rahvastik, muutub. Inimkonnal on loomupärane kalduvus kasvada, suurendada oma arvu ja täita maad. Ka teine tootmistegur, kapital, kasvab enamalt jaolt kestvalt, sest säästmistung ja uue reaalkapitali moodustamise tarve on meis, inimestes, õige tugevasti juurdunud.

Ka oleme meie, nüüdisaja lapsed, harjunud tehnika ja organisatsiooni suhtes arvestama alatiselt toimuvat arengut. Kuid esmajärgulise tähtsusega tootmistegur, loodusvarad, ei kasva vastavalt aegade muutumisega. Põhimiku positsioon majanduselus muutub ainult sel määral, millisel määral laieneb inimeste kolonisatsioon ja asub kasutama puutumata loodusvarasid. Põhimikku ei saa suurendada, loodusvarade hulk on piiratud, kuna aga meie planeedil elutsevate inimeste arv pole seda mitte.

Niisiis kerkib rahvamajandusteaduses esile uus probleem: loodusvarade suurus on teada, on teada inimeste soov moodustada alatiselt uut kapitali, on teada inimeste võime avastada kõikjal uusi tehnilisi edusamme — kuidas neil tingimustel leida kõige paremini sobivat rahvastiku suurust.

See ongi küsimus, mida nimetatakse „rahvastikuprobleemiks“. Lihtsamalt võib seda formuleerida järgmisel kujul: kui palju külalisi mahub rahvamajanduse laua ümber, ilma et see kõigile kitsaks jääks? Kui suur rahvastik peaks olema sellisel maal nagu näit. Rootsi? Kui suur lastearv perekonnas peaks olema soovitatav rahvamajanduslikust seisukohast?

Loomade arvu kasvamisele paneb loodus piiri — see on näljasurma piir. Loodus pani kehtima valju seaduse, kui ta kujundas elusolendite paljunemise võime nii suureks, et iga elusolendi liik võiks täita lühikese ajaga terve maailma, kui ainult oleks või-

malik saada küllaldaselt toitu. Kuna aga elatusvahendeid on võimalik hankida ainult piiratud hulgal, siis peab osutuma loomaliikide juurdekasvu regulaatoriks näljasurm. Põhimik ja toiduotsimine on ainsad „tootmistegurid“, mida tunnevad loomad. Kui maad ei jätku, kui karjamaid ja jahialasid on vähe, siis pole mingit pääsu näljasurmast.

Loodusrahvaste olund pole tunduvalt parem loomade omast. Võitluses olemasolu eest võivad loodusrahvad arvestada oma reaalkapitali ja inimesliku tehnika abi. Kuid nende reaalkapitali varud pole kuigi suured ja nende vilets tehnika ei suuda ka kuigi suurel määral toodangut tõsta! Seepärast aluvad loodusrahvad nagu loomadki nälja valjule seadusele. Kui elatusvahendid otsa lõpevad, siis võib juhtuda, et terved sugukonnad kaovad maakeralt. Kui aga elatusvahendite hulk suureneb, siis nõuab paljunemistung jälle oma õigust ja peagi ollakse uuesti näljasurma piiril.

Väljarändamine ja geograafilised avastused. Üle-rahvastumise hädaohtu võib vältida seni, kuni üleliigsed võivad välja rännata uutele maa-aladele, koh- tadesse, kus on veel olemas kasutamata põhimikku. Ka loomad võivad välja rännata, kuid vaevalt leidub inimese kõrval teist elusolendit, kes temaga võiks võistelda oskuses elada ja end toita kõige mitmekesi- semais tingimustes. Inimesele pole 40 kraadi sooja veel liiga soe ega 40 kraadi külma liiga külm. Läbi Aafrika liivakõrbede, üle Aasia steppide, läbi troo-

pika soode ja läbi arktiliste maa-alade pika talvepimeduse — igale poole tungib inimene, kõikjal meelitavad teda loodusvarad, isegi siis, kui nad ka mõnikord on vähesed ja viletsad. Euroopa rahvad pole lasknud end kuskil takistada oma XV sajandil alanud geograafilistel avastusretkedel. Nad on kümnete ja sadade miljonite hingedega asustanud maaalad, kus varemalt end jahindusest ja karjandusest elatas väikesearvuline, peagi väljasurutud rahvas.

Kuid geograafilised avastusreisid pole mitte midagi muud kui jällegi üks suur tõendus sellest, et inimeste elatumisvõimalused lõppude lõpuks reguleeruvad põhimikuvägede ja loodusvarade järgi. „Küll vilja jätkub, kui aga maad on.“ Mingi uus maadeavastus võib rahvastikuküsimuse edasi lükata küll hilisemasse tulevikku, kuid ei saa seda lahendada.

Kapitali juurdekasv on abiks põhimikupuuduse vastu. Inimesel on võimalik asendada osa looduse tegevust reaalkapitaliga, millel ta laseb abistada loodusjõude. Muidugi nõuab kapitali moodustamine ohvreid, kuid kui ohver on juba toodud, siis võib kapital edaspidi asendada osa põhimikku. Kui mingi kaluritesuguvõsa kasvab, siis ei kasva seega ometi kalade hulk meres. Kuid kui iga kalur paneb rohkem nootasid merre, siis võivad nad vähemalt esialgu toita rohkem inimesi. Kui põllumees kaevab vee juhtimiseks kraave, kui ta ohverdab iga vaba tunni kõikisugustele maaparandustöödele, siis on mõeldav, et talu on võimeline toitma veel paari suud, kellele vahest varem poleks jätkunud toitu.

Kuid kapital ei saa pidada võitlust põhimiku ja loodusvarade puuduse vastu lõpmatuseni. Ei saa ju kogu põllumaad kraavidega niisutada. Põldu ei saa ka väetada liiga suure väetisehulgaga — liigne toitesoolade kontsentratsioon surmab taimede kasvõime.

Siia juurde tuleb veel asjaolu, et suuremal osal inimestel ei olegi soovi ohverdada kuigi suurt osa oma sissetulekust kapitali kujundamiseks, pealegi on ju kapitali kujundamine seda raskem, mida rohkem lapsi on perekonnas. Varem või hiljem saavutatakse piir, millest alates kapitali suurenemine ei aita enam tõsta põhimiku tooki ja millest alates kapital pole võimeline inimest abistama võitluses loodusvarade vähesuse vastu. Väideti, et Lääne-Euroopa majanduslik arenemine hakkas pärast a. 1900 läheneda sellele punktile, millest peale polnud võimalik mingi edasiarenemine, sest et kapitali suurenemine ei tasakaalustanud seda põhimiku ja loodusvarade hulga vähenemist iga inimese kohta, mis oli kestva rahvaarvu kasvamise tulemuseks. See põhjustas ka olukorra, et kehalist tööd tegeva klassi olukorra paranemisele, mis toimus XIX sajandi teisel poolel, järgnes XX sajandi esimesel aastakümnel silmanähtav seisak. Ameerika ja Austraalia täitusid üha enam inimestega, kasutamata loodusvarasid polnud enam olemas, uus kapital ei suutnud pika aja peale seda parandada, mida loodusvarad puudu jätsid, ja tehnilised edusammud — jah, tehnilistest ja organisat-

sioonilistest edusammudest ühenduses käesolevaga pole me veel kõnelnud, kuid nüüd on aeg seda teha.

Tehnilised ja organisatsioonilised edusammud abistajaina põhimiku nappuse vastu. Alustades organisatsiooniliste edusammudega, võime öelda, et arenenud tööjaotus on mõjuvaks vahendiks toodangu tõstmisel. Ja rahvaarvu suurenemine loob võimaluse tööjaotuse paremaks teostamiseks. Asetage üksik mees rikkalikkude loodusvaradega varustatud saarele, ja ta võib seal ainult ära elada; asetage sinna aga terve asundus, siis tööjaotus suurendab tunduvalt üksiku igapäevast tooki. Kuid asetage sinna elama veelgi rohkem inimesi, siis varem või hiljem tuleb tund, mil tööjaotuse suurendamine ei tasakaalusta enam loodusvarade hulga vähenemist iga üksiku inimese kohta.

Teiseks vaatleme nüüd tehnilisi edusamme. See oli esijoones tehnika edu, mis võimaldas XIX sajandil rahvaarvu erakordse suurenemise ja võimaldas peale selle veel üldise elatustaseme paranemise. Aastal 1800 oli Euroopas 200 miljonit elanikku, aastal 1900 oli neid 400 miljonit. Seda erakordset inimeste juurdekasvu ei oleks olnud võimalik elatada, kui XIX sajandil poleks tehtud haruldasi tehnilisi edusamme, millest lühidalt oli juttu tehnikat ja organisatsiooni käsitlevas peatükis.

Ent ei või ju oletada, et ka edaspidi järgneksid revolutsioneerivad leiutised tihedalt üksteise kannul. XVIII sajandi lõpp ja XIX sajand moodusta-

vad erakordse ajastu majandusajaloos. Tootmistehnika elas läbi ühe sajandi lühikese aja kestel muinasjutulise arengu. Mitte kunagi varem ei nähtud midagi sellesarnast! Sajandid möödusid, ja põllumees haris oma maad samal viisil, mäekaevur murdis maaki samal viisil, rannarahvas asetas merre võrgud ja ehitas laevu nii, nagu seda olid teinud nende esiisad. XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandil aga muutus olund: leiutised järgnesid üksteisele. Kui aga haruldaste leiutiste perioodil oli algus, siis peame oletama, et sellel on ka lõpp. Muidugi on tõenäolik, et moodsal loodusteadusel on veel palju üllatusi tagavaraks. Kuid on ka võimalik, et paremad viljad on juba nopitud, et tehnika on juba teinud oma otsustavad sammud, et XX sajandi tehniline areng muutub ainult XIX sajandi järelkajaks. Mis saab siis inimkonnast, kui ta aina suureneb ja suureneb?

**„Rahvastiku übe piiramine muutub aegade kestel hädavajalikuks, kui tahetakse säilitada teatud elatus-
taset ja veelgi enam, kui seda tahetakse parandada“:**
Malthus’e õpetus. Kui uute loodusvarade avastuste, uue kapitali moodustamise ega uute leiutiste abil enam ei võimaldu aegade kestel seda asendada, mis puudub igale üksikule langevast loodusvarade hulgast, kui rahvastik üha kasvab, siis peavad inimesed varem või hiljem seisma valiku ees — kas ise vähendada rahvastiku iivet või lasta rahvastikku vähendada näljal, haigustel, vaesusel ja sõjal. See on õpetus, mida arendas inglise kirikuõpetaja, rahvamajan-

dusteadlane Malthus oma aastal 1798 ilmunud raamatus „Uurimus rahvastiku seadusest“. See on teravmeelne töö, mis jääb alati kõigi rahvastiku küsimuse üle toimuvate mõttevahetuste lähtekohaks. Malthuse arvamuse järgi rahvastikul on tendents kasvada kiiremini kui elatusvahendite ja muude eluks vajalike hüviste toodangul. Katkud, nälg ja sõjad on seepärast looduse tarvilikud vahendid rahvastiku vähendamiseks, kui inimesed ise ei ohjelda oma paljunemistungi. Kuid seda on inimesed teinud kõigil aegadel. Igas maailmaosas tuntakse omapäraseid kombeid, mille eesmärgiks on rahvastiku iibe piiramine. Näitena võiks nimetada, et mõningais kohtades ei ole noortel inimestel lubatud enne abielluda, kui surmajuhtum on vabastanud eluaseme ja toitumisvõimaluse.

Tõkkevahend ülerahvastumise vastu, mida soovitab Malthus, näeb ette abiellumisvanuse tõstmist nii kõrgele, et mees juba kindlasti suudaks perekonda toita. Abiellumisvanuse tõstmine peab kaasa tooma rahvastiku iibe vähenemise, ja sellega oleks ka saavutatud Malthus'e poolt taoteldud eesmärk.

Suur sündimuse vähenemine XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul. Sada aastat pärast seda, kui Malthus avaldas oma ülalmainitud kuulsa töö, oli valge rassi rahvastiku küsimus jõudnud uude olukorda. XIX sajandi viimaseil aastakümneil toimus nii Euroopas, Ameerikas kui ka Austraalias teadlik lastearvu vähendamine perekondades. Kõige enne asu-

sid lastearvu vähendama kõrgemad ühiskonnakihid; möödus mitu aastakümnet, enne kui järgnesid teised ühiskonnakihid. Kuid praegusel hetkel ei näi midagi olevat kindlam kui nähtus, et teadlik abieluliste lastearvu vähendamine muutub valges rassis üldiselt levinud rahvakombeks.

Seda valgete rahvaste seisundi põhjalikku muutumist hinnatakse väga erinevalt. Mõned arvavad, et suur sündimuse vähenemine tähendab valge rassi maailmavalitsuse lõpu algust. Öeldakse, et see oli alguseks ka kreeklaste ja roomlaste juures. Naised ei tahtnud sünnitada lapsi, rahvastik püsis muutumatuks, siis hakkas see vähenema ja lõpuks nad langesid barbaarsete masside pealetungi all. Ja nüüd on jõudnud kord barbariteni enesteni, eelmiste barbarite järglasteni Saksamaal, Prantsusmaal, Skandinaavias, Inglismaal, Ameerikas, Austraalias!

Teised arvavad, et sündimuse vähenemine on loomulikuks paarikuks sellele suremuse langusele, mis algas möödunud sajandi keskelt ja mis on arsti-teaduse ja tervishoiu edusammude tulemus. Eelkõige on vähenenud imikute suremus. Kui nüüd sünniks sama palju lapsi kui varem, samal ajal kui laste suremus tugevasti on vähenenud, siis suureneks rahvastik määratult. Kus leiaksid peavarju kiiresti kasvavad inimeste hulgad? Euroopa rahvastikuparve kaitseventiiliks XIX sajandil oli väljarändamine. Kuid viimastel aegadel on jõutud niikaugele, et uued riigid on hakanud sulgema oma piire Euroopa väljarändajaile. P.-Am. Ühendriigid

kasva sama kiiresti kui teiste kihtide arv, mis saab siis selle rahva tulevikust? Selles viimases mõttekäigus on mõndagi tähelepanuväärset. Kuid selle probleemi lahendus on ka nii mõeldav, et kõrgemate kihtide järeltuleva soo hankimise kombel võetakse üle ka teiste rahvakihtide poolt. On kindel, et aegade kestel see ka nii toimub. Viimastel aegadel ongi juba selline olukord käes, et tööliskond on teostanud lastearvu piiramist suuremal määral kui jõukamad rahvakihid.

On olemas veel üks argument, mis väidab, et lastearvu vähendamisele, nii kasulik kui see ka poleks majanduslikust seisukohast, peab vaadatama kui pahale, sest just suured õdede-vendade hulgad on parimad ühiskondlikult tublide inimeste kasvatajad, seevastu aga ühe- ja kahelapse-abieli kasvatab hellitatud ja eluks kõlbmatuid inimesi. Arvatakse, et heaolu, mis ostetakse rahvastiku iibe piiramise abil, on liiga kallilt ostetud.

Muidugi võib õige olla, et ühe- ja kahelapse-abieliud halvendavad inimesi. Kuid ikkagi võib öelda sõna kolmelapse-abieli kaitseks, kuna just see peaks muutuma abieli normaaltüübiks, kui tahe-takse, et inimkond ei kasvaks ega ka ei väheneks¹). Muuseas pole ju rahvamajandusteaduse ülesanne

1) Need autori kahtlevad mõtted rahvaarvu suurendamisest on vähemalt Eesti suhtes vähekohased, kuna meie maa võiks toita palju enam töötajaid. (Vt. H. Madisson „Tõuter-vishoid ja rahva tulevik”, Elav Teadus nr. 43.)

öelda viimane sõna ei rahvastikuküsimuses ega ka teistes ühiskonna eluküsimustes. Ühiskonnateadus ehk sotsioloogia, eetika ja rassibioloogia algavad seal, kus rahvamajandusteadus lõpeb.

Lugeja on jälginud rahvamajandusteaduse põhiküsimusi, olgu siis lahkumishetkel rõhutatud, et peale puhtmajanduslikkude tegurite ka teised tegurid ära määravad inimeste tegutsemist. Rahvamajandusteadus ei nõuagi, et tal lubataks öelda lõppsõna ühiskondlikes küsimustes. Kuid tal on siiski inimestele öelda palju tähtsaid tõdesid, nii tõesti kui suurem osa inimeste elust on võitlus igapäevase leiva eest, nii tõesti kui on sügavalt haarav see stseen Ibseni „Per Gynt’is“, kus surija kokk suudab meieisapalvest meenutada ainult sõnad: „meie igapäevast leiba anna meile tänapäev“.

REDIGEERIJA JÄRELSÕNA.

Rahvamajandusteadus on noor teadus. Tema iga ei ulatu palju üle 150 aasta. Sellel arenguteel jagunes rahvamajandusteadus koolkondadeks ja vooludeks, mis asuvad mitmes rahvamajandusteaduse põhiküsimuses erineval seisukohal ja sellele vastavalt suhtuvad erinevalt ka tegeliku majanduselu küsimustesse. Kuna rahvamajandusteaduses puuduvad võimalused täpseks katsetamiseks ja nähtuste mõõtmiseks, siis pole ühelgi eeltähendatud vooludest võimalik otsekohe tõendada oma seisukoha tõelevastavust; see selgub alles pikemaajalise arengu järel, kusjuures tagajärgi võivad omakorda mõjutada uued asjaolud. Nõnda on rahvamajandusteadus praegu olukorras, kus paljudes küsimustes puuduvad ühtlased üldtunnustatud seisukohad. Seepärast tuleb rahvamajandusteaduse põhjalikumal vaatlemisel ja õpetamisel käsitleda mitut sellekohast teooriat. Mõned teooriad rõhutavad nähtuse ühte, teised teist külge, täiendades seega üksteist. Kuid osa teooriaid erineb üksteisest oluliselt või asub koguni vastandseisukohtadel. Seepärast erinevad ka seisukohavõtnud majanduslikkude nähtuste suhtes vastavalt sellele, millisele teooriale nad tuginevad.

Majanduslikud nähtused mõjutavad suurel määral nii üksikisiku kui ka ühiskonna elu, mispärast igäiks on huvitatud sellest, et majandusteadus õigustaks tema seisukohta majanduslikes küsimustes. Nõnda peegelduvad ühiskondlikud voolud, kihihuvid ja vastuolud ka majandusteaduslikes õpetustes.

Rahvamajandusteaduse rajajaks on F. Quesnay (l. kené) ühes tema poolt asutatud füsiokraatide koolkonnaga Prantsusmaal XVIII sajandi teisel poolel. Quesnay'd peetakse õigusega rahvamajandusteaduse isaks. Füsiokraatide koolkond tekkis reaktsioonina merkantilismile — õpetusele, mis pooldas majanduselu reguleerimist riigivõimu poolt. Füsiokratism tugineb loodusõiguslikule filosoofiale. Selle järgi valitseb majanduselus samasugune seaduspärasus nagu looduseski ja ühiskond koosneb üheõiguslikest inimestest, kel on küllalt mõistust, aru ja oskust, et ise otsustada, mis neile on tarvis ja kuidas toimida. Inimestes on küllalt headust, et hoiduda teiste ühiskonnaliikmete kahjustamisest. Looduslikus korras valitsevad eraomandiõigus, lepinguvabadus ja isiklik huvi. Füsiokraatide ideaaliks on inimese vabadus, mida riigivõim on õigustatud piirama ainult niipalju, kuipalju see on vajalik rahulikuks kooseluks. Seepärast nõudsid füsiokraadid majanduselus tegevusvabadust, ja nende majanduspoliitiline juhtlause *laissez faire, laissez passer* (l. lessé feer, lessé passé — laske teha, laske minna) on praegugi üksikisiku majandusliku tegevusvabaduse pooldajate lipukirjaks. Füsiokraatide eesmärgiks oli

rahvamajandusliku tulude tõstmine. Nende õpetuse järgi loob uusi majanduslikke väärtusi ainult töö põllumajanduses, kus loodus töötab koos inimesega. Kuigi nüüdisajal on selge selle seisukoha ekslikkus, leiab füsiokraatide õpetus praegugi pool-dajaid.

Füsiokraatide õpetust arendas edasi klassiline koolkond Inglismaal (A. Smith, D. Ricardo, R. Malthus, J. St. Mill). Selle õpetuse järgi loob töö uusi väärtusi kõigil tootmisaladel ja hüvise tootmiseks kulutatud töö hulk määrab ka selle väärtuse. Erandi moodustavad ainult haruldased hüvised, mille hulka pole võimalik vabalt suurendada, näit. kunstiteosed. Selliste hüviste väärtus sõltub ostja hinnangust ja jõukusest. Klassikud laiendasid ka majandusteaduse filosoofilist alust. Nende õpetuse järgi on majanduse eesmärgiks võimalikult suure hulga inimeste maksimaalne heaolu. Viimase saavutamiseks on kõige suuremad võimalused just siis, kui igaüks taotleb oma huvi. Sellega ühes rahuldatakse parimini ka ühiskonna huvid, sest ühiskond koosneb üksikisikuist. Vaba vöistluse puhul püsivad hüviste hinnad loomulikult tasemel ja üksikisikute huvides ilmneb iseenesest vajalik kooskõla. Riik ei või end segada majandusellu. Tema ülesandeks on ainult kodanikkude vabaduse, julgeoleku ja omandi kaitsemine.

Füsiokraadid ja klassikud rajasid teoreetilise aluse kapitalistlikule ehk liberalistlikule majanduskorrale ja -poliitikale. Samal seis-

kohal majanduskorra suhtes asub ka uus psühholoogiline koolkond.

Liberalistlikud ideed võitsid üha rohkem pinda ja pääsesid võidule möödunud sajandi kolmandal veerandil, kuid juba paarikümne aasta pärast asuti riigivõimu poolt majanduslike vabaduste (esialgu vabakaubanduse) kitsendamisele.

XIX sajandi algul astusid klassikute õpetuse ja majandusliku liberalismi vastu võitlusse mitmed koolkonnad, kelledest tähtsamad on romantikud ja sotsialistid. Need koolkonnad väitsid, et ühiskond on midagi rohkemat kui ainult üksikisikute kogusumma ja et omahuvi taotlemine ning vaba võistlus kahjustavad nõrgemate ühiskonnakihtide, eriti tööliste huve. Nad nõudsid riigi sekkumist majandusellu ja katsusid oma nõudmisi ka teoreetiliselt põhjendada.

Romantikud suunasid oma pilgu minevikku ja taotlesid riigivõimu majandusellu sekkumise abil niisuguse olukorra tagasitoomist, kus majanduslik elu oli riigivõimu poolt üksikasjaliselt reguleeritud. Rahvamajandusteaduse teoorias on see koolkond olnud seni võrdlemisi viljatu ega ole andnud midagi silmapaistvat.

Sotsialistid seevastu suunasid oma pilgu tulevikku ja püüdsid leida neid seadusi, mille järgi kujuneb tulevikus ühiskonna majanduslik elu. Tähtsaimaks sotsialistlikuks autoriks on Karl Marx (1818—1883), kes klassilise rahvamajandusteaduse tööväärtus-õpetuse arendas edasi absoluutseks töövää-

tus-õpetuseks, mille järgi hüviste väärtus on kristalliseerunud töö ja kõik sissetuleku liigid peale töötasu saadakse ainult seetõttu, et ettevõtja jätab tööliste välja maksmata osa viimase toodetud väärtustest — ekspluateerib töölist. Kapital ei loo uusi väärtusi. Nõnda lõi Marx teoreetilise aluse tööliste ja sotsialistlikule liikumisele. Sotsialistide õpetuse järgi on tööliste olukorra parandamine võimalik tootmisvahendite siirmisega ühiskonna kätte ja ühiskondliku (riikliku) tootmise korraldamisega. Mõni sotsialistlik vool (kommunism) nõuab eraomandi kaotamist koguni kõigi hüviste suhtes.

Sotsialistlikud õpetused, mis levisid väga laialdaselt, leidsid teravat kritiseerimist rahvamajandusteaduse psühholoogilise (piirkasulikkuse) koolkonna poolt. Viimane näitas, et kasvik majanduselus ei teki mitte ekspluateerimisest, vaid täiuslikumate, rohkem kapitali ja aega nõudvate tootmisviiside rakendamisest ja et kõigile tootmistegureile omistatakse vastav tasu nende osa eest tootmisprotsessis ¹⁾).

Psühholoogiline koolkond rajas uue, subjektiivse väärtusõpetuse, mis põhineb hüviste kasulikkusel, ja sellest lähtudes lahendas kõik rahvamajandusteaduslikud probleemid ühtlasest seisukohast. Uuemat ajal on asutud seisukohale, et klassilise ja psühholoogilise koolkonna väärtusõpetused on ühtlustatavad ja

1) Sellest seisukohast lähtudes on kirjutatud ka käesolev G. W. Silverstolpe' teos.

kujutavad enesest ühe ning sama nähtuse kaht külge: subjektiivne väärtusõpetus tarbija ja objektiivne tööväärtusõpetus tootja seisukohta.

Peale sotsialistide asusid liberalismi vastu võitlusse ka sotsiaalreformatorid, kes, püüdes säilitada kapitalistlikku majanduskorda, soovitasid tööliste olukorra parandamiseks riigi sekkumist majandusellu. Sotsiaalreformatorite teeneks on sotsiaalseadusandluse algatamine ja selle levimine kõigis kultuurmaades.

Sotsiaalreformatoreist kaugemale riigi sekkumise nõudmises majandusellu läksid uuemad voolud: fašism Itaalias ja rahvussotsialism Saksas. Fašism tunnustab klasside vastuolude olemasolu, aga sunnib riigivõimu abil kutsealalisi gruppe ühinema korporatiivseks organisatsiooniks ja allutab nende tegevuse riigivõimu järelevalvele. Rahvussotsialism läheb riigivõimu tähtsuse rõhutamises ja majanduselu allutamises sellele veelgi kaugemale ja toonitab poliitika prioriteeti majanduse suhtes. Mõlemad majandussüsteemid tunnustavad põhimõtteliselt eramandiõigust ja eraalgatust, kuid allutavad need riigivõimu üksikasjalisele järelevalvele ja reguleerimisele.

Ajaloos on vaheldunud riikliku sekkumise perioodid majandusliku tegevusvabaduse aegadega. Merkantilistlikule majanduselu reglementeerimise ajale järgnes liberalismi ajajärk. Maailmasõjaaegsele majanduselu kitsendustele järgnes majandusliku tegevusvabaduse aeg. Viimasel ajal on jälle tundu-

valt piiratud majanduslikku tegevusvabadust. Võib-olla kaotatakse ka tulevikus majanduselu praegused kitsendused, et parandada majanduslikku olukorda, sest riigivõimu majandusellu sekkumise ja majanduse poliitikale allutamise vastu kõnelevad kaaluvad teoreetilised seisukohad. Ka tegelikkuses on liberalism näidanud oma väärtust, domineerides umbes 150 aasta jooksul. Sel ajal on Euroopa elanike arv tõusnud kolmekordseks, aga elatustase on siiski tunduvalt tõusnud. Ent võib ka olla, et läheb korda kõrvaldada riigivõimu majandusellu sekkumisega kaasuvaid pahesid (näit. bürokraatsust ja sellega seosesolevaid hiiglasuuri halduskulusid). Kuidas aga tegelikult majanduselu tulevikus kujuneb, seda pole võimalik ette näha ja see pole ka rahvamajandusteaduse otsene ülesanne, nagu juba tähendatud käesolevas raamatus.

KIRJANDUST.

- Benham, F.*, Economics, London 1939.
- Pigou, A. C.*, The Economics of Stationary States, London 1935.
- Marshall, A.*, Principles of Economics, London 1936.
- Kiekhofer, W. H.*, Economic Principles, Problems and Politics, New York & London 1936.
- Commons, J. R.*, Institutional Economics, New York 1934.
- Strigl, R.*, Einführung in die Grundlagen der Nationalökonomie, Wien 1937.
- Cassel, G.*, Theoretische Sozialökonomie, Leipzig 1932.
- Philippovich, E.*, Allgemeine Volkswirtschaftslehre, Tübingen 1923.
- Barone, E.*, Grundzüge der theoretischen Nationalökonomie, Berlin u. Bonn 1935.
- Gide, Ch.*, Geschichte der volkswirtschaftlichen Lehrmeinungen, Jena 1923.
- Туганъ-Барановскій, М. И.*, Основы политической экономии, Петроградъ 1918.
- Желъзновъ, В. Я.*, Очерки политической экономии, Москва 1912 (on olemas ka saksakeelses tõlkes:
- Gelesnoff, W.*, Grundzüge der Volkswirtschaftslehre, Leipzig u. Berlin 1928).
-

Ühiskondlikke küsimusi selgitavad pikemalt ka varemad Elava Teaduse numbrid: „Sissejuhatus poliitikasse“ (eriti selle III vihk: Konservatism, liberalism, sotsialism), E. Laaman „Nõukogude Vene ja kommunismi teostuskatsed“, E. Laaman ja Kahkra „Tänapäeva Saksamaa“ ja J. Vilms „Korporatiivne ühiskond“.

VÄHEMTUNTUD SÖNADE SELETUSI.

- aktsiakurss** — aktsia hind (väljendatakse protsentides nominaal-
ehk nimihinnast)
- amortisatsioon** — varanduse väärtuse kustutamine selle vana-
nemise pärast (raamatupidamises)
- cif** — kauba hind koos kindlustuse ja veokuludega
- city** — süda-linnaosa suurlinnades
- diskonto** — oodus, intressiosa (protsendi) mahaarvutus võlast
selle ennetähtaegsel tasumisel
- dividend** — osakasum (aktsialt)
- eksportpreemia** — (riiklik) juurdemaks väljaveetavale kaubale
- elatusmaksumus** — elatustaseme saavutamiseks tehtud kulutuste
rahaline väljend
- elatusstandard** — majanduslik elatustase
- emissioon** — väärtpaberite liikvelelaskmine
- emiteerima** — väärtpabereid (ka paberraha) liikvele laskma
- eristama** — vahet tegema, liikidesse asetama
- fondibörs** — väärtpaberitega kauplemise börs
- hüvis** — ese tarvete rahuldamiseks
- iive** (om. iibe) — juurdekasv
- inflatsioon** — ülemäärane rahamärkide hulga suurendamine.
- investeerima** — mahutama (kapitali)
- jaekaubandus** — väikekaubandus
- jõudlemine** — teha suutmine, kordasaatmine
- kahjum** — majandusliku ettevõtte tegevusest saadav kahju
- kartell** — majanduslikkude ettevõtete ühtum (hindade ja võist-
luse reguleerimiseks)
- kasvik** — intress, protsent
- kasvikumäär** — arv, mis näitab kasviku suhet kapitaliga, kui
viimane on võetud 100-na, protsendimäär
- kollektiiv** — tervikuna esinev, ühesihiliselt tegutsev isikute kogu

- kollektiivleping** — üksikute töölepingute sisu määrav leping töö-
andjate ja tööliskollektiivi vahel
- komplikatsioon** — keerulisemaks muutumine
- konjunktuur** — olude suhtlus, teatavate asjaolude seoses-olek,
majanduselu üldseisund
- konsentratsioon** — keskustus, koondus
- korvama** — asendama, aset täitma
- kullapariiteet** — kahe maa raha võrdne väärtus kuldvaluuta
puhul
- kullapunkt** — kuldvaluuta puhul välisveksli kursi punkt, millest
algab kulla sissevedu (alumine punkt) või väljavedu (üle-
mine punkt)
- kvalifitseerimine** — hindamine, mingi omaduse või võime laadi
äratähendamine
- käibima** — tarvitusel või liikvel olema
- käitis** — tehniline korrastis majandusliku eesmärgi saavutamisi-
seks, näit. töökoda
- maakler** — vahendaja lepingute ja tehingute sõlmimisel
- matkima** — jäljendama
- münt** — metallraha
- noteerima** — üles tähendama, kaupade hinda või väärtpaberite
kurssi määrama börsil
- nõudlema** — nõudeid esitama
- obligatsioon** — võlakohustis, kinnisvara pantkiri
- pinna** — pealmine mullakiht
- positsioon** — asupaik, seis, olek
- prioriteet** — esikohal-olek, esimus
- proteksioon** — soodustav kaitse, eestkoste
- puit** — puu (materjalina)
- purgima** — tühjendama
- põhimik** — majanduslikult kasutatav maa, krunt
- reaktsioon** — vastutoime, vastumõju
- realiseerima** — rahaks tegema, ära müüma, täide saatma, teos-
tama
- reglementeerimine** — korraldamine (eeskirjadega)
- resp.** = respektive — vastavalt

ressurss — abiallikas, teotsemisvahend, tagavara
siire — ülekanne, ülekantav summa
skaala — astmik (näit. kraadiklaasi numbrilaud)
stabiliseerimine — püsivaksmuutmine
sõltumus — seoses-, ühenduses-olemine, olenevus
säästma — kokku hoidma
taastumine — endisse seisukorda minek
tarbimine — hüviste kasutamine, äratarvitamine
took — majandamise tulemus, teatava aja jooksul toodetud hüviste hulk või väärtus
tootmine — hüviste valmistamine
tootsus — tulutoovus
trust — ettevõtjate ühtum, milles ühinenud ettevõtjad liidavad oma ettevõtted nii tihedalt, et need kaotavad sisemise ja välise iseseisvuse
valuuta — rahasüsteem, (välis)raha
varu — tagavara
viide — millelegi juhtimine, vihjamine
viitama — millelegi juhtima, vihjama
väärismetallid — kõrge väärtusega metallid, mis ei roosteta: kuld, hõbe ja plaatina

SISUKORD.

	Lk.
Saateks	5
Autori eessõna esimesele trükile	5
1. Rahvamajanduse põhialused	7
2. Tootmine	19
3. Hinnakujunemine	30
4. Juhuslikud hinnakõikumised ja monopolihinnad	48
5. Põhimik ja põhimikurendis	64
6. Töö ja töötasu	75
7. Kapital ja kapitalikasvik	91
8. Tehnika ja organisatsioon	108
9. Väliskaubandus	116
10. Rahandus	134
11. Vekslikursid	155
12. Konjunkturi kõikumised	170
13. Rahvastikuküsimus	185
Redigeerija järelsõna	197
Kirjandust	204
Vähemtuntud sõnade seletusi	205

